फुलेश्वर गोप

वि.

युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर

(फौजदारी अपील क्रमांक ३९२३ ऑफ २०२४)

२३ सप्टेंबर २०२४

[सी.टी. रविकुमार आणि संजय करोल, न्या.**]**

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

मंजुरी आदेशाच्या वैधतेला कोणत्याही टप्प्यावर आव्हान देता येईल का, असा प्रश्न निर्माण झाला; २००८ च्या नियमांच्या यूएपीए आर.आर.३ आणि ४ च्या कलम ४५ (२) चे उल्लंघन केल्यास कामकाजात अडथळा निर्माण होतो का, वैधानिक कालमर्यादेचे उल्लंघन आणि स्वतंत्र पुनरावलोकनाची आवश्यकता ज्यात मनाचा वापर समाविष्ट

आहे, हे प्रक्रियेचे आवश्यक पैलू आहेत का; अपीलकर्त्याचा सहभाग खरोखरच ए-६ आणि इतर सदस्यांना आरोपी म्हणून घोषित केलेल्या पासून स्वतंत्र होता की नाही; आणि यूएपीएच्या कलम २२ ए अंतर्गत वैधानिक सूट अपीलकर्त्याला लागू होते की नाही जो कंपनीच्या कामकाजाबद्दल अनभिज्ञ असल्याचा दावा करतो.

हेडनोट्स

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ - कलम ४५(२) - गुन्ह्यांची दखल – बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस व मंजुरी) नियम, २००८ – आर.आर.३ आणि ४ - प्राधिकरणाने शिफारस करण्याची कालमर्यादा – खटला मंजूर करण्याची कालमर्यादा - अपीलकर्त्याने त्याला आरोपी आणि मोठ्या कटाचा सदस्य बनविल्याचे प्रकरण - अ ६ च्या निर्देशानुसार त्याच्यावरील

आरोप, दहशतवादी आणि पीपल्स लिबरेशन फ्रंट ऑफ इंडिया-पीएलएफआयचा प्रमुख, अपीलकर्त्याने एक कंपनी स्थापन केली, जी पीएलएफआयच्या क्रियाकलापांच्या वापरासाठी प्रत्यक्ष/ अप्रत्यक्षपणे निधी गोळा करत असे; आणि अपीलकर्त्याने पीएलएफआय-ए ७ आणि १४ च्या सदस्यांसह गुन्हेगारी कट रचला आणि बेकायदेशीर संबंध तयार केला - सहा जणांविरुद्ध एफआयआर ज्यात आरोप आहे की ए -६ द्वारे संबंधित बँकेत २५.८३ लाख रुपयांच्या जुन्या नोटा आणल्या होत्या - अपीलकर्त्याने तपासाच्या संदर्भात स्वत: हून घेतलेले पत्र रद्द करण्याची मागणी केली; अपीलकर्त्यावर आरोपी म्हणून खटला चालविण्यास मान्यता देणारे मंजुरीपत्र; आणि आयपीसी आणि यूएपीए अंतर्गत दखल आदेश - खंडपीठाने ते रद्द करण्यास नकार दिला - आव्हान:

अपीलकर्त्याविरुद्ध मंजुरी देण्याच्या आदेशात कोणतीही त्रुटी नाही - आपल्या निष्कर्षाच्या समर्थनार्थ तपशीलवार कारणे नोंदविणे प्राधिकरणावर बंधनकारक नाही आणि म्हणूनच, आव्हान दिलेले आदेश, त्या आधारावर दोष देता येणार नाहीत - खटला सुरू असल्याने आणि असंख्य साक्षीदार आधीच तपासले जात असल्याने मंजुरीच्या वैधतेला आव्हानअपीलकर्त्याने तो कनिष्ठ न्यायाधीशांसमोर उपस्थित करणे सोडले - ए-६ आणि अपीलकर्ता दोघेही समान , निरंतर, चालू असलेल्या व्यवहारांचा भाग आहेत की नाही हे खटल्यात जोडलेल्या पुराव्यांच्या आधारे ठरवावे लागेल, या टप्प्यावर नाही, अशा प्रकारे, या न्यायालयाने, हा मुद्दा कनिष्ठ न्यायाधीशांसमोर उपस्थित करण्याचे अधिकार अपीलकर्त्यांवर सोपवले आहेत - शिवाय, कलम २२ अ अन्वये सूट देण्याच्या अर्जाबाबत, खटला सुरू आहे आणि

मोठ्या प्रमाणात पुढे गेला आहे हे लक्षात घेऊन या न्यायालयाने या टप्प्यावर निर्णय घेण्याचा विषय नाही, हा कनिष्ठ न्यायालयाने विचार करण्याचा विषय आहे. [प्यारा १८, ४१, ४६, ५०]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ – कलम ४५(२) - गुन्ह्यांची दखल – मंजुरी आदेशाची वैधता – कोणत्या टप्प्यावर आव्हान दिले:

मंजुरीच्या वैधतेला लवकरात लवकर ट्रायल कोर्टासमोर आव्हान देण्यात यावे - अपीलीय टप्प्यावर असे आव्हान उभे केल्यास ते उशीरा आणण्यामागची कारणे योग्य ठरविण्याची जबाबदारी आव्हान देणाऱ्या व्यक्तीची असेल - अशा कारणांचा स्वतंत्रपणे विचार करावा लागेल जेणेकरून अडथळा आणण्याच्या उद्देशाने आव्हानाच्या अधिकाराचा गैरवापर होणार नाही याची खात्री करावी लागेल किंवा

विलंबाची कार्यवाही - वस्तुस्थिती लक्षात घेता, खटला सुरू आहे आणि असंख्य साक्षीदार (१२५ पैकी ११३) आधीच तपासले गेले आहेत, अपीलकर्त्याच्या मंजुरीच्या वैधतेला आव्हान देण्यावर कोणताही निष्कर्ष दिलेला नाही आणि तो ट्रायल न्यायाधीशांसमोर उपस्थित करण्यासाठी सोडला जाईल, जो असा प्रश्न उपस्थित केल्यास निर्णय घेईल, तत्परतेने. [प्यारा १८, ५१.१]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ – कलम ४५(२) - गुन्ह्यांची दखल – बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस व मंजुरी) नियम, २००८ – आरआर.३ आणि ४ - प्राधिकरणाने शिफारस करण्याची कालमर्यादा – खटला मंजूर करण्याची कालमर्यादा – कलम ४५ (२) आर/ डब्ल्यू आरआर.३ आणि ४ नुसार कालमर्यादा आणि प्रक्रियेच्या आवश्यक बाबींसाठी स्वतंत्र पुनरावलोकनाची

आवश्यकता, आणि ज्याचे पालन न केल्यास यूएपीए अंतर्गत कार्यवाही विस्कळीत होईल:

आर.आर.३ आणि ४ मध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादा अनिवार्य भाषेत आहेत आणि म्हणून त्याचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे - यूएपीए हा दंडात्मक कायदा आहे हे लक्षात घेऊन त्याचे काटेकोर बांधकाम केले पाहिजे - वैधानिक नियमांद्वारे लादलेली कालमर्यादा म्हणजे कार्यकारी अधिकारांवर नियंत्रण ठेवण्याचा एक मार्ग आहे जो आरोपी व्यक्तींच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी आवश्यक स्थिती आहे - मंजुरीची शिफारस करणार्या दोन्ही प्राधिकरणांद्वारे स्वतंत्र पुनरावलोकन आणि मान्यता देणारे प्राधिकरण, यूएपीएच्या कलम ४५ च्या अनुपालनाचे आवश्यक पैलू आहेत - कालमर्यादेचे पालन केले गेले नाही या अपीलकर्त्याच्या बाबतीत, शिफारस सादर केल्यानंतर

एक वर्षापेक्षा जास्त काळानंतर पहिली मंजुरी देण्यात आली; आणि शिफारस करणारे प्राधिकरण आणि केंद्र सरकार या दोघांच्यावतीने कोणताही स्वतंत्र पुनरावलोकन केला गेला नाही, कारण प्रत्येकी एका दिवसाच्या आत परवानगी देण्यात आली होती, ए-६ वरील पहिली कारवाई आणि अपीलकर्त्याला अटक यातील अंतर हे सतत चौकशीचा परिणाम आहे, कारण अपीलकर्त्याला दुसर्या पुरवणी आरोपपत्रात आरोपी केले गेले होते, त्याच एफआयआरमधून उद्भवले; आणि तपास सुरू असल्याने , अपीलकर्त्याला अटक बेकायदेशीर किंवा बेकायदेशीर ठरविण्यासाठी ही तफावत प्राणघातक म्हणता येणार नाही - मंजुरी देणे विहित मुदतीत आहे - शिवाय, मनाचा वापर न होणे आणि स्वतंत्र पुनरावलोकनाचा अभाव होता असे म्हणता येणार नाही. [प्यारा २०, २८.४, ४१, ५१.२]

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ - कलम २१८-२२२ - आरोपांची चुकीची माहिती - सीआरपीसीचे उल्लंघन - अपीलकर्त्याची विनंती की ज्या व्यवहारांच्या अनुषंगाने त्याला पुस्तकात आणले गेले आहे ते प्रत्यक्षात ए-६ आणि इतर सदस्यांना आरोपी म्हणून ज्या व्यवहारांमध्ये ठेवण्यात आले आहे त्यापेक्षा स्वतंत्र होते; आणि एनआयएने अधिकारांचा मोठ्या प्रमाणात गैरवापर केला आहे आणि सीआरपीसी कलम २१८-२२४ **चे उल्लंघन केले आहे:**

२२१८-२२४ चे उल्लंघन झाले नाही - अपीलकर्ता नंतरच्या श्रेणीत मोडतो- एकाच खटल्यातील अनेक व्यक्ती (अपीलकर्ता एकूण २० आरोपींपैकी ए -१७ आहे) - संयुक्त किंवा स्वतंत्र खटला हा पूर्वग्रहाची शक्यता विचारात घेऊन खटल्याच्या सुरुवातीला कनिष्ठ न्यायाधीशांनी घ्यावा लागणारा निर्णय आहे; आणि न्यायालयीन विलंबास

कारणीभूत ठरेल तर - कलम २२३ ची भाषा डिरेक्टरी स्वरूपाची आहे, 'मे'या शब्दाच्या वापराने सूचित केले जाते - दिलेल्या दोन बाबींचा विचार करून संयुक्त खटला चालवला तर पक्षकारांना प्रत्यक्ष हानिकारक म्हणता येणार नाही - असा आरोप आहे की पीएलएफआयचा प्रमुख असलेला ए-६ विविध व्यक्तींकडून पैसे उकळतो आणि कंपनी ए-२० ज्याचा अपीलकर्ता संचालक आहे, अशा बेकायदेशीर कृतींच्या उत्पन्नाला वैध ठरवण्यासाठी वापरले जाते - तथापि, अपीलकर्त्याचे प्रकरण की ए -६ वर लावण्यात आलेले शुल्क आणि ज्या व्यवहारांमुळे त्याला आरोपी बनविण्यात आले आहे त्यामध्ये कोणताही संबंध नाही, तर अभियोजन पक्ष असा युक्तिवाद करतो की ए -६ आणि ए -१७ दोन्ही समान, निरंतर, चालू असलेल्या व्यवहारांचा भाग आहेत - प्रत्यक्षात खटला हा खटल्यात जोडलेल्या पुराव्यांच्या आधारे निर्णय घ्यावा लागणारा प्रश्न

आहे, आणि या टप्प्यावर नाही, या न्यायालयाद्वारे - अशा प्रकारे, अपीलकर्त्यांना हा मुद्दा ट्रायल न्यायाधीशांसमोर उपस्थित करणे सोडले जाते, जे असा प्रश्न उपस्थित केल्यास योग्य टप्प्यावर त्वरित निर्णय घेतील. [प्यारा ४४.३, ४५, ४६, ५२.१]

बेकायदेशीर कारवाया (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ – कलम २२ अ - कंपन्यांकडून होणारे गुन्हे – कलम २२ अ अन्वये वैधानिक सूट - कंपनीच्या कारभाराविषयी अनभिज्ञ असल्याचा दावा करणार् या अपीलकर्त्याला लागू:

कलम २२ अ अन्वये ही सूट लागू होते की नाही, हा पुराव्याद्वारे सिद्ध होणारा विषय आहे , कारण अशा सवलतीचा दावा करणार् या व्यक्तीला हे सिद्ध करावे लागेल की एकतर तो गुन्हा केलेल्या कंपनीच्या कारभाराचा प्रभारी नव्हता, किंवा त्याने गुन्हा होऊ नये म्हणून वाजवी प्रयत्न

केले होते - हा कनिष्ठ न्यायालयाने विचार करण्याचा विषय आहे, त्यासाठी नाही खटला सुरू आहे आणि मोठ्या प्रमाणात पुढे गेला आहे हे लक्षात घेऊन हे न्यायालय या टप्प्यावर निर्णय घेईल. [प्यारा ५०, ५२.२]

बेकायदेशीर कारवाया (प्रतिबंध) कायदा, १९६७ – कलम २२ अ - कंपन्यांकडून होणारे गुन्हे – कलम २२ अ ची अंमलबजावणी :

कलम २२ अ लागू करण्यासाठी, गुन्हा एखाद्या कंपनीने करणे आवश्यक आहे; गुन्ह्याच्या वेळी कंपनीच्या कारभारावर नियंत्रण असलेल्या किंवा जबाबदार असलेल्या सर्व व्यक्ती दोषी मानल्या जातील ; अशी व्यक्ती खालीलप्रमाणे अपराधीपणापासून वाचविली जाईल जर ते असे कृत्य त्यांच्या माहितीत नव्हते हे दर्शवू शकतील; त्यांनी असा गुन्हा घडू नये म्हणून योग्य ती काळजी घेतली होती -

कलम २२ अ पुढे अशी तरतूद करते की जर ते शक्य असेल तर कंपनीने केलेला गुन्हा संमतीने होता हे सिद्ध करावे; त्यांच्या संगनमताने; आणि कंपनीच्या कोणत्याही प्रवर्तक, संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याने दुर्लक्ष केल्यास त्यांना दोषी धरले जाईल. [परिच्छेद ४८]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ – कलम ४५(२) - गुन्ह्यांची दखल – बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस व मंजुरी) नियम, २००८ – आर.आर.३ आणि ४ - प्राधिकरणाने शिफारस करण्याची कालमर्यादा – खटला मंजूर करण्याची कालमर्यादा – कालमर्यादा, मग ती निर्देशिका असो वा अनिवार्य:

फौजदारी तपास, खटला चालविणे आणि खटला चालविण्याच्या प्रभावी, कार्यक्षम आणि केंद्रित यंत्रणेसाठी

वैधानिक चौकटीचा भाग म्हणून कालमर्यादा अत्यंत आवश्यक आहेत - कायद्याच्या या प्रक्रिया सुरळीत पणे पार पाडण्यासाठी सर्व भागधारकांनी आपली भूमिका बजावली पाहिजे - ते जलद सुनावणीच्या अधिकाराचे आवश्यक पैलू आहेत, जे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ अंतर्गत अंतर्भूत आहेत. [परिच्छेद २२] **'मनाचा उपयोग' - संकल्पना**

मनाचा वापर हा कोणत्याही न्यायालयीन, अर्धन्यायिक किंवा प्रशासकीय आदेशाचा भाग असणे आवश्यक आहे - ते दर्शविण्यासाठी अशा प्राधिकरणासमोर ठेवलेल्या सामग्रीचा विचार प्रतिबिंबित होणे आवश्यक आहे - हा सेरेब्रल व्यायाम असल्याने मनाचा वापर नेमका काय असू शकतो किंवा कसा दिसू शकतो हे स्पष्ट करण्यासाठी कोणतेही सूत्र ठरविण्याचे कारण नाही - हे प्रत्येक प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थितीमध्ये तपासावे

लागते - दंडात्मक कायद्यांच्या संदर्भात, खटल्यासाठी परवानगी देण्यापूर्वी सामग्रीचे मूल्यमापन करण्याची जबाबदारी असलेल्या अधिकार् यांनी किंवा स्वत: मंजुरी देण्याच्या कृतीने निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी आपल्यासमोर ठेवलेल्या सामग्रीच्या प्रत्येक पैलूवर आपले मन लागू केले पाहिजे, विशेषत: कारण हाती असलेल्या कार्याचा प्रभाव प्रचंड आहे - अनुदान / मान्यता न देणे हेच यूएपीए किंवा टाडा सारख्या कठोर कायद्यांची यंत्रणा गतिमान करते. [प्यारा २५, २६]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ – कलम ४५ (२) - गुन्ह्यांची दखल – यूएपीए अंतर्गत प्रदान केलेली मंजुरीची प्रक्रिया:

केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारच्या पूर्वपरवानगीशिवाय दखल घेण्यास न्यायालयाला आदेश देण्यात आला आहे

आणि तशी परवानगी केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारने नियुक्त केलेल्या प्राधिकरणाचा अहवाल विचारात घेतल्यानंतरच दिली जाईल - हा अधिकार गोळा केलेल्या पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा घेऊन कालबद्ध पद्धतीने सरकारला शिफारस करणे आहे – जर कोणतेही न्यायालय सरकार, केंद्र किंवा राज्याच्या पूर्वपरवानगीशिवाय दखल घेत असेल तर ते कायद्याचे उल्लंघन ठरेल आणि त्यामुळे कायद्याने वाईट ठरेल - ही मंजुरी केवळ सरकारचे काम नाही आणि सरकारने नियुक्त केलेली स्वतंत्र संस्था पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा घेतल्यानंतरच ती दिली जाऊ शकते. [प्यारा २८, २८.१]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस व मान्यता) नियम, २००८ – आर.आर.३ व ४ – प्राधिकरणाने शिफारस करण्याची कालमर्यादा – खटला मंजूर करण्याची कालमर्यादा – बांधकाम :

दंडात्मक कायदे म्हणजे काटेकोरपणे अर्थ लावावे लागणारे कायदे - वैधानिक अधिकारातून वाहणारे नियम, कायद्याचा प्रभाव असणारे - यूएपीएचे कलम ५२ केंद्र सरकारला कायद्यातील तरतुदींची अंमलबजावणी करण्याच्या हेतूने नियम बनविण्याचा अधिकार देते - कलम ५२ (२) (ई) सरकारला कलम ४५ अन्वये शिफारस आणि मंजुरी देण्याची वेळ निश्चित करण्यास सक्षम करते - नियम दोन्हीमध्ये स्पष्ट आहेत, 'विल'या शब्दाचा वापर करणे तसेच दोन्ही उपक्रमांसाठी ठराविक कालावधी प्रदान करणे, म्हणजे शिफारस करणे आणि मंजुरी देणे - काटेकोर बांधकामाच्या बाबतीत, जेव्हा 'विल'या शब्दाच्या वापरासह एक कालमर्यादा प्रदान केली जाते आणि विशेषत: जेव्हा ती यूएपीए सारख्या कायद्याच्या संदर्भात असते तेव्हा ती केवळ तांत्रिकता किंवा औपचारिकता मानली जाऊ शकत नाही - हे विधिमंडळाच्या बाजूने स्पष्ट हेतू दर्शविते - सक्ती आहे

लादण्यात आले आहे आणि त्या सक्तीचे पालन करण्यासाठी एक कालमर्यादा देण्यात आली आहे - राष्ट्रीय सुरक्षेस हानिकारक असलेल्या बेकायदेशीर कारवाया आणि प्रथांना आळा घालणे हा या कायद्याचा उद्देश आहे आणि त्याअनुषंगाने सरकारच्या अधिकाऱ्यांना त्या दृष्टीने कायद्याने मान्य असलेल्या सर्व प्रक्रिया आणि प्रक्रिया हाती घेण्याचे आणि पूर्ण करण्याचे पुरेसे अधिकार प्रदान केले आहेत , त्याच वेळी आरोपी व्यक्तींच्या हिताचे रक्षण आणि संरक्षण देखील केले पाहिजे - दिलेला वेळ केवळ विचारकरण्यासाठी आहे स्वतंत्र पुनरावलोकनाद्वारे गोळा केलेले साहित्य आणि नंतर शिफारस करणे ज्यानंतर मंजुरी देणारे अधिकारी सामग्रीचा विचार करू शकतात तसेच अंतिमत: मंजुरी देण्यास किंवा नाकारण्याची शिफारस करू शकतात - हे तपासाच्या हेतूसाठी नाही, जे साहजिकच वेळखाऊ प्रक्रिया असू शकते, कारण यात गुंतलेले अनेक घटक आहेत - अशा

प्रकरणांमध्ये कालमर्यादा, नियंत्रण आणि संतुलनाचे आवश्यक पैलू म्हणून काम करतात आणि अर्थातच, निर्विवादपणे महत्वाचे आहेत - वैधानिक हेतू स्पष्ट आहे - वैधानिक अधिकारांच्या आधारे बनविलेले नियम जनादेश आणि कालमर्यादा दोन्ही निर्धारित करतात - त्याचे पालन करावे लागेल - आरआरमध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादेचे काटेकोरपणे पालन करणे. २००८ मधील ३ आणि ४, भविष्यात लागू होणारे नियम. [प्यारा ३१, ३२, ३३]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ **- कलम** ४५ (२) –

गुन्ह्यांची दखल – स्वतंत्र पुनरावलोकन – अर्थ – शिफारस करणारे आणि देणारे अधिकारी या दोघांनाही आपापली कामे पार पाडण्यासाठी प्रत्येकी एक दिवस लागत असल्याने दोन्ही प्राधिकरणांनी करावयाच्या स्वतंत्र पुनरावलोकनाची

आवश्यकता अपूर्ण राहिली आहे, ज्यामुळे संबंधित मंजुरीत अडथळा निर्माण झाला आहे:

स्वतंत्र पुनरावलोकन म्हणजे यूएपीएच्या तरतुदींनुसार कार्यवाही करण्यास परवानगी द्यावी की नाही याचा निष्कर्ष काढण्यासाठी तपास अधिकाऱ्याने गोळा केलेल्या सामग्रीचे चिंतन किंवा अभ्यास करणे - त्याचप्रमाणे, पुढील टप्प्यात, मंजुरी देणार् या प्राधिकरणाने गोळा केलेले साहित्य आणि शिफारस करणार्या प्राधिकरणाने काढलेले निष्कर्ष या दोन्हींचा विचार करणे आणि गंभीरपणे लक्ष देणे आहे , मान्यता देण्याच्या कृतीत - या प्राधिकरणाचे स्वातंत्र्य हे *निरर्थक* आहे, त्याशिवाय त्याचा संपूर्ण हेतू गमावला असता - अपीलकर्त्याची विनंती मान्य केली जाऊ शकत नाही की त्याच्याविरुद्ध परवानगी ची शिफारस आणि मंजुरी देण्यात कमी वेळ लागतो, जे मनाचा वापर न करणे आणि स्वतंत्र

पुनरावलोकनाच्या अभावाचे लक्षण आहे, स्वीकारले जाऊ शकत नाही - प्रश्नच उद्भवत नाही, कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या क्षमतेवर तसे होऊ शकत नाही - अशा प्रकारे, केवळ घेतलेला वेळ तुलनेने कमी होता किंवा इतर आदेशदेखील अशाच प्रकारे शब्दबद्ध केले गेले होते या कारणास्तव मंजुरीच्या विश्वासार्हतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित केले जाऊ शकत नाही - अशा प्रकारे, स्वतंत्र पुनरावलोकन तसेच मनाचा वापर हे पुराव्याद्वारे निश्चित केले जाणारे प्रश्न आहेत आणि तसे खटल्याच्या टप्प्यावर उपस्थित केले पाहिजेत, जेणेकरून या आधारावर कार्यवाही तार्किक आणि कायदेशीर निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यास अवाजवी विलंब होणार नाही याची खात्री करण्यासाठी - तथापि, जर हा मुद्दा उशीरा उपस्थित केला गेला तर, न्यायालयाने या आक्षेपांच्या गुणवत्तेचा विचार करण्यापूर्वी विलंबाच्या कारणांचा विचार केला पाहिजे - या आधारांवर उशीरा

आव्हाने खटल्यात अडथळा म्हणून काम करू दिली जाऊ शकत नाहीत किंवा दोषसिद्धीपासून दूर राहण्यासाठी शस्त्र म्हणून वापरली जाऊ शकत नाहीत अन्यथा वैधरित्या चालविल्या गेलेल्या खटल्यांमधून आणि खटल्यांमधून उद्भवणारे - प्रशासकीय प्राधिकरणाने दिलेल्या आदेशाची न्यायालयीन किंवा अर्ध-न्यायिक आदेशाप्रमाणेच न्यायालयीन पुनरावलोकनाद्वारे चाचणी केली जाऊ नये - एखाद्या विशिष्ट निर्णयापर्यंत पोहोचण्याची कारणे नोंदविणे आवश्यक आहे, परंतु पूर्वीसाठी असे आदेश देणार् या प्राधिकरणाने संबंधित तथ्ये आणि सामग्रीवर आपले मन लागू केले आहे हे दर्शविणे पुरेसे आहे - अशाप्रकारे, अपीलकर्त्याविरुद्ध मंजुरी देण्याच्या आदेशात कोणतीही त्रुटी नाही - आपल्या निष्कर्षाच्या समर्थनार्थ तपशीलवार कारणे नोंदविणे अशा प्राधिकरणावर बंधनकारक नाही आणि

म्हणूनच, आव्हान दिलेल्या आदेशांना त्या आधारावर दोष देता येणार नाही. [प्यारा ३७, ४०, ४१]

शब्द आणि वाक्ये – शब्द स्वतंत्र - अर्थ:

धारणा : कृती, किंवा मूल्यमापन अशा प्रकारे केले जाते जे एकटे आहे किंवा जे इतर कोणत्याही घटकावर अवलंबून नाही, जसे की मागील विचार किंवा दुसर्या प्राधिकरणाद्वारे मूल्यमापन, निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी - स्वातंत्र्य, जी स्वतंत्र असण्याची स्थिती आहे, ती देखील आकलनात उद्बोधक ठरेल - पुनरावलोकन, एक संकल्पना समजून घेतली पाहिजे कारण ती या दोन पैलूंचे एकत्र येणे आहे ज्यामुळे समजूतदारपणा तयार होईल 'स्वतंत्र पुनरावलोकन'हा शब्द - स्वतंत्र पुनरावलोकन या शब्दाची आयात म्हणजे इतर कोणत्याही घटकाने किंवा प्राधिकरणाद्वारे अवलंबून नसलेल्या किंवा नियंत्रणाच्या

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

अधीन नसलेल्या एखाद्या गोष्टीची पुनर्तपासणी, छाननी किंवा टीका होय. [प्यारा ३५-३७]

केस लॉ चा हवाला

ए. आर. अंतुले विरुद्ध रामदास श्रीनिवास नायक [१९८४] २ एससीआर ९१४: **(१९८४) २ एससीसी ५०० - त्यानंतर.**

कर्नाटक राज्य विरुद्ध एस सुब्बेगौडा [२०२३] ११ एससीआर ११: २०२३ **एससीसी ऑनलाइन एससी** ९११; *नसीब सिंग विरुद्ध पंजाब राज्य* [२०२१] १३ एससीआर ५६६: (२०२२) २ **एससीसी** ८९ ; *उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध पारस नाथ सिंह* [२००९] ८ एससीआर ८५ : (२००९) ६ **एससीसी** ३७२; *राज्य (एनसीटी ऑफ दिल्ली) विरुद्ध नवज्योत संधू* [२००५] सुप २ एससीआर ७९: **(२००५) ११ एससीसी ६००;** *भारत संघ विरुद्ध देवकी नंदन अग्रवाल* [१९९१] ३ एससीआर ८७३: **१९९२ सुप (१) एससीसी ३२३;** *इन्स्टिट्यूट ऑफ*

चार्टर्ड अकाउंटंट्स ऑफ इंडिया विरुद्ध प्राइस वॉटरहाऊस [१९९७] सुप २ एससीआर २६७: (१९९७) ६ **एससीसी ३१२;** *शिवशक्ती सहकारी गृहनिर्माण संस्था विरुद्ध स्वराज डेव्हलपर्स*[२००३] ३ एससीआर ७६२: (२००३) ६ **एससीसी ६५९ - आधारित.**

प्रदीप राम विरुद्ध झारखंड राज्य आणि आंध्र प्रदेश. [२०१९] ८ एससीआर ८२४: (२०१९) १७ **एससीसी** ३२६; *भूषण कुमार आणि एनआर विरुद्ध राज्य (एनसीटी ऑफ दिल्ली)* [२०१२] २ एससीआर ६९६ : (२०१२) ५ **एससीसी** ४२४; *गुजरात राज्य विरुद्ध अफरोज मोहम्मद हसनफट्टा* [२०१९] १ एससीआर ११०४: (२०१९) २० **एससीसी** ५३९; *अशरफ खान विरुद्ध गुजरात राज्य* (२०१२) ११ **एससीसी ६०६;** *गुजरात राज्य विरुद्ध अन्वर उस्मान सुंभानिया* [२०१९] २ एससीआर ७४९: (२०१९) १८ **एससीसी** ५२४;

अनिरुद्धसिंहजी करणसिंहजी जडेजा विरुद्ध गुजरात राज्य [१९९५] सुप २ एससीआर ६३७: (१९९५) ५ **एससीसी ३०२;** *रामभाई नाथाभाई गढवी विरुद्ध गुजरात राज्य* [१९९७] सुप ३ एससीआर ३५६: (१९९७) ७ **एससीसी ७४४;** *सीनी नैनार मोहम्मद विरुद्ध राज्य*[२०१७] ३ एससीआर ३१२: (२०१७) १३ **एससीसी** ६८५ **;** *जमीरुद्दीन अन्सारी विरुद्ध सीबीआय* [२००९] ७ एससीआर ७५९: (२००९) ६ **एससीसी ३१६;** *पीपल्स युनियन फॉर सिव्हिल लिबर्टीज विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया* [२००४] १ एससीआर २३२: (२००४) ९ **एससीसी ५८०;** *संजय दत्त विरुद्ध सीबीआयमार्फत राज्य*[१९९४] सुप ३ एससीआर २६३: (१९९४) ५ **एससीसी ४१०;** *अरुप भुयान विरुद्ध आसाम राज्य* [२०२३] ८ एससीआर ४९६ **:** (२०२३) ८ **एससीसी** ७४५**;** *केंद्रीय अन्वेषण ब्यूरो विरुद्ध अशोक कुमार अग्रवाल*(२०१४) १४ **एससीसी** २९५**;** *प्रकाशसिंग बादल विरुद्ध पंजाब राज्य* [२००६] सुप १० एससीआर

[१९७](): **(२००७) १ एससीसी १;** *दिनेश कुमार विरुद्ध भारतीय विमानतळ प्राधिकरण* [२०११] १३ एससीआर २६०: (२०१२) १ **एससीसी** ५३२ *केंद्रीय अन्वेषण ब्यूरो आणि ओआरएस व्ही प्रमिला वीरेंद्र कुमार अग्रवाल*(२०२०) १७ **एससीसी** ६६४**;** *पी.के. प्रधान विरुद्ध सिक्कीम राज्य* [२००१] ३ एससीआर १११९: **(२००१) ६ एससीसी ७०४;** *रंगकू दत्ता विरुद्ध आसाम राज्य* [२०११] ८ एससीआर ६३९: **(२०११) ६ एससीसी ३५८;** *हुसेन घडियाली विरुद्ध गुजरात राज्य* [२०१४] ९ एससीआर ३६४: **(२०१४) ८ एससीसी ४२५;** *महेश करीमन तिर्की विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य,***एसएलपी (सीआरएल) क्र.११०७२-११०७३/२०२२;** *बिनोद गंझू विरुद्ध भारत सरकार,* **डब्ल्यू.पी.(सीआरएल)** ३०८ **ऑफ** २०२२**;** *राजस्थान राज्य विरुद्ध मोहिनुद्दीन जमाल अल्वी***(२०१६) १२ एससीसी ६०८;** *रूपेश विरुद्ध केरळ राज्य,* २०२२ **एससीसी ऑनलाईन केर** १३७२**;** *विजय राजमोहन विरुद्ध केंद्रीय*

अन्वेषण विभाग (लाचलुचपत प्रतिबंधक शाखा) [२०२२] १९ एससीआर ५६३: (२०२३) १ **एससीसी** ३२९; *स्टँडर्ड चार्टर्ड बँक विरुद्ध अंमलबजावणी संचालनालय* [२००५] सुप १ एससीआर ४९: (२००५) ४ **एससीसी** ५३०; *झारखंड राज्य विरुद्ध अंबे* सिमेंट्स[२००४] सुप ६ एससीआर १२५: **(२००५) १ एससीसी ३६८;** *मनजीत सिंग विरुद्ध सीबीआय* [२०११] १ एससीआर ९९७: (२०११) ११ **एससीसी** ५७८; *टी.एन. वि. शिवरासन* राज्य [१९९६] सुप ८ एससीआर २४३: **(१९९७) १ एससीसी ६८२;** *प्रिया इंदोरिया विरुद्ध कर्नाटक राज्य* [२०२३] १५ एससीआर ५२५ : (२०२४) ४ **एससीसी** ७४९; *यूपी राज्य विरुद्ध मनबोधन लाल श्रीवास्तव* [१९५८] १ एससीआर ५३३ : १९५७ **एससीसी ऑनलाइन एससी** ४ ; *उत्तर प्रदेश राज्य विरुद्ध बाबू राम उपाध्ये* [१९६१] २ एससीआर ६७९: **१९६० एससीसी ऑनलाईन एससी ५;** *बचाहन देवी विरुद्ध नगर निगम, गोरखपूर*

फुलेश्वर गोप वि. युनियन ऑफ इंडिया अँड ओआर.

[२००८] २ एससीआर ४२४: (२००८) १२ एससीसी ३७२;

विजय धानुका विरुद्ध नजीमा ममताज [२०१४] ४ एससीआर १७१: (२०१४) १४ एससीसी ६३८; *पांडे*(२००९) १० **एससीसी** ५५२; *सी.एस. कृष्णमूर्ती विरुद्ध कर्नाटक राज्य* [२००५] २ एससीआर ११६३: (२००५) ४ एससीसी ८१; *म.प्र. राज्य।*

हरिशंकर भगवान प्रसाद त्रिपाठी [२०१०] ९ एससीआर ११४८: (२०१०) ८ **एससीसी** ६५५; *महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध महेश ग. जैन* [२०१३] ३ एससीआर ८५०: (२०१३) ८ **एससीसी ११९;** *न्यायाधीश बीर सिंह विरुद्ध राष्ट्रीय अन्वेषण एजन्सी* [२०२३] ६ एससीआर १ : २०२३ **एससीसी ऑनलाइन एससी** ५४३ ; *पंजाब राज्य विरुद्ध मो. - इकबाल भट्टी* [२००९] ११ एससीआर ७९०: (२००९) १७ **एससीसी** ९२; *बिहार राज्य विरुद्ध पी.पी.शर्मा,* **१९९२ सुप (१) एससीसी २२२;** *पोलिस अधीक्षक (सीबीआय) वि. दीपक चौधरी*

[१९९५] सुप २ एससीआर ८१८: (१९९५) ६ **एससीसी २२५;**

मो. इक्बाल एम. शेख वि. महाराष्ट्र राज्य [१९९८] २ एससीआर ७३४: (१९९८) ४ **एससीसी** ४९४; *बलबीर विरुद्ध हरयाणा राज्य* [१९९९] सुप ४ एससीआर १२०: (२०००) १ **एससीसी २८५;** *आर. दिनेशकुमार विरुद्ध राज्य* [२०१५] ५ एससीआर ६०५: (२०१५) ७ **एससीसी** ४९७; *एस.एम.एस. फार्मास्युटिकल्स लिमिटेड विरुद्ध नीता भल्ला* [२००७] २ एससीआर ८६२: (२००५)८ **एससीसी** ८९; *सुसेला पद्मावती अम्मा विरुद्ध भारती एअरटेल लिमिटेड* [२०२४] ३ एससीआर ६४७: २०२४ **एससीसी ऑनलाइन एससी** ३११; *एन. रंगाचारी विरुद्ध बीएसएनएल* [२००७] ५ एससीआर ३२९: (२००७) ५ **एससीसी १०८;** *सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया विरुद्ध एशियन ग्लोबल लि.* [२०१०] ७ एससीआर ६९४: (२०१०) ११ **एससीसी** २०३ ; *गुणमाला सेल्स (प्रायव्हेट) लिमिटेड विरुद्ध अनु मेहता* [२०१४] १० एससीआर १११७:

(२०१५) १ एससीसी १०३; *राजेश वीरेन शहा विरुद्ध रेडिंग्टन इंडिया लि.* (२०२४) ४ **एससीसी** ३०५ **- संदर्भित.**

मॉन्ट्रियल स्ट्रीट रेल्वे कंपनी विरुद्ध नॉर्मंडिन, **एलआर** (१९१७) **एसी** १७० **- संदर्भित.**

उद्धृत केलेली पुस्तके आणि नियतकालिके

मॅक्सवेल इन इंटरप्रिटेशन ऑफ स्टॅट्युट्स (११ वा आवृत्ती); केंब्रिज डिक्शनरी; मरियम वेबस्टर शब्दकोश; ब्लॅक लॉ डिक्शनरी; बर्टन ची कायदेशीर थिसॉरस तिसरी आवृत्ती पृष्ठ ४७३.

कृत्यांची यादी[संपादन]

बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) अधिनियम,१९६७; बेकायदेशीर कृत्ये (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस आणि मान्यता) नियम, २००८; फौजदारी कानून संशोधन अधिनियम,

१९०८; फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३; राष्ट्रीय अन्वेषण संस्था अधिनियम, २००८.

कीवर्डची यादी

मंजुरी आदेशाची वैधता; वैधानिक कालमर्यादेचे उल्लंघन; स्वतंत्र पुनरावलोकनाची आवश्यकता ; मनाचा उपयोग; यूएपीएच्या कलम २२ अ अन्वये वैधानिक सूट; प्राधिकरणाकडून शिफारस करण्याची कालमर्यादा; खटला मंजूर करण्यासाठी कालमर्यादा; दहशतवादी आणि पीपल्स लिबरेशन फ्रंट ऑफ इंडिया-पीएलएफआयचा प्रमुख; पीएलएफआयचे उपक्रम; बेकायदेशीर संघटना; चलनातून बाद झालेल्या नोटा; स्वत:हून लिहिलेले पत्र रद्द करा; तपास; मंजुरी पत्र; दंडात्मक कायदा; कडक बांधकाम; मंजुरी देणे; मनाचा वापर न करणे; सीआरपीसीचे उल्लंघन; कालमर्यादा, मग ती निर्देशिका असो वा अनिवार्य; यूएपीए

अंतर्गत मंजुरीची प्रक्रिया; कालमर्यादेचे काटेकोर पालन करा.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील क्रमांक ३९२३ ऑफ २०२४

२०२२ च्या डब्ल्यूपीसीआर क्रमांक ४४३ मध्ये रांची येथे झारखंड उच्च न्यायालयाच्या २१ .०३.२०२३ च्या निर्णय आणि आदेशावरून

पक्षांची उपस्थिती

बालाजी श्रीनिवासन, रोहन दिवाण, विश्वादित्य शर्मा , हर्षा त्रिपाठी,अपीलकर्त्याचेॲड.

विक्रमजीत बॅनर्जी, ए.एस.जी., स्वरूपमा चतुर्वेदी, वरिष्ठ ॲड.रुख्मिणी बोबडे, राघव शर्मा, माधव सिंघल, झीनत मलिक, अरविंद कुमार शर्मा, प्रतिवादी तर्फे ॲड.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

निर्णय :

संजय करोल, न्या.

सोडा.

२. विशेष अनुमती द्वारे या अपिलात झारखंड उच्च न्यायालयाने २०२१ च्या डब्ल्यू.पी.(सीआरएल) क्रमांक ४४३ मध्ये २१ मार्च २०२३ रोजी रांची येथे दिलेला एक निकाल आहे, ज्यात विद्वान खंडपीठाने रद्द करण्यास नकार दिला –

(अ) बेरो पी.एस. प्रकरण क्रमांक ६७/२०१६ दिनांक १० नोव्हेंबर २०१६ च्या तपासासंदर्भात दिनांक १६ जानेवारी २०१८रोजीसुओमोटोपत्रक्र.फ.क्र.११०११/५१/२०१७/आयए स-४;

(ब) मान्यता पत्र क्र.११०११/५१/२०१७/एनआयए दिनांक २२जुलै२०२०रोजीआर.सी.-२/२०१८/एनआयए/डीएलआय

मध्ये आरोपी क्रमांक १७ म्हणून विद्यमान अपीलकर्त्यावर खटला चालविण्यास मान्यता देणे; आणि

(क) भारतीय दंड संहितेच्या कलम १२० ब अन्वये यूए (पी) अधिनियम, १९६७ चे कलम १७,१८,२१ आणि २२, सीएलए अधिनियम, १९०८ चे कलम १७ (आय) आणि (२) आणि १६ मार्च२०२१ रोजी निश्चित केलेले आरोप आणि १६ मार्च २०२१ रोजी निश्चित केलेले आरोप विशेष न्यायाधीश, एनआयए, रांची यांच्या न्यायालयात प्रलंबित आहेत;

प्रारंभी गृह विभाग, कारागृह व आपत्ती व्यवस्थापन विभाग, रांची यांच्या प्रधान सचिवांनी दिनांक १२ मे २०१७ रोजी दिलेल्या पत्र क्र.०६/एव्हीआय-०१/२१/२०१७-२६३७ अन्वये ही परवानगी रद्द *करण्याची मागणी करण्यात आली होती* . तथापि, संबंधित निकालाच्या परिच्छेद ४ मध्ये असे नमूद केले आहे की ही विशिष्ट प्रार्थना न्यायालयासमोर दाबली गेली नाही.

पार्श्वभूमी तथ्ये

3 सध्याच्या अपीलाचा निपटारा करण्यासाठी आवश्यक तथ्ये, अनावश्यक तपशील न देता :-

३.१ अपीलकर्ता फुलेश्वर गोप[१] हा पीपल्स लिबरेशन फ्रंट ऑफ इंडियाचा सहकारी असून[२] दिनेश गोप @कुलदीप यादव @ बंकू (ए-६) हा दहशतवादी असून खंडणीच्या माध्यमातून पैसे गोळा करणारा पीएलएफआयचा प्रमुख आहे. दिनेश गोप, सुमंत कुमार @ पवन कुमार (ए -७) आणि हिरा देवी @ अनिता देवी (ए -१४) या पीएलएफआयच्या सदस्यांसोबत त्याने गुन्हेगारी कट रचला आणि बेकायदेशीर संबंध तयार केले.

३.२ ए-६ च्या निर्देशानुसार अपीलकर्त्याने ए-१४ सह मेसर्स शिव शक्ती समृद्धी इन्फ्रा प्रायव्हेट लिमिटेड (ए-२०) ही कंपनी स्थापन केली जी भागीदारीच्या स्वरूपाची होती. या

१ यापुढे ए१७ वाचावे, २ संखीप्त पीएलएफ कंपनीच्या बँक खात्याचा वापर ए-६ च्या निर्देशानुसार पीएलएफआयच्या क्रियाकलापांच्या वापरासाठी कायदेशीर किंवा अवैध स्त्रोतांकडून प्रत्यक्ष/ अप्रत्यक्षपणे निधी गोळा करण्यासाठी केला जात होता.

३.३ १० नोव्हेंबर २०१६ रोजी झारखंडमधील बेरो येथे एफआयआर क्रमांक ६७ अंतर्गत सहा जणांविरुद्ध भारतीय दंड संहिता १८६० चे कलम २१२,२१३/३४,४१४आणि बेकायदेशीर क्रियाकलाप (प्रतिबंधक) अधिनियम, १९६७ चे कलम १३,१७,४०[३] आणि फौजदारी कायदा दुरुस्ती अधिनियम, १९०८ चे कलम १७ अन्वये भारतीय स्टेट बँकेच्या संबंधित शाखेत २५.८३ लाख रुपयांच्या जुन्या नोटा आणल्याच्या आरोपाखाली गुन्हा दाखल करण्यात आला ३संखीप्त युएपियए

३.४ ९ जानेवारी २०१७ रोजी दोषारोपपत्र क्र.०१/२०१७ दाखल करण्यात आले व प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी यांनी त्याची दखल घेतली. १८ मार्च २०१७ रोजी, रांचीच्या उपायुक्तांनी खटला चालविण्याची परवानगी मागितली जी गृह, कारागृह आणि आपत्ती व्यवस्थापन विभागाच्या प्रधान सचिवांनी मंजूर केली. मात्र, त्यानंतर[४] भारत सरकारच्या गृह मंत्रालयाने १६ जानेवारी २०१८ रोजी यासंदर्भातील बदलीचा आदेश जारी केला आणि त्यानुसार एफआयआर राष्ट्रीय तपास यंत्रणेअंतर्गत गुन्हा म्हणून पुन्हा दाखल करण्यात आला.[५] एमएचएने १६ *ऑक्टोबर* २०१९ *रोजी ए-७ ते ए-१२ या बारा आरोपींविरोधात* स्वत:हून कारवाई सुरू केली.

३.५ २१ऑक्टोबर,२०१९ रोजी, एनआयएने पुरवणी आरोपपत्र दाखल केले ज्यात अपीलकर्त्याला पीडब्ल्यू -६५ म्हणून सरकारी पक्षासाठी साक्षीदार म्हणून नाव देण्यातआले

४ संखीप्तयेमएचए ५संक्षिप्तएनआयए ५नोव्हेंबर २०१९ रोजी विशेष न्यायाधीश एनआयएने याची दखल घेतली.

३.६ त्यानंतर अपीलकर्त्याला १३ जुलै २०२० रोजी अटक करण्यात आली. २२ जुलै २०२० रोजी, अतिरिक्त सात व्यक्तींविरूद्ध (ए -१३ ते ए -२०) स्वत: हून परवानगी देण्यात आली, अपीलकर्ता ए -१७ आहे. दुसर् या दिवशी म्हणजे २३ जुलै २०२० रोजी यूएपीएच्या कलम १७,१८,२१ आणि २२ सी अंतर्गत दुसरे पुरवणी आरोपपत्र दाखल करण्यात आले.

३.७ १४ नोव्हेंबर २०२२ रोजी, अपीलकर्त्याने उच्च न्यायालयात एक रिट याचिका दाखल केली ज्यात २५ जुलै २०२० च्या आदेशाद्वारे दुसर्या पुरवणी आरोपपत्राची दखल घेत आणि १६ *मार्च* २०२१ *च्या आदेशाद्वारे आरोप* निश्चित

करण्यासाठी २२ जुलै २०२० रोजीचा मंजुरी आदेश रद्द करण्याची मागणी केली गेली.

३.८ या पार्श्वभूमीवर हा निकाल देण्यात आला.

आक्षेपार्ह निर्णय

4 राष्ट्रीय अन्वेषण यंत्रणा कायदा २००८ च्या कलम ६ (२) आणि (३) चे पालन झाले [६] नाही आणि त्यामुळे त्यात नमूद केलेल्या वैधानिक कालमर्यादेकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करण्यात आले, असा युक्तिवाद उच्च न्यायालयासमोर करण्यात आला. तसेच, यूएपीएच्या कलम ४५ (१) आणि (२) चे पालन केले गेले नाही, असा युक्तिवाद करण्यात आला.

5 उच्च न्यायालयाने पुढील मुद्दे विचारार्थ तयार केले.

"८. ... [६] संक्षेपणे एनआये २००८

1 जिल्हा पोलिसांकडून तपास पूर्ण झाल्यानंतर हा तपास एन.आय.ए.कडे सोपविण्याचा अधिकार केंद्र *सरकारला मिळाला आहे का ?*

2 भारत सरकारच्या अवर सचिवांनी यू.ए.(पी) अधिनियम, १९६७ च्या कलम ४५(२) अन्वये दिलेल्या अधिकाराचा वापर करून जारी केलेला २२.०७.२०२० चा मंजुरीचा आदेश कोणत्याही बेकायदेशीरतेचा आहे का?

3 यू.ए.(पी) अधिनियम, १९६७ च्या कलम १७, १८, २१ आणि २२ सी आणि सीएलए अधिनियम, १९०८ च्या कलम १७ (आय) आणि (२) अन्वये याचिकाकर्त्याविरुद्ध कलम १२० बी आयपीसी अंतर्गत दखल घेण्याच्या आदेशात काही त्रुटी आहे का?

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

५.१ न्यायालयाने पहिल्या मुद्द्यावर निर्णय देताना *प्रदीपराम* विरुद्ध *प्रदीप राम यांच्यावर विश्वास ठेवला.झारखंड राज्य आणि आंध्र प्रदेश.*,[१] आणि विशेषत: परिच्छेद ४९, एनआयएला पुढील तपास करण्यासाठी आणि पुरवणी अहवाल सादर करण्यासाठी अधिकारक्षेत्राचा अभाव नाही असे मानणे.

५.२ दुसरा मुद्दा मंजुरीची वैधता आणि औचित्याशी संबंधित होता, ज्याला बेकायदेशीर क्रियाकलाप (प्रतिबंध) (शिफारस आणि अभियोजन परवानगी) नियम, २००८(२) च्या नियम ३ चे पालन केले गेले नसल्याच्या कारणास्तव आव्हान देण्यात आले होते[२] . न्यायालयाने २२ जुलै २०२० च्या मंजुरी च्या आदेशाच्या मजकुराचा संदर्भ दिला आणि त्यानंतर असानिष्कर्ष

१ [२०१९]८एससीआर८२४:(२०१९)१७एससीसी३२६

(२)संक्षेपणे"२००८रुल

काढला की नियम ३ मध्ये सुप्रासंदर्भात नमूद केलेल्या कालमर्यादेचे काटेकोरपणे पालन केले गेले आहे.

५.३ तिसरा मुद्दा असा आहे की, दखल घेण्याच्या आदेशाला मनाचा वापर न केल्याने त्रास होतो का? न्यायालयाने ***भूषण कुमार आणि एनआर मधील निकालाचा विचार केला.***वि. ***राज्य (एनसीटी दिल्ली)***[1]आणि ***गुजरात राज्य*** वि. ***अफरोज मोहम्मद हसनफट्टा***[2] यांनी प्रक्रिया किंवा समन्स बजावण्याच्या टप्प्यावर दंडाधिकाऱ्यांच्या अधिकाराची तपासणी करणे. केस डायरी, सरकारी पक्षाच्या विविध साक्षीदारांचे जबाब, इतर कागदपत्रे आणि भौतिक वस्तूंच्या माध्यमातून त्यांच्यासमोर मांडण्यात आलेले साहित्य हाताळण्याच्या

१[१] [२०१२] १२ एससीआर ६९६: (२०१२) ५ एससीसी ४२४ २[२०१९]१एससीआर११०४: (२०१९)२०एससीसी५३९

अभ्यासू विशेष न्यायाधीशांच्या दृष्टिकोनात कोणत्याही हस्तक्षेपाची आवश्यकता नाही, असा निष्कर्ष अखेर काढण्यात आला.

6 उच्च न्यायालयाच्या वरील निष्कर्षांनी व्यथित झालेले अपीलकर्ते या न्यायालयासमोर आहेत.

<u>युक्तिवाद पुढे सरकला</u>

7 आम्ही अपीलकर्त्याचे विद्वान ॲडव्होकेट ऑन रेकॉर्ड बालाजी श्रीनिवासन आणि भारताचे विद्वान अतिरिक्त सॉलिसिटर जनरल विक्रमजीत बॅनर्जी आणि भारत सरकारच्या विद्वान वरिष्ठ वकील सुश्री स्वरूपमा चतुर्वेदी यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

8 या निर्णयाला दुजोरा देताना अपीलकर्त्यांनी खालील युक्तिवाद मांडले आहेत.

८.१ यूएपीएच्या कलम ४५ मध्ये २००८ च्या नियमांच्या नियम ३ आणि ४ सह मंजुरी देण्यासंदर्भात सविस्तर प्रक्रियेची तरतूद करण्यात आली आहे. घटनेच्या २ वर्ष ११ महिन्यांनंतर आणि १२ मे २०१७ च्या पत्रानंतर २ वर्ष ६ महिन्यांनी ही मंजुरी देण्यात आली असल्याने ही मंजुरी वैधानिक आदेशाशी सुसंगत नाही.

८.२ यूएपीए'च्या कलम ४५ च्या कलम (२) चे उल्लंघन करण्यात आले, कारण परवानगी देताना 'स्वतंत्र पुनरावलोकना'ची अट पाळली गेली नाही. कोणतेही कारण न देता किंवा मनाचा वापर न करता यांत्रिकपद्धतीने मंजुरीचा आदेश देण्यात आल्याचा युक्तिवाद केला जात आहे. आदेश रूढीवादी आणि प्रमाणित आहेत. असे सादर केले जाते की कलम ४५ मध्ये प्रत्येक टप्प्यावर स्वतंत्र छाननी आणि मनाचा वापर

आवश्यक आहे - अधिकार मागवून; स्वतंत्र एजन्सीद्वारे आणि नंतर मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाद्वारे. सध्याच्या वस्तुस्थितीत त्याचे पालन झाले नसल्याने मंजुरीचे आदेश रद्द केले जाण्याची शक्यता आहे.

८.३ मंजुरीची वैधता हा एक प्रश्न आहे जो कार्यवाहीच्या कोणत्याही टप्प्यावर उपस्थित केला जाऊ शकतो. खटला पूर्ण झाल्यानंतर शिक्षा रद्द करणे आणि जामीन अर्ज दाखल झाल्यानंतर संपूर्ण कार्यवाही , मंजुरीच्या अवैधतेच्या कारणास्तव खटल्यापूर्वी रद्द केल्याची उदाहरणे आहेत. या युक्तिवादाच्या अनुषंगाने विविध निर्णयांचा संदर्भ देण्यात आला आहे. *अशरफखान विरुद्ध गुजरात राज्य*;[2] *गुजरात राज्य विरुद्ध अन्वर उस्मानसुंभानिया*;[3] *अनिरुद्धसिंहजी करणसिंहजी जडेजा*

2२[[२०१२]] १२ एससीआर १०३३ : (२०१२) ११ एससीसी ६०६

3३ [२०१९] २ एससीआर ७४९:: (२०१९) १८ एससीसी ५२४

वि. *गुजरात राज्य*;[4]*रामभाई नाथाभाई गढवी* वि. *गुजरात राज्य*;[5] *सीनी नैनार मोहम्मद* वि. *राज्य*;[6]आणि *जमीरुद्दीन अन्सारी*वि. *सीबीआय.*[7]

८.४ मागणी करणार्या आणि मंजुरी देणाऱ्या दोन्ही अधिकार् यांनी *मेन्स रिया* अनुपस्थित आहे याचा विचार केलेला नाही,जे सर्वस्थापित आहे, स्पष्टपणे वगळल्याशिवाय फौजदारी गुन्हा ठरविण्याची आवश्यकता आहे. *पीपल्स युनियन फॉर सिव्हिललिबर्टीज* वि. *भारत सरकार*[8]आणि *संजय दत्त* वि. *सीबीआयमार्फत राज्य*.[9]नंतरच्या निर्णयाचा संदर्भ देताना, दंड टाळण्याची परवानगी देणारे वाजवी स्पष्टीकरण

---

4४ [१९९५] सुप. २ एससीआर ६३७: (१९९५) ५ एससीसी ३०२

5५ [१९९७] सुप ३ एससीआर ३५६: (१९९७) ७ एससीसी ७४४

6६ [२०१७] ३ एससीआर ३१२: (२०१७) १३ एससीसी ६८५

7७ [२००९] ७ एससीआर ७५९: (२००९) ६ एससीसी ३१६

8८ [२००४] १ एससीआर २३२: (२००४) ९ एससीसी ५८०

9९[१९९४] सुप ३ एससीआर २६३: (१९९४) ५ एससीसी ४१०

अस्तित्वात असेल तर न्यायालये तो दृष्टिकोन स्वीकारण्यास बांधील आहेत, या मतावर अवलंबून आहे.

८.५ अपीलकर्त्याला पहिल्या मॉड्यूलमध्ये, म्हणजे एफआयआर क्रमांक ६७/२०१६ मध्ये किंवा दुसर्या मॉड्यूलमध्ये (२२ मे २०१८ रोजी झालेल्या कथित हवाला व्यवहाराद्वारे सुरू) आरोपी केले गेले नाही आणि त्यासंदर्भात केंद्र सरकारने १६ ऑक्टोबर २०१९ रोजी मंजुरी दिली. खरं तर त्याला ए-२० शी संबंधित स्वतंत्र व्यवहारात आरोपी बनवण्यात आले होते, ज्यासंदर्भात २२ जुलै २०२० रोजी मंजुरीचा आदेश (येथे आक्षेपित) जारी करण्यात आला होता.

८.६ कलम २२ अ मधील तरतुदीनुसार कंपनीच्या कारभाराची जबाबदारी नसलेल्या आणि जबाबदार नसलेल्या व्यक्तीला खटल्यातून सूट देण्यात आली आहे.

रोजंदारीवर काम करणारे मुन्शी असतानाही आपल्याला चुकीच्या पद्धतीने कारवाईत सामील करून घेण्यात आल्याचा दावा याचिकाकर्त्याने केला आहे. तो निरक्षर असून त्याला व्यावसायिक व्यवहार समजत नाहीत. ए-७ आणि ए-१४ ने त्याची ओळख चोरल्यानंतर ए-६ ने त्याच्या परिस्थितीचा गैरफायदा घेतला.

८.७ अपीलकर्त्याला कोणतीही विशिष्ट भूमिका देण्यात आलेली नाही. एनआयएने हा खटला त्याच्यावर लादला आहे, (अ) तो ए-२० असलेल्या कंपनीचा संचालक आहे; (ब) या कंपनीला पीएलएफआयद्वारे वापरण्यात येणारा निधी कथितरित्या प्राप्त झाला होता; (क) तो याच भागातील रहिवासी असून पीएलएफआयचा नेता दिनेश गोप याचा दूरचा परिचित आहे.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

9 प्रतिवादीची भूमिका - भारत संघ, जसे रेकॉर्डवरील सामग्री आणि लेखी सादरीकरणावरून समजू शकते, अशी आहे की -

९.१ सध्याच्या कार्यवाहीला कारणीभूत ठरलेला मंजुरी आदेश योग्य प्रक्रियेनंतर देण्यात आला आहे. एनआयएने आरोपींवर खटला चालवण्याची शिफारस केली.

विद्यमान अपीलकर्त्याने १४ जुलै २०२० च्या पत्राद्वारे. केंद्र सरकारने यूएपीएच्या कलम ४५ (२) नुसार स्वतंत्र पुनरावलोकनाच्या उद्देशाने दोन सदस्यांचा समावेश असलेल्या १५ जुलै २०२० च्या पत्राद्वारे चौकशी अहवाल प्राधिकरणाकडे पाठविला. प्राधिकरणाने १६ जुलै २०२० च्या पत्राद्वारे २००८ च्या नियम ३ अन्वये विहित मुदतीत आपला अहवाल मंत्रालयाकडे पाठविला. दुसर् या शब्दांत, नियमांचे उल्लंघन होत नाही.

९.२ यूएपीएच्या कलम ४५ (२) अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या प्राधिकरणाच्या शिफारशींसह रेकॉर्डवरील सर्व संबंधित सामग्रीचा विचार करून हा मंजुरी आदेश देण्यात आला आहे. या प्राधिकरणात उच्च न्यायालयाचे निवृत्त न्यायाधीश आणि निवृत्त विधी सचिव यांचा समावेश होता.

९.३ सर्व संबंधित टप्प्यांवर स्वतंत्र आढावा घेण्यात आला आणि त्यानुसार केंद्र सरकारने मंजुरी दिली . केवळ शिफारशीनंतर एका दिवसाच्या आत मंजुरी देण्यात आली, म्हणून मनाचा वापर झाला नाही, असे म्हणता येणार नाही.

९.४ पुरवणी आरोपपत्रात स्पष्ट केल्याप्रमाणे दुसरे आणि तिसरे मॉड्यूल एफआयआरमध्ये सुरू केलेल्या व्यवहारांपेक्षा स्वतंत्र आणि वेगळे व्यवहार नाहीत, तर ते

आरोपींनी दहशतवादाच्या उत्पन्नाचा वापर करण्यासाठी केलेल्या त्याच निरंतर व्यवहाराचा एक भाग आहेत. एनआयएकडे तपास सोपविण्यात आल्यानंतर त्यांनी याचा तपास करून दोन पुरवणी दोषारोपपत्रे सादर केली होती.

९.५ आरोपी दहशतवादी टोळीचा सक्रिय सदस्य असून दिनेश गोप (ए-६) याचा निकटवर्तीय असून कंपनी स्थापन करून निधी गोळा करण्यात आणि वळविण्यात त्याचा सहभाग होता. ए -२० ज्याचा अपीलकर्ता / ए -१७ संचालक होता, दहशतवादाच्या कमाईचा गैरव्यवहार करण्यासाठी आघाडी म्हणून काम करत होता. ए-७ आणि ए -१४ ने आपली ओळख चोरल्याचा अपीलकर्त्याचा दावा अयोग्य आहे आणि अशा अस्पष्ट याचिकेवर रद्द करता येणार नाही.

९.६ खटला अत्यंत प्रगत अवस्थेत असून, त्यामुळे फौजदारी कारवाई रद्द करण्यात कोणताही विवेक वापरता कामा नये.

10 प्रारंभी, आम्ही स्पष्ट करतो की विद्वान अतिरिक्त सॉलिसिटर जनरल यांनी केलेल्या शेवटच्या युक्तिवादानंतरही, अपीलकर्त्याने त्यांच्या युक्तिवादांवर निष्कर्ष मागविले . त्यामुळे गुणवत्तेच्या आधारे आम्ही या विषयावर निर्णय घेऊ.

<u>या न्यायालयासमोर विचारार्थ प्रश्न</u>

११. तथ्यात्मक मॅट्रिक्स आणि पक्षकारांच्या विद्वान वकिलांनी सादर केलेले युक्तिवाद विचारात घेतल्यानंतर खालील प्रश्न आमच्या विचारार्थ उद्भवतात :-

1 मंजुरी आदेशाच्या वैधतेला कोणत्याही टप्प्यावर आव्हान दिले जाऊ शकते का?

2 यूएपीए नियम ३ आणि ४ च्या कलम ४५ (२) चे उल्लंघन केल्यास कामकाजात व्यत्यय येतो का? दुसऱ् या शब्दांत, - (अ) वैधानिक कालमर्यादेचे उल्लंघन आणि (ब) स्वतंत्र पुनरावलोकनाची आवश्यकता ज्यात मनाचा वापर समाविष्ट आहे, प्रक्रियेचे आवश्यक पैलू आहेत का, ज्याशिवाय, यूएपीए अंतर्गत कोणत्याही व्यवहाराची अशा प्रकारे तडजोड केली जाईल की त्याचे पावित्र्य संशयास्पद होईल?

3 सध्याच्या वस्तुस्थितीत ज्या व्यवहारांसंदर्भात आपल्याला पुस्तकात आणण्यात आले आहे, ते व्यवहार दिनेश गोप (अ-६) व इतर सदस्यांना आरोपी म्हणून ज्या व्यवहारांमध्ये ठेवण्यात आले होते, त्यापेक्षा खरेच स्वतंत्र होते , या अपीलकर्त्याच्या युक्तिवादाला काही तथ्य आहे का?

4 वास्तविक, यूएपीएच्या कलम २२ ए अंतर्गत वैधानिक सूट कंपनीच्या कामकाजाबद्दल अनभिज्ञ असल्याचा दावा करणार्या अपीलकर्त्याला लागू होते का?

विचार

(अ) यूएपीए : एक परिचय

१२ या कायद्याची प्रस्तावना खालीलप्रमाणे आहे:-

"व्यक्ती आणि संघटनांच्या काही बेकायदेशीर कारवायांना अधिक प्रभावीपणे प्रतिबंधीत करण्यासाठी [आणि दहशतवादी कारवाया हाताळण्यासाठी], आणि त्यांच्याशी संबंधित बाबींसाठी तरतूद करणारा कायदा."

13 या न्यायालयाच्या तीन न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने (*ज्याचे आम्ही दोघेही सदस्य होतो*) अरुप भुयान *विरुद्ध* आसाम राज्य[१] *या खटल्यात या कायद्याच्या उद्देशाचा खालील शब्दांत विचार केला*:-

१९ [२०२३] ८ एससीआर ४९६ : (२०२३) ८ एससीसी ७४५

"८५ .यूएपीएचा मुख्य उद्देश भारताची अखंडता आणि सार्वभौमत्वाच्या विरोधात असलेल्या कारवाया हाताळण्यासाठी अधिकार उपलब्ध करून देणे हा आहे. राष्ट्रीय एकात्मता परिषद अधिनियमाने नेमलेल्या राष्ट्रीय एकात्मता व प्रादेशिकीकरण समितीच्या शिफारशीनुसार ज्यांच्या शिफारशीनुसार संविधान (सोळावी दुरुस्ती) कायदा, १९६३ लागू करण्यात आला, त्या समितीच्या शिफारशीनुसार यूएपीए लागू करण्यात आला आहे. असे दिसते की राष्ट्रीय एकात्मता परिषदेने भारताच्या सार्वभौमत्व आणि अखंडतेच्या हितासाठी वाजवी निर्बंध घालण्याच्या पैलूचा विचार करण्यासाठी राष्ट्रीय एकात्मता आणि

प्रादेशिकीकरणावर एक समिती नेमली आणि त्यानंतर यूएपीए लागू करण्यात आला. त्यामुळे भारताची अखंडता आणि सार्वभौमत्वाच्या विरोधात चालणाऱ्या कारवायांना सामोरे जाण्यासाठी अधिकार उपलब्ध करून देण्यासाठी यूएपीए लागू करण्यात आला आहे.

८६. आता आपण यूएपीए, १९६७ च्या प्रस्तावनेचा विचार करूया. प्रस्तावनेनुसार, यूएपीए *व्यक्ती आणि संघटनांच्या काही बेकायदेशीर कारवायांना* अधिक प्रभावीपणे प्रतिबंधीत करण्यासाठी आणि दहशतवादी कारवाया हाताळण्यासाठी आणि त्याच्याशी संबंधित बाबींसाठी लागू करण्यात आला आहे. म्हणूनच यूएपीए लागू करण्याचे उद्दीष्ट आणि उद्देश काही बेकायदेशीर क्रियाकलापांना अधिक प्रभावीपणे प्रतिबंधित करण्याची तरतूद करणे देखील आहे. म्हणूनच आणि

काही बेकायदेशीर कृत्यांना प्रभावीपणे प्रतिबंध करण्याचे उद्दिष्ट आणि हेतू साध्य करण्यासाठी संसदेने आपल्या शहाणपणात अशी तरतूद केली आहे की कलम ३ अंतर्गत जारी केलेल्या अधिसूचनेद्वारे एखादी संघटना बेकायदेशीर घोषित केली गेली तर अशा संघटनेचा सदस्य असलेली आणि कायम राहणारी व्यक्ती २ वर्षांपर्यंत च्या कारावासास पात्र असेल, आणि दंडही ठोठावला जाईल. त्यामुळे संसदेने आपल्या शहाणपणाने असे मानले होते की, कलम ३ अन्वये आवश्यक ती प्रक्रिया पार पाडून आणि न्यायाधिकरणाच्या मान्यतेच्या अधीन राहून एखादी संघटना बेकायदेशीर ठरविली गेली की त्या संघटनेचा सदस्य राहणारी व्यक्ती शिक्षा/ दंडास पात्र आहे.

(जोर दिला आहे)

(ब) <u>संबंधित वैधानिक तरतुदी</u>

14 या क्षणी, आपण लागू कायदे आणि नियमांचा संदर्भ घेऊ शकतो.

१४.१ कलम २ मधील आवश्यक कलमे (परिभाषा कलम) अधिनियम) खालीलप्रमाणे :-

"२. **व्याख्या:-**(१) या अधिनियमात, संदर्भाची अन्यथा आवश्यकता नसल्यास:-

---

(ड) "नामनिर्देशित प्राधिकरण"म्हणजे केंद्र सरकारचा तो अधिकारी जो त्या शासनाच्या सहसचिव पदाच्या खाली नसतो किंवा राज्य सरकारचा असा अधिकारी, जो केंद्र सरकार किंवा

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

राज्य सरकारने अधिकृत राजपत्रात प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे निर्दिष्ट केला जाऊ शकतो, त्या शासनाच्या सचिव दर्जाच्या खाली नाही;

...

(ईसी) "व्यक्ती"मध्ये समाविष्ट आहे- (१) व्यक्ती, (२) कंपनी, (३) फर्म, (४) संस्था किंवा व्यक्तींची संघटना किंवा व्यक्तींची संघटना, मग ती समाविष्ट असो वा नसो, (५) प्रत्येक कृत्रिम न्यायिक व्यक्ती, जी आधीच्या कोणत्याही उपकलमात येत नाही आणि (६) आधीच्या कोणत्याही उपकलमात मोडणारी कोणत्याही

व्यक्तीच्या मालकीची किंवा नियंत्रित असलेली कोणतीही एजन्सी, कार्यालय किंवा शाखा;] (च) "विहित"म्हणजे या अधिनियमांतर्गत बनविलेल्या नियमांद्वारे विहित करणे;

...

(छ) "दहशतवादाचे उत्पन्न"म्हणजे:- (१) सर्व प्रकारच्या मालमत्ता ज्या कोणत्याही दहशतवादी कृत्यातून प्राप्त झाल्या आहेत किंवा एखाद्या दहशतवादी कृत्याशी संबंधित निधीद्वारे मिळवल्या गेल्या आहेत, मग ती संपत्ती कोणाच्या नावावर उभी आहे किंवा कोणाच्या ताब्यात सापडली आहे; किंवा

(२) अशी कोणतीही मालमत्ता जी दहशतवादी कृत्यासाठी किंवा वैयक्तिक दहशतवादी किंवा

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

दहशतवादी टोळी किंवा दहशतवादी संघटनेच्या हेतूने वापरली जात आहे किंवा वापरण्याचा हेतू आहे. स्पष्टीकरण.—या कायद्याच्या हेतूने, "दहशतवादाचे उत्पन्न"या अभिव्यक्तीमध्ये दहशतवादासाठी वापरल्या जाणार् या कोणत्याही मालमत्तेचा समावेश आहे;

१४.२ या कायद्याचे कलम ४५ तयार संदर्भासाठी खाली काढले आहे.

"४५. **गुन्ह्यांची दखल.**— [(१)] कोणतेही न्यायालय कोणत्याही गुन्ह्याची दखल घेणार नाही-

1 <u>या संदर्भात केंद्र सरकार किंवा केंद्र सरकारने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याची पूर्वपरवानगी न घेता, अध्याय ३ अन्वये</u>;

2 परिच्छेद ४ आणि ६ अन्वये केंद्र सरकारच्या पूर्वपरवानगीशिवाय किंवा राज्य सरकारच्या पूर्वपरवानगीशिवाय आणि केंद्र सरकारच्या पूर्वपरवानगीशिवाय परदेशातील सरकारविरुद्ध असा गुन्हा केला जातो.

(२) उपकलम (१) अन्वये खटला चालविण्यास परवानगी केंद्र शासनाने नेमलेल्या अशा प्राधिकरणाच्या अहवालाचा विचार करूनच विहित केलेल्या मुदतीत दिली जाईल किंवा राज्य सरकार जे तपासादरम्यान गोळा केलेल्या पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा घेईल व शिफारस करेल, विहित केलेल्या वेळेत, केंद्र सरकारला किंवा, जसे असेल तसे, राज्य

सरकार."

(जोर दिला आहे)

१४.३ २००८ च्या नियमांचे नियम ३ व ४ खालीलप्रमाणे आहेत:-

"३. **प्राधिकरणाकडून शिफारस करण्याची कालमर्यादा.**- अधिनियमाच्या कलम ४५ च्या उपकलम (२) अन्वये तपास अधिकाऱ्याने संकलित केलेले पुरावे प्राप्त झाल्यापासून सात कार्यदिवसांच्या आत प्राधिकरण शिफारशींचा समावेश असलेला अहवाल केंद्र सरकारला (किंवा, जसे असेल तसे, राज्य सरकारला) सादर करेल .

४. खटला मंजूर करण्याची कालमर्यादा.- केंद्र सरकार [किंवा, जसे असेल तसे, राज्य सरकार]

कायद्याच्या कलम ४५ च्या उपकलम (२) अन्वये प्राधिकरणाच्या शिफारशी प्राप्त झाल्यानंतर सात कार्यदिवसांच्या आत खटला चालविण्यास परवानगी देण्याबाबत निर्णय घेईल.

(भर) ***मुद्दा क्रमांक १- मंजुरीच्या वैधतेला आव्हान - कोणत्या टप्प्यावर?***

15 आता, आम्ही या न्यायालयासमोरील पहिल्या प्रश्नाची तपासणी करणार आहोत. असे करण्यासाठी मंजुरी आदेशाचा संबंधित भाग काढणे आवश्यक आहे :-

५. केंद्र सरकारने बेकायदेशीर कारवाया (प्रतिबंधक) अधिनियम, १९६७ (सुधारित) आणि बेकायदेशीर क्रियाकलाप (प्रतिबंध) (खटल्याची शिफारस आणि मंजुरी) नियम, २००८ च्या कलम ४५ (२) मधील तरतुदींनुसार या मंत्रालयाच्या पत्राद्वारे वरील चौकशी

अहवालचा संदर्भ दिला. तपासादरम्यान गोळा करण्यात आलेल्या पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा घेण्यासाठी मंत्रालयाच्याआदेशक्रमांक ११०३४/१/२००९/आयएस-४ दिनांक ०३.०७.२०१५ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या न्यायमूर्ती डॉ. सतीश चंद्रा (निवृत्त) आणि डॉ. टी. के. विश्वनाथन, विधी सचिव (सेवानिवृत्त) या दोन सदस्यांच्या प्राधिकरणाला दिनांक १५ जुलै २०२० रोजी (प्राधिकरणाचा कार्यकाळ या मंत्रालयाच्या आदेशाद्वारे ३१.०७.२०२१ पर्यंत वाढविण्यात आला).

६ तसेच, प्राधिकरणाने १६ जुलै, २०२० च्या पत्राद्वारे नियम बेकायदेशीर क्रियाकलाप (प्रतिबंध) मध्ये विहित केलेल्या मुदतीत आपला अहवाल या मंत्रालयाकडे पाठविला (खटल्याची शिफारस व मान्यता) नियम, २००८ आणि रेकॉर्डवरील उपलब्ध सामग्री आणि

त्यातील वस्तुस्थिती व परिस्थितीवर समाधानी झाल्यानंतर, बेकायदेशीर कारवाया (प्रतिबंध) अधिनियम, १९६७ सह कायद्याच्या संबंधित कलमांखाली वरील आरोपी व्यक्ती / संस्थांविरूद्ध खटला चालविण्यास परवानगी देण्याची शिफारस केली;

7 आणि म्हणूनच, आता केंद्र सरकार, रेकॉर्डवर ठेवलेले साहित्य आणि प्राधिकरणाच्या शिफारशींची काळजीपूर्वक तपासणी केल्यानंतर, कायद्याच्या संबंधित कलमांखाली आरोपी व्यक्ती/ संस्थांविरूद्ध प्रथमदर्शनी गुन्हा दाखल केल्याबद्दल समाधानी आहे आणि याद्वारे बेकायदेशीर क्रियाकलाप (प्रतिबंधक)

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

कायद्याच्या कलम ४५ (१) अंतर्गत

खटला चालविण्यास परवानगी देते,

१९६७..."

आदेशाने आणि राष्ट्रपतींच्या नावे

एसडी/-

(धर्मेंद्र कुमार)

भारत सरकारचे अवर सचिव

(जोर दिला आहे)

16 मंजुरीच्या वैधतेला आव्हान दिले जात आहे आणि ते कोणत्या टप्प्यावर मंजूर केले जाऊ शकते, या प्रश्नाने या न्यायालयाला यापूर्वी काही वेळा गुंतवून ठेवले आहे, *जरी* वेगवेगळ्या कायद्यांच्या संदर्भात. त्यांचा संदर्भ देणे उपयुक्त ठरेल.

१६.१ *केंद्रीय अन्वेषण विभाग* वि. *अशोक कुमारअग्रवाल*[10]या न्यायालयाने मंजुरी देण्याच्या प्रक्रियेचे महत्त्व नमूद केले. *भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा १९८८ च्या संदर्भात* याला 'कटुता नव्हे, तर गंभीर आणि पवित्र कृत्य'असे संबोधण्यात आले आहे.[11]न्यायालयाने खटल्याच्या वैधतेसाठी आवश्यक बाबींचा सारांश खालीलप्रमाणे दिला:-

> "१६.वरील बाबी लक्षात घेता, कायदेशीर प्रस्तावांचा सारांश खालीलप्रमाणे देता येईल:
>
> १६.१सरकारी पक्षाने एफआयआर, प्रकटीकरण जबाब, साक्षीदारांचे जबाब, वसुली मेमो, आरोपपत्राचा मसुदा आणि इतर सर्व संबंधित सामग्रीसह संपूर्ण *संबंधित* रेकॉर्ड मंजुरी

10१० [२०१३] १४ एससीआर ९८३: (२०१४) १४ एससीसी २९५

11११ त्यानंतर 'पीसी ॲक्ट'

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

प्राधिकरणाकडे पाठविणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारे पाठविलेल्या रेकॉर्डमध्ये असे साहित्य/ दस्तऐवज देखील असणे आवश्यक आहे, जे आरोपींच्या बाजूने शिल्लक झुकवू शकते आणि ज्याच्या आधारे सक्षम अधिकारी मंजुरी नाकारू शकतात.

१६.२ मान्यता देणे किंवा रोखण्याचे कर्तव्य पार पाडताना अभियोजन पक्षाने स्वतंत्रपणे सादर केलेल्या संपूर्ण रेकॉर्डची पूर्ण आणि जाणीवपूर्वक तपासणी प्राधिकरणाला करावी लागते.

१६.३ ज्या आरोपींविरुद्ध परवानगी मागितली जाते, त्या आरोपींचे जनहित आणि त्यांना मिळणारे संरक्षण लक्षात घेऊन मंजुरी देण्याच्या अधिकाराचा काटेकोरपणे वापर करावा लागतो.

१६.४ मंजुरीच्या आदेशात हे *स्पष्ट केले पाहिजे* की प्राधिकरणाला सर्व संबंधित तथ्ये / सामग्रीची माहिती होती आणि त्याने सर्व संबंधित सामग्रीवर आपले मन लागू केले होते.

१६.५ प्रत्येक वैयक्तिक प्रकरणात, अभियोजन पक्षाला पुरावे सादर करून न्यायालयाला सिद्ध करावे लागते आणि समाधान मानावे लागते की संपूर्ण संबंधित तथ्ये मंजुरी प्राधिकरणासमोर ठेवली गेली आहेत आणि प्राधिकरणाने त्यावर आपले मन लागू केले आहे आणि कायद्यानुसार परवानगी दिली गेली आहे.

(जोर दिला आहे)

१६.२ प्रकाशसिंग ***बादल*** वि. ***पंजाब राज्य***,[12]या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, मान्यता देणारे प्राधिकरण असलेल्या प्राधिकरणाने आरोपी लोकसेवकाविरुद्धच्या प्रत्येक गुन्ह्याचे स्वतंत्रपणे वर्णन करण्याची आवश्यकता नाही. हे आरोप निश्चित करण्याच्या टप्प्यावर केले जाणार आहे. कायद्याने काय आवश्यक आहे ते म्हणजे एखाद्या निर्णयापर्यंत पोहोचण्यासाठी मनाचा वापर करणे शक्य व्हावे म्हणून सामग्री मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणासमोर ठेवणे आवश्यक आहे.

१६.३ दिनेश ***कुमार*** वि. ***एअरपोर्ट अथॉरिटी ऑफ इंडिया***,[13]लोढा, जे. (जसे ते तेव्हा होते) म्हणाले:

12१२[२००६] सुप १० एससीआर १९७: (२००७) १ एससीसी १

13१३[२०११] १३ एससीआर २६०: (२०१२) १ एससीसी ५३२

"१०.आमच्या मते, जेथे मंजुरीचा आदेश अस्तित्वात आहे, तेथे मंजुरीची अवैधता विविध कारणांवरून उपस्थित केली जाऊ शकते जसे की मंजुरी प्राधिकरणासमोर सामग्री अनुपलब्ध नसणे किंवा मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाचा पूर्वग्रह किंवा अशी मंजुरी देण्यास अधिकृत किंवा सक्षम नसलेल्या प्राधिकरणाने मंजुरीचा आदेश पारित केला आहे. वरील कारणे केवळ उदाहरणात्मक आहेत, परिपूर्ण नाहीत. मंजुरीची अवैधता किंवा बेकायदेशीरता ही सर्व कारणे त्याच श्रेणीत मोडतील जसे की मनाचा वापर न केल्यामुळे मंजुरीच्या अवैधतेच्या आधारासारख्याच श्रेणीत येतील - प्रकाशसिंग *बादल* [(२००७) १ एससीसी १ : (२००७) १ एससीसी (सीआरआय) १९३] मध्ये या न्यायालयाने कोरलेली श्रेणी , ज्याचे

आव्हान खटल्याच्या दरम्यान नेहमीच उपस्थित केले जाऊ शकते."

१६.४ सेंट्रल ब्युरो ऑफ इन्व्हेस्टिगेशन अँड ओआरएस ***मध्ये.***वि. ***प्रमिला वीरेंद्र कुमार अग्रवाल*** यांनी [1415]दिनेश कुमार (सुप्रा) *यांचा उल्लेख करताना* या न्यायालयाने मंजुरी नसणे आणि मनाचा वापर न केल्यामुळे मंजुरीची कथित अवैधता यातील फरकाचा पुनरुच्चार केला. मुद्दा म्हणून अनुपस्थिती उंबरठ्यावर उपस्थित केली जाऊ शकते, तथापि, मुद्द्याप्रमाणे अवैधता केवळ खटल्यातच उपस्थित केली जाऊ शकते, असे मत व्यक्त करण्यात आले.

१६.५ पी. के. प्रधान विरुद्ध पी. के. प्रधान *या तीन विद्वान न्यायमूर्तींचे खंडपीठ . सिक्कीम राज्य*[25] ***मध्ये***

14१४(२०२०) १७ एससीसी ६६४

15१५ [२००१] ३ एससीआर १११९: (२००१) ६ एससीसी ७०४

फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ च्या कलम १९७ च्या अंमलबजावणीवर चर्चा केली .[16]अनेक उदाहरणांचा उल्लेख केल्यानंतर असा निष्कर्ष काढण्यात आला की:

"१५. ... संहितेच्या कलम १९७ अन्वये मंजुरीचा प्रश्न दखल घेतल्यानंतर केव्हाही उपस्थित केला जाऊ शकतो, हे सर्वमान्य आहे; कदाचित त्याची दखल घेतल्यानंतर किंवा आरोप निश्चित झाल्यानंतर लगेचच किंवा खटला पूर्ण होताना आणि दोषी ठरल्यानंतरही. परंतु अशी काही प्रकरणे असू शकतात जिथे बचाव पक्षाला त्यांनी जे केले ते सरकारी कर्तव्य बजावताना होते हे सिद्ध करण्याची संधी दिल्याशिवाय या प्रश्नावर प्रभावीपणे निर्णय घेणे शक्य होणार नाही.आरोपीने केलेले कृत्य हे आपले कर्तव्य

16१६त्यानंतर 'सीआरपीसी'

बजावताना केलेले कृत्य रास्त आहे का आणि ते ढोंग किंवा काल्पनिक नाही या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी बचाव पक्षाला ते सिद्ध करण्याची संधी देऊन खटल्यादरम्यान तपासता येईल. अशा परिस्थितीत खटल्याची सुनावणी संपल्यानंतर देण्यात येणाऱ्या मुख्य निकालात मंजुरीचा प्रश्न निकाली काढण्यासाठी खुला ठेवला पाहिजे.

(जोर दिला आहे)

१६.६ अलीकडच्या काळात हे न्यायालय, ***कर्नाटक राज्य*** विरुद्ध ***एस.सुब्बेगौडा***[17] यांनी पीसी कायद्याच्या संदर्भात मंजुरी आणि त्याच्या वैधतेचा प्रश्न सोडविताना मंजुरीचे आव्हान लवकरात लवकर आणले पाहिजे असे अधोरेखित केले आणि असे म्हटले की:

1717[२०२३] ११ एससीआर १९: २०२३ एससीसी ऑनलाइन एससी ९११

"१०. ... अशा मंजुरीच्या वैधतेचा प्रश् न कार्यवाहीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात उपस्थित केला जावा, मात्र खटल्याच्या पुढील टप्प्यातही हा प्रश्न उपस्थित केला जाऊ शकतो, हेही कायद्याने मान्य केलेले आहे. आमच्या मते, कारवाईचे टप्पे ज्यावर आरोपी मंजुरीच्या वैधतेसंदर्भात मुद्दा उपस्थित करू शकतो तो टप्पा असेल जेव्हा न्यायालय गुन्ह्याची दखल घेईल, ज्या टप्प्यावर न्यायालयाने आरोप निश्चित करायचे आहेत किंवा खटला पूर्ण होण्याच्या टप्प्यावर म्हणजे, खटल्यातील अंतिम युक्तिवादाच्या टप्प्यावर. असा मुद्दा अर्थातच अपील, पुनरीक्षण किंवा पुष्टीद्वारे न्यायालयासमोर मांडला जाऊ शकतो, परंतु अशा न्यायालयाचे अधिकार या कायद्याच्या कलम १९ च्या उपकलम (३) आणि उपकलम (४) च्या अधीन असतील. हे

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

देखील लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की आरोपींवर खटला चालविणाऱ्या न्यायालयाची क्षमता देखील मंजुरीच्या वैधतेच्या अस्तित्वावर अवलंबून असेल आणि म्हणूनच मंजुरीच्या वैधतेचा मुद्दा लवकरात लवकर उपस्थित करणे नेहमीच इष्ट असते.ही परवानगी अवैध ठरल्यास कनिष्ठ न्यायालय आरोपीची निर्दोष मुक्तता करू शकते आणि पक्षकारांना अशा टप्प्यावर नेऊ शकते जिथे सक्षम अधिकारी कायद्यानुसार अभियोजन पक्षाला नव्याने मंजुरी देऊ शकतात.

(जोर दिला आहे)

17 वरील अधिकारी एकच निष्कर्ष काढतात तो म्हणजे या मंजुरीला लवकरात लवकर आव्हान दिले पाहिजे, परंतु नंतरच्या टप्प्यातही त्याला आव्हान दिले जाऊ शकते. हे

निकाल, विशेषत: यूएपीएसारख्या कायद्यांच्या संदर्भात नसले तरी, आरोपीला उपलब्ध असलेला अधिकार, जो निर्दोषत्व सिद्ध करण्याची संधी प्रदान करू शकतो , कायदेशीर मजकुरात विशेषतः तरतूद केल्याशिवाय कायद्याच्या अंमलबजावणीद्वारे पूर्वसूचना देऊ नये, असा एक सामान्यतः स्वीकार्य नियम आहे. त्याचवेळी, मंजुरीच्या वैधतेला आव्हान देणे हे अन्यथा वैध खटला कमी करण्यासाठी किंवा रोखण्यासाठी शस्त्र असू शकत नाही आणि नसावे . सीआरपीसीसारख्या इतर कायद्यांमध्ये कोणत्याही अनियमिततेमुळे अमान्य होण्यापासून रोखण्यासाठी आणि त्यानंतरच्या कारवाईसाठी यंत्रणा प्रदान केली आहे. कलम ४६५ सीआरपीसीमध्ये कलम १९७ सीआरपीसी अंतर्गत दिलेली परवानगी त्याच्या ऑपरेशनद्वारे वाचविण्याची शक्यता आहे. त्याचप्रमाणे पीसी कायद्यान्वये काही त्रुटी, चूक किंवा

अनियमितता आढळल्यास न्याय न मिळाल्याशिवाय तो भंग होणार नाही.

18 यूएपीएमध्ये अशा कोणत्याही प्रकारच्या मंजुरीची तरतूद नाही. याचा अर्थ असा की, विधिमंडळाच्या शहाणपणात, दोन प्राधिकरणांनी मंजुरी देताना आपले मन लावावे ही कायद्याची अंतर्निहित यंत्रणा पुरेशी आहे. यावरून या दोन्ही प्राधिकरणांकडून राबविण्यात येणाऱ्या कारवाईची भूमिका आणि पावित्र्य अधोरेखित होते. मान्यता अवैध ठरविण्यास आव्हान देण्यासाठी (१) सर्व संबंधित साहित्य प्राधिकरणासमोर ठेवले गेले नाही, अशी कारणे देता येतील; (२) प्राधिकरणाने या साहित्यावर आपले मन लावलेले नाही; आणि (३) साहित्याची कमतरता. ही यादी केवळ उदाहरणात्मक आहे, परिपूर्ण नाही. वरील आव्हानाच्या तीन आधारांवर चालणारा समान धागा असा आहे की, हे आव्हान

देणाऱ्या पक्षाला तसे पुरावे द्यावे लागतील. हे केवळ ट्रायल कोर्टासमोरच करता येईल, हे सांगण्याची गरज नाही. या पार्श्वभूमीवर आरोपीला कायद्यानुसार उपलब्ध असलेल्या सर्व उपायांचा लाभ घेण्याचा बहुमूल्य अधिकार आम्ही मान्य करतो, परंतु सामान्य परिस्थितीत यूएपीए अंतर्गत मंजुरीचे आव्हान लवकरात लवकर उभे केले पाहिजे, जेणेकरून ट्रायल कोर्टाला प्रश्न निश्चित करता येईल, असे म्हणण्यास आम्हाला संकोच वाटत नाही. कारण त्याची पुढील वाटचाल करण्याची क्षमता आणि अपिलीय बाजूने इतर कोणतीही कार्यवाही कोणत्या आधारावर या प्रश्नाच्या उत्तरावर अवलंबून असेल. [पहा: ***एस. सुब्बेगौडा*** (सुप्रा)]

सध्याच्या खटल्याची वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती लक्षात घेता, खटला सुरू आहे आणि असंख्य साक्षीदार (१२५ पैकी ११३) आधीच तपासले गेले आहेत, हे बारमध्ये सादर केलेले म्हणणे

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

लक्षात घेता, आम्ही सध्याच्या अपीलकर्त्याच्या मंजुरीच्या वैधतेला आव्हान देण्यावरील कोणताही निष्कर्ष परत करण्याचे टाळतो आणि तो ट्रायल जजसमोर उपस्थित करण्यासाठी सोडतो, असा प्रश् न उपस्थित झाल्यास तो त्वरित निर्णय घेईल.

<u>मुद्दा क्रमांक २ :</u>

19 २००८ च्या नियमांच्या नियम ३ आणि ४ च्या कलम ४५ (२) नुसार कालमर्यादा आणि स्वतंत्र पुनरावलोकनाची आवश्यकता हे प्रक्रियेचे आवश्यक पैलू आहेत का, ज्याचे पालन न केल्यास कामकाजात व्यत्यय येईल का, हा पुढचा मुद्दा आपण विचारात घेतला पाहिजे. वर नमूद केल्याप्रमाणे, या नियमावलीत तपास अधिकाऱ्याने गोळा केलेल्या सामग्रीच्या आधारे संबंधित प्राधिकरणाने आपली शिफारस करण्यासाठी सात दिवसांचा कालावधी आणि प्राधिकरणाच्या अहवालाचा विचार करून खटल्यासाठी परवानगी देण्यासाठी

सरकारला आणखी सात दिवसांचा कालावधी देण्यात आला आहे.

20 अपीलकर्त्याच्या युक्तिवादाचा अर्थ असा आहे की उपरोक्त कालमर्यादेचे पालन केले गेले नाही आणि खरं तर, शिफारस सादर झाल्यानंतर एक वर्षापेक्षा जास्त काळानंतर पहिली मंजुरी देण्यात आली. हा युक्तिवाद आणखी एका युक्तिवादाशी निगडित आहे की शिफारस करणारे प्राधिकरण आणि केंद्र सरकार या दोघांकडून स्वतंत्र पुनरावलोकन केले गेले नाही, कारण प्रत्येकी एका दिवसाच्या आत परवानगी देण्यात आली होती.

टाइमलाइन, डिरेक्टरी की अनिवार्य?

21 आता आपण अपीलकर्त्यांच्या एका प्राथमिक युक्तिवादाचा विचार करूया,म्हणजेच, वैधानिक कालमर्यादेचे पालन न करणे.

22 फौजदारी तपास, खटला चालविणे आणि खटला चालविण्याच्या प्रभावी, कार्यक्षम आणि केंद्रित यंत्रणेसाठी वैधानिक चौकटीचा भाग म्हणून कालमर्यादा अत्यंत आवश्यक आहेत. कायद्याच्या या प्रक्रिया सुरळीत पणे पार पाडण्यासाठी सर्व भागधारकांनी आपापली भूमिका पार पाडली पाहिजे, असे म्हणता येणार नाही. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये दिलेल्या जलद सुनावणीच्या अधिकाराचे ते आवश्यक पैलू आहेत.

23 कालमर्यादेबाबत अपीलकर्त्याचे आक्षेप दुहेरी आहेत. एक, प्रतिवादी संघटनेच्या म्हणण्यानुसार तो त्याच चालू व्यवहाराचा भाग असल्याने पहिली परवानगी आणि स्वतःची अटक यात मोठी तफावत आहे आणि दुसरे म्हणजे, तपास अधिकाऱ्यांनी गोळा केलेल्या सामग्रीचा विचार करण्यासाठी आणि त्यांच्या शिफारशी करण्यासाठी प्राधिकरणाला सात

दिवसांची मुदत देण्यात आली असली तरी, जेमतेम एका दिवसात असे केले आणि ते यांत्रिक म्हणता येईल अशा पद्धतीने, ज्यामुळे मनाचा वापर न करण्याच्या दुर्गुणामुळे शिफारशींना त्रास होतो.

24 पहिला आक्षेप आपल्याला वरवरचा वाटतो. हा आक्षेप समजून घेण्यासाठी काही महत्त्वाच्या तारखांचा उल्लेख करावा लागेल.

एस. ना.	**तपशील**	**तारीख**
१.	प्रथम माहिती अहवाल (एफ.आय.आर.)	१० नोव्हेंबर २०१६
२.	दोषारोपपत्र (ए-६ विरोधात चौकशी सुरू असल्याचे निदर्शनास आले आहे)	९ जानेवारी २०१७
३.	ए-६ वर बंदी	१६ ऑक्टोबर

		२०१९
४.	पहिले पुरवणी आरोपपत्र (ए-६ चे नाव येथे दिले आहे; ए-१७ ला सरकारी साक्षीदार म्हणून आणले जाते; पुढील तपास सुरू आहे)	२१ ऑक्टोबर २०१९
५.	ए-१७ ला अटक	१३ जुलै २०२०
६.	ए-१७ वर बंदी	२२ जुलै २०२०
७.	दुसरे पुरवणी आरोपपत्र (ए-१७ चे नाव येथे दिले आहे)	२३ जुलै २०२०

ए-६ वरील पहिली कारवाई आणि अपीलकर्त्याला अटक यातील तफावत ही निरंतर तपासाचा परिणाम आहे, याचा पुरावा दुसऱ्या पुरवणी आरोपपत्रात अपीलकर्त्याला आरोपी बनविण्यात आला होता, त्याच एफआयआरमुळे उद्भवला होता ज्याअंतर्गत ए-६ ला सुरुवातीला आरोपी घोषित करण्यात आले होते. तपास सुरू असल्याने अपीलकर्त्याची अटक बेकायदेशीर किंवा बेकायदेशीर

ठरविण्यासाठी ही तफावत घातक म्हणता येणार नाही. पहिल्या पुरवणी आरोपपत्रात अर्जदार सुरुवातीला फिर्यादी पक्षाचा साक्षीदार होता आणि त्यानंतर पुढील तपासासह त्याला आरोपी करण्यात आले.

25 दुसर् या आक्षेपाच्या गुणांचा विचार करण्यासाठी 'मनाचा उपयोजन'ही संकल्पना समजून घेतली पाहिजे. मनाचा वापर हा कोणत्याही न्यायालयीन, अर्धन्यायिक किंवा प्रशासकीय आदेशाचा भाग असावा, हे कायद्याने चुकीचे आहे. हे दाखवण्यासाठी अशा प्राधिकरणासमोर ठेवलेल्या साहित्याचा विचार व्हायला हवा. त्याचबरोबर हा सेरेब्रल व्यायाम असल्याने मनाचा वापर नेमका काय असू शकतो किंवा कसा दिसू शकतो हे समजावून सांगण्यासाठी कोणतेही सूत्र ठरविण्याचे कारण नाही. प्रत्येक प्रकरणातील वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती जाणून घ्यावी लागते.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

26 दंडात्मक कायद्यांच्या संदर्भात, खटल्यासाठी परवानगी देण्यापूर्वी सामग्रीचे मूल्यमापन करण्याची जबाबदारी असलेल्या अधिकार् यांनी किंवा स्वत: परवानगी देण्याच्या कृतीने निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी आपल्यासमोर ठेवलेल्या सामग्रीच्या प्रत्येक पैलूवर आपले मन लागू केले पाहिजे, विशेषत: कारण हाती असलेल्या कार्याचा प्रभाव प्रचंड आहे. यूएपीए किंवा दहशतवादी व विघटनकारी कारवाया (प्रतिबंधक) कायदा, १९८७ सारख्या कडक कायद्यांची यंत्रणा मंजूर करणे/न देणे हेच आहे.[18]या कायद्यांचे गांभीर्य आणि ते ज्या उपक्रमांशी संबंधित आहेत त्यांचे स्वरूप लक्षात घेता, त्याअंतर्गत आरोपी व्यक्तीवर होणारा परिणाम केवळ कायद्याच्या कक्षेतच नाही तर सामाजिक आणि वैयक्तिक जीवनावरही मोठ्या प्रमाणात परिणाम करतो. प्राधिकरणाकडे

18१८त्यानंतर 'टाडा'म्हणून संबोधले जाते

हे काम सोपवल्यानंतरच परवानगी देता येईल, असे विचारपूर्वक मत व्यक्त केले जात आहे.

27 अशा कायद्यांमध्ये दिलेल्या निर्बंधांच्या प्रक्रियेचे काटेकोरपणे पालन करणे अभिप्रेत आहे, विशेषत: आत्म्याला. लेखी शब्दापेक्षा किंचितही फरक पडल्यास त्यातून होणारी कार्यवाही संशयाच्या भोवऱ्यात सापडू शकते. जेव्हा या तरतुदीवर नकारात्मक परिणाम केला जातो तेव्हा सामान्य तत्त्व या न्यायालयाने ***रंगकू दत्ता विरुद्ध या खटल्यात लक्षात घेतले आहे. आसाम राज्य***[19] खालील अटींमध्ये:

"१८. कलम २०-अ (१) ही कायद्याची अनिवार्य गरज आहे, हे उघड आहे. प्रथम, त्याची सुरुवात एका अतिरेकी कलमापासून होते आणि त्यानंतर, त्याच्या अनिवार्य स्वरूपावर जोर देण्यासाठी, ते उपरोक्त कलमानंतर "नाही"हा शब्द वापरतो. जेव्हा जेव्हा

19१९[२०११] ८ एससीआर ६३९: (२०११) ६ एससीसी ३५८

एखाद्या कायद्याचा हेतू बंधनकारक असतो, तेव्हा त्याला नकारात्मक आज्ञा दिली जाते. या संदर्भात *जी. पी. सिंग यांच्या वैधानिक विवेचनाची तत्त्वे*, १२ वी आवृत्ती, पृ. ४०४-०५ येथे अभ्यासू लेखकाने म्हटले आहे:

> "... क्रॉफर्ड यांनी म्हटल्याप्रमाणे: 'निषिद्ध किंवा नकारात्मक शब्द क्वचितच, जर कधी असतील तर डिरेक्टरी असू शकतात. आणि कायद्यात अवज्ञा केल्याबद्दल शिक्षेची तरतूद नसली तरी हे असेच आहे.'सुब्बाराव, न्या.: 'नकारात्मक शब्द स्पष्टपणे निषिद्ध आहेत आणि सामान्यत : कायदा अनिवार्य करण्यासाठी कायदेविषयक साधन म्हणून वापरले जातात.'नागरी प्रक्रिया संहिता,

१९०८ चे कलम ८० आणि कलम ८७-ब; रेल्वे कायदा १८९० चे कलम ७७; मुंबई भाडे कायदा १९४७ चे कलम १५; उत्तराधिकार कायदा, १९२५ चे कलम २१३; भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा १९४७ चे कलम ५-अ; मुद्रांक कायदा १८९९ चे कलम ७; कंपनी कायदा १९५६ चे कलम १०८; अन्न भेसळ प्रतिबंधक कायदा १९५४ चे कलम २० (१) वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ चे कलम ५५; औद्योगिक विवाद कायदा, १९४७ च्या कलम ३३ (२) (ब) मधील तरतुदी (१९५६ मध्ये सुधारित); त्यामुळे मेडिकल कौन्सिल ॲक्ट, १९५६ चे कलम १०-अ (१९९३ मध्ये सुधारित) आणि तत्सम इतर तरतुदी अनिवार्य मानल्या गेल्या आहेत. याच

कारणास्तव 'कमीत कमी तीन महिन्यांची नोटीस'आवश्यक असलेली तरतूदही बंधनकारक आहे.

अभ्यासू लेखकाने केलेल्या कायद्याच्या वरील विधानाशी आम्ही आदराने सहमत आहोत.

उदाहरणार्थ, टाडा अंतर्गत असे म्हटले गेले आहे की, कलम २०-अ अन्वये नमूद केल्याप्रमाणे मंजुरी देणारे प्राधिकरण जर मंजुरी देणारे नसेल आणि त्याऐवजी ते उच्च प्राधिकरण असेल तर ही परवानगी बेकायदेशीर ठरेल. या संदर्भात *हुसेन घडियाली* वि. *गुजरात राज्य*[20] आणि ***राजस्थान राज्य*** वि. ***मोहिनुद्दीन जमाल अल्वी.***[21]

28 आता यूएपीए अंतर्गत प्रदान केलेल्या मंजुरीच्या प्रक्रियेकडे वळताना असे दिसून येते की केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारच्या

20२०[२०१४] ९ एससीआर ३६४: (२०१४) ८ एससीसी ४२५

21२१(२०१६) १२ एससीसी ६०८

पूर्वपरवानगीशिवाय दखल घेण्यास न्यायालयाला आदेश देण्यात आला आहे आणि अशी मंजुरी केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारने नियुक्त केलेल्या प्राधिकरणाच्या अहवालानंतरच दिली जाईल, जसे प्रकरण असेल तसे विचारात घेण्यात आले आहे.या प्राधिकरणाने गोळा केलेल्या पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा घेऊन कालबद्ध पद्धतीने शासनाकडे शिफारस करायची आहे.

> २८.१ कलम ४५ च्या वरील वर्णनावरून असे दिसून येते की, जर कोणत्याही न्यायालयाने सरकार, केंद्र किंवा राज्याच्या पूर्वपरवानगीशिवाय दखल घेतली तर ती कायद्याचे उल्लंघन ठरेल आणि म्हणूनच कायद्याने वाईट ठरेल. ही मंजुरी केवळ सरकारचे काम नाही आणि *सरकारने नियुक्त केलेली स्वतंत्र संस्था पुराव्यांचा स्वतंत्र आढावा* घेईल तेव्हाच ती दिली जाऊ शकते.

२८.२ मंजुरी देण्यात आली आहे, ही वस्तुस्थिती वादाच्या भोवऱ्यात नाही. अपीलकर्त्याने ज्या प्रकारे ती मंजूर केली आहे त्याबद्दल वाद आहे. त्यांनी मांडलेल्या खटल्यानुसार, प्राधिकरणाची शिफारस आणि त्यानंतर लगेचच शासनाने दिलेली मंजुरी हा मनाचा अवलंब न केल्याचा आणि रूढीवादी किंवा 'सायक्लोस्टाईल'आदेशांचा पुरावा आहे.

२८.३ सध्याच्या अपिलातील तथ्यांची आम्ही दखल घेतली असली, तरी तात्काळ संदर्भासाठी आपल्याला येथे आठवते की एनआयएने आपल्या १४ जुलै २०२० च्या पत्राद्वारे आणखी सात जणांवर (ए-१३ ते ए-२०) खटला चालवण्याची शिफारस केली होती; मंत्रालयाने १५ जुलै २०२० च्या पत्राद्वारे चौकशी अहवाल प्राधिकरणाकडे पाठविला; प्राधिकरणाने दुसर् या दिवशी म्हणजे १६ जुलै

२०२० रोजी सात जणांविरुद्ध खटला चालविण्यास परवानगी देण्याची शिफारस केली.

२८.४ २००८ च्या नियमावलीतील नियम ३ व ४ नुसार प्राधिकरणाला तसेच सरकारला शिफारस करण्यासाठी प्रत्येकी एका आठवड्याची मुदत देण्यात आली आहे. याउलट सध्याची मंजुरी विहित मुदतीत आहे. तथापि, अपीलकर्त्याने सादर केल्याप्रमाणे, शिफारस, विचार आणि मंजुरी तीन दिवसांच्या आत झाली ही वस्तुस्थिती अभियोजन पक्षाला पूर्णपणे बिघडविण्यासाठी पुरेशी आहे का?

२८.५ दोन्ही प्राधिकरणांना एक आठवड्याचा अवधी देण्यात आला आहे, जेणेकरून त्यांना स्वतंत्रपणे मूल्यमापन करता येईल, आधी रेकॉर्डवर ठेवलेल्या सामग्रीनंतर मंजुरी देण्याची शिफारस केली जाईल; आणि

दुसरं, सामग्रीचे आणि वर केलेल्या शिफारशीचे मूल्यमापन करणे, शेवटी मंजुरीच्या आदेशावर स्वाक्षरी करणे. तशी वेळ दिल्यास नियमाप्रमाणे या दोन्ही प्राधिकरणांपैकी एकाने वेळेचा अतिरेक केल्यास सुरू असलेल्या मंजुरीचे भवितव्य काय? उच्च न्यायालयांनी या विषयावर वेगवेगळी मते घेतल्याचे आम्हाला दिसून येते. कायदा सर्व व्यक्तींना समान पणे लागू झाला पाहिजे हे कायद्याचे मान्यताप्राप्त तत्त्व आहे ज्याचा अर्थ असा होतो की कायद्याची अंमलबजावणी कशी केली जाते यामध्ये विविध न्यायक्षेत्रे कार्यरत असूनही एकवाक्यता असावी. भारतीय विधी आयोगाने आपल्या १३६ व्या अहवालात 'एकरूपतेचा अभाव'हा वाईट प्रकार असल्याचे मान्य केले आहे. ही समस्या अशा प्रकारे ओळखून :-

१.२ **एकवाक्यता नसणे हे वाईट आहे.**-कायद्यात एकवाक्यता नसल्यामुळे केवळ गुणवत्ता किंवा मूलभूत किंवा प्रक्रियात्मक कायदाच बिघडत नाही, तर सर्वसामान्य नागरिकांची ही गंभीर गैरसोय होते, हे सांगण्याची गरज नाही. ज्यांचा व्यवसाय कायद्याच्या प्रश्नांवर सल्ला घेणाऱ्या व्यक्तींना सल्ला देणे आहे, त्यांना जेथे निर्णय परस्परविरोधी आहेत तेथे आत्मविश्वासाने असा सल्ला देणे अवघड जाते. ज्यांना कायद्याच्या प्रश्नांवर निर्णय घेण्याची जबाबदारी सोपविण्यात आली आहे, त्यांनी त्यांच्यासमोर विचारात घ्याव्या लागणाऱ्या विषयावरील दोन किंवा अधिक संभाव्य मतांमध्ये बराच वेळ घालवावा, या प्रक्रियेत वेळ आणि शक्तीचा बराच अपव्यय होणे साहजिक आहे. शिवाय एखाद्या विषयावर

परस्परविरोधी न्यायालयीन विवेचनातून विषमता निर्माण झाल्यास देशाच्या एका भागात प्रचलित असलेले कायद्याचे राज्य देशाच्या दुसर् या भागात प्रचलित असलेल्या नियमांपेक्षा वेगळे असावे, ही समाधानकारक परिस्थिती नाही.

२८.५.१मुंबई उच्च न्यायालय (नागपूर खंडपीठ), २०१७ च्या फौजदारी अपील क्रमांक १३६ व १३७ मध्ये ***महेश करीमन तिर्की*** विरुद्ध ***या*** न्यायालयाकडून रिमांडवर महाराष्ट्र राज्य (एसएलपी (सीआरएल) क्र.११०७२-११०७३/२०२२ मध्ये गुणवत्तेच्या तसेच मंजुरीच्या वैधतेच्या निर्णयासाठी) खालीलप्रमाणे ठेवण्यात आलेल्या २००८ च्या नियमावलीत नमूद केलेल्या कालमर्यादेबाबत:

१५३. "असेल"हा शब्द तात्कालिकतेच्या भावनेचा द्योतक आहे यात शंका नाही, परंतु नियमातील शब्दांमधून काटेकोर अर्थाने पालन न केल्याने होणारा परिणाम कायद्यात नमूद करण्यात आलेला नाही. खटल्याच्या सुरुवातीच्या टप्प्यावर किंवा आमच्यासमोरही बचाव पक्षाने कालमर्यादेचे काटेकोर पणे पालन न केल्याने कोणताही पूर्वग्रह व्यक्त केलेला नाही.

154 या प्रक्रियेचे पालन करणे आणि जलदगतीने पूर्ण करणे आवश्यक आहे, हे सांगणे हा या तरतुदीचा उद्देश आहे. विशेषतः संदर्भातील "असेल"हा शब्द बंधनकारक केल्यास उद्भवू शकणारी आकस्मिकता आपण विचारात घेतली आहे. अशा वेळी एक दिवसउशीर झाला तरी दहशतवादाला आळा

घालण्याच्या हेतूने सरकारी पक्षाला अडथळा निर्माण होईल. अर्थात, 'विल'हा शब्द समाविष्ट करण्यामागचा कायदेशीर हेतू अशा नगण्य तांत्रिकतेच्या आधारे फिर्यादीला दडपण्याचा नसून, ही प्रक्रिया जलदगतीने पूर्ण व्हायला हवी, असा संदेश देतो. "असेल"हा शब्द सक्तीची तरतूद म्हणून काटेकोरपणे मानला जावा हा युक्तिवाद स्वीकारण्यास आपण असमर्थ आहोत आणि कालमर्यादेचे काटेकोरपणे पालन करण्यात अपयशी ठरल्याने प्रक्रिया बिघडते. त्यामुळे त्या संदर्भात रूपेश (सुप्रा) प्रकरणात केरळ उच्च न्यायालयाने घेतलेले मत आम्ही आदराने पुढे ढकलतो.

155 आमचे असे मत आहे की आणि त्यानुसार कायदेविषयक हेतू साध्य करण्यासाठी दुहेरी आदेशाचे खऱ्या अर्थाने पालन करणे आवश्यक

आहे. थोडासा विलंब केल्यास विधिमंडळाचा हेतू फसणार नाही, पण नोंदीतून मोठा विलंब झाल्यास त्याचा निश्चितच मंजुरीप्रक्रियेवर विपरीत परिणाम होईल.

वरील उतारा असा आहे की २००८ च्या नियमांच्या नियम ३ आणि ४ मध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादेत 'विल'हा शब्द असूनही ते निर्देशिका म्हणून घ्यावे लागतात, कारण जर कालमर्यादेचा काटेकोर अर्थ लावला तर विशिष्ट स्वरूपाच्या बेकायदेशीर कारवायांना आळा घालणे हा कायद्याचा हेतू चव्हाट्यावर येऊ शकतो.

वर काढलेल्या निकालातील अपील या न्यायालयात प्रलंबित असल्याचे आमच्या लक्षात आले आहे. प्रस्तुत निर्णयादरम्यान, आम्ही त्यातील गुणवत्तेवर कोणतेही भाष्य करीत नाही आणि स्पष्ट करतो की, वरील उतारा केवळ कायद्याचा प्रश्न निश्चित

करण्याच्या हेतूने आहे, २००८ च्या नियमांमध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादेच्या संदर्भात, एकतर अनिवार्य किंवा निर्देशात्मक स्वरूपाचा आहे.

२८.५.२झारखंड उच्च न्यायालयाने नुकतेच ***बिनोदकुमार गंझू @Vinod कुमार गंझू @Binod गंझू विरुद्ध विनोद कुमार गंजू या*** खटल्यात सुनावणी घेतली. ***भारत सरकारनेही***[22]अशीच निरीक्षणे नोंदवली आणि २००८ च्या नियमावलीतील कालमर्यादा निर्देशिका असल्याचे मत नोंदवले. असे निदर्शनास आले-

"२३.'रूपेश'मधील निर्णय बंधनकारक नाही आणि न्यायालयीन बांधिलकी आणि औचित्याच्या विचारांना आपण बांधील नाही. केरळ उच्च न्यायालयाने 'रूपेश'मध्ये केलेल्या निरीक्षणाशी आम्ही सहमती नोंदवू शकत नाही की मंजुरी नियमांच्या नियम ३ आणि

22२२ डब्ल्यू.पी.(सीआरएल) ३०८ ऑफ २०२२

४ अन्वये दिलेली कालमर्यादा बंधनकारक आहे. कायद्यातील तरतुदीचे अनिवार्य पालन करणे नेहमीच "असेल"हा शब्द नेहमीच दर्शविणार नाही हा वादाचा मुद्दा नाही. आमच्या मते, मंजुरी नियमांमध्ये एखाद्या व्यक्तीचे वैयक्तिक स्वातंत्र्य लक्षात घेऊन मार्गदर्शक तत्त्वांच्या स्वरूपाची एक कालमर्यादा निश्चित केली आहे परंतु अशी कालमर्यादा बंधनकारक मानली जाऊ शकत नाही आणि तेही अशा प्रकरणांमध्ये जिथे यूएपी कायद्यांतर्गत गुन्हा केल्याचा गंभीर आरोप *केला गेला आहे आणि एनआयएने प्रथमदर्शनी सत्य असल्याचे आढळले* आहे.

२४.फौजदारी न्यायव्यवस्थेवर नियंत्रण ठेवणारे एकमेव तत्त्व म्हणजे न्यायदान होय, असे माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने फार पूर्वी म्हटले होते. या नियमाचे मूळ

नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांच्या नियमांमध्ये आहे आणि म्हणूनच माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने वेळोवेळी निष्पक्ष सुनावणीवर भर दिला आहे. खटला संपल्यानंतरही सक्षम न्यायालयाने दिलेला निकाल बेकायदेशीर ठरविण्यात आला नाही जिथे न्यायालयाने आरोप निश्चित केले नाहीत [संदर्भ, "बेगू विरुद्ध राजा-सम्राट"आयएलआर (१९२५) ६ लाह २२६]. या संदर्भात, आपण फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४६८ ते ४७३ अंतर्गत तरतुदींचा संदर्भ घेऊ शकतो ज्यात दखल घेण्यास आणि वगळण्यासाठी मर्यादा तसेच काही प्रकरणांमध्ये मर्यादेचा कालावधी वाढविण्याची तरतूद आहे. फौजदारी प्रक्रिया संहितेची योजना असे सूचित करते की प्रत्येक अनियमिततेमुळे खटल्यात व्यत्यय येत नाही आणि अत्यंत अपवादात्मक प्रकारची प्रकरणे वगळता न्यायालय हस्तक्षेप करणार

नाही आणि निकाल बेकायदेशीर ठरवणार नाही. आरोपीचा मूलभूत अधिकार निष्पक्ष सुनावणीचा आहे ज्यामध्ये त्याला सरकारी पक्षाच्या साक्षीदारांची उलटतपासणी करून स्वतःचा बचाव करण्याची पुरेशी संधी असते जेणेकरून सरकारी खटल्यातील खोटेपणा समोर येईल. परंतु यापलीकडे आरोपीला कायद्याने ठरवून दिलेल्या प्रक्रियेचे पालन झाले नाही हे सिद्ध करण्याचा केवळ वैधानिक अधिकार आहे आणि विहित प्रक्रियेचे असे पालन न केल्याने त्याला स्वतःचा बचाव करण्याची योग्य संधी गमवावी लागली आहे. वर नमूद केल्याप्रमाणे, न्यायालयाने यूएपी कायद्यांतर्गत गुन्ह्याची दखल घेतली आहे *आणि असा गुन्हा केल्याबद्दल आरोपनिश्चिती* देखील करण्यात आली *आहे. आमच्या मते, या स्वरूपाच्या प्रकरणांमध्ये मंजुरी*

नियम लागू होणार नाहीत कारण फौजदारी खटला केवळ तांत्रिक बाबींवर निराश होऊ शकत नाही."

या आदेशाविरोधातील विशेष अनुमती याचिका फेटाळण्यात आली असली तरी यूएपीएच्या कलम ४५ अन्वये मंजुरीचा प्रश्न विचारात घेण्यात आला नसल्याचे स्पष्ट करण्यात आले.

२८.५.३ केरळ उच्च न्यायालयाने रुपेश विरुद्ध रुपेश ***या खटल्यात याच्या अगदी उलट भूमिका घेतली . केरळ राज्याने*** म्हटले आहे की, टाडा किंवा दहशतवाद प्रतिबंधक कायदा, २००२ ,३४ यासारख्या इतर तत्सम कायद्यांमध्ये अवलंबलेल्या पद्धतीपासून दूर राहून विधिमंडळाने त्याचा स्पष्ट समावेश केलेला लक्षात घेता विहित कालमर्यादेला निर्देशिका मानता येणार नाही.

"१२. २००८ च्या नियमांमध्ये वापरण्यात आलेल्या 'विल'या शब्दाचा सुस्पष्ट पोत यूए (पी) ए च्या कलम

४५ च्या उपकलम (१) आणि (२) च्या मजकुरात वापरल्या गेलेल्या समान 'विल'मधून उपलब्ध आहे; तसेच कायद्यातील तरतुदींची अंमलबजावणी करण्यासाठी नियम बनविण्याचे कलम ५२ द्वारे केंद्र सरकारला दिलेले अधिकार. २००८ च्या नियमावलीत सात दिवसांची मुदत निश्चित करण्यात आली होती; कायद्यात म्हटल्याप्रमाणे. व्यक्ती आणि संघटनांच्या बेकायदेशीर कारवायांना आळा घालण्यासाठी तसेच दहशतवादी कारवायांना आळा घालण्यासाठी हा कायदा तयार करण्यात आला आहे, या अटींची व्याख्या या कायद्यातच करण्यात आली आहे.

३३ (२०२२) एससीसी ऑनलाईन केरला १३७२ ३४

थोडक्यात 'पोटा'.

राज्यघटनेने दिलेल्या मूलभूत अधिकारांचे उल्लंघन करण्याच्या आव्हानापासून केवळ वाजवी निर्बंधाच्या आधारे कायद्याला वाचविण्यात आले आहे, त्या संदर्भावरून हा रंग लक्षात येतो; ज्याचा अत्यंत काटेकोरपणे अर्थ लावावा लागतो. कायदा आणताना संसदेला आणि सरकारला नियम तयार करताना टाडा आणि पोटा तसेच कलम १९६ सीआरपीसीचा पूर्वानुभव होता; त्यापैकी कोणालाही मंजुरी देण्यासाठी कालमर्यादा नव्हती. यूए (पी) ए हा मूलतः लागू करण्यात आला होता, त्याने आपल्या उद्दिष्टे आणि कारणांच्या निवेदनात, हे भारताच्या सार्वभौमत्व आणि अखंडतेच्या हिताचे असल्याचे घोषित केले, ज्याचा हेतू (१) भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, (२) शांततेने आणि शस्त्रांशिवाय एकत्र येण्याच्या अधिकारावर वाजवी निर्बंध आणण्याचा होता; आणि (३) संघटना

किंवा संघटना स्थापन करण्याचा अधिकार. कलम १७ च्या मूळ कायद्यानुसार खटला सुरू करण्यासाठी केंद्र सरकार किंवा प्राधिकृत अधिकाऱ्याची परवानगी आवश्यक होती.

१४.संसदेने २००८ च्या अधिनियम ३५ मध्ये सुधारणा करताना जाणीवपूर्वक प्राधिकरणाच्या शिफारशीची आवश्यकता असलेल्या तरतुदीचा समावेश केला होता आणि उपकलम (१) मधील तरतुदीनुसार योग्य सरकारकडून मंजुरीची आवश्यकता कायम ठेवली होती. उपकलम (२) द्वारेच गोळा केलेल्या पुराव्यांचा आढावा घेऊन शिफारशी करण्यासाठी प्राधिकरणाचा विचार करण्यात आला आणि नियमांद्वारे ठराविक वेळ निश्चित करण्याची परवानगी देण्यात आली. केंद्र सरकारने २००८ चे नियम आणले आहेत, ज्यात

शिफारशी आणि मंजुरी कोणत्या कालावधीत करायची आहे, ती वेळ पवित्र आहे आणि आमच्या मते ती अनिवार्य आहे. वेळेची अट निर्देशिका आहे असे अजिबात म्हणता येणार नाही, तसेच कलम ४६० (ई) अन्वये किंवा कलम ४६५ सीआरपीसी एस ४६० अन्वये निव्वळ अनियमितता म्हणून ती माफ करता येणार नाही ; तसेच चांगल्या हेतूने केल्यास कोणतीही चुकीची कार्यवाही टाळता येणार नाही. जेव्हा दखल घेणे बंधनकारक असेल आणि मंजुरीशिवाय किंवा अवैध व्यक्तीच्या जोरावर दखल घेतली गेली असेल तर ती चुकीची कारवाई आहे असे म्हणता येणार नाही आणि दखल घेण्याची कृतीच बिघडेल.

ही परवानगी कायद्याने चुकीची असल्याचा अंतिम निष्कर्ष काढल्याने केरळ राज्याने व्यथित होऊन या न्यायालयात दाद

मागितली. २०२२ ची एसएलपी (सीआरएल) क्रमांक ६९८१-६९८३ असलेली विशेष अनुमती याचिका कायद्याचा प्रश्न मोकळा ठेवून मागे घेण्यात आली.

२८.५.४ पंजाब आणि हरयाणा उच्च न्यायालयाने ***मनजीत सिंग विरुद्ध मंजीत सिंग*** प्रकरणात असेच मत व्यक्त केले होते. ***पंजाब राज्***[23] जामिनाच्या संदर्भात निर्णय झाला असला तरी नियम २००८ च्या कालमर्यादेनुसार कोणताही निर्णय न झाल्यास आरोपी अंतरिम जामिनास पात्र ठरेल, असे मत व्यक्त करण्यात आले. केरळ उच्च न्यायालयाने ***रूपेश*** (सुप्रा) येथे व्यक्त केलेल्या मताशी ते सहमत होते.

२९. या न्यायालयाने कालबद्ध मंजुरीच्या मुद्द्यावर विचार केला आहे. पीसी कायद्यांतर्गत निर्बंधांचा सामना करताना विजय राजमोहन विरुद्ध विजय राजमोहन या खटल्यात या न्यायालयातर्फे

23२३[२०२२] १९ एससीआर ५६३:: २०२३ का सीआरए-डी -५

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

बोलताना पामिदिघंटम श्री नरसिम्हा जे. *केंद्रीय अन्वेषण विभाग (लाचलुचपत प्रतिबंधकशाखा)*[24]खालीलप्रमाणे :

> "२३. मान्यता देणे हा कार्यकारी अधिकाराचा वापर असल्याने तो न्यायिक पुनरावलोकनाच्या मानक तत्त्वांच्या अधीन असतो जसे की स्वतंत्र मनाचा वापर; केवळ सक्षम अधिकार याने, पूर्वग्रह न बाळगता, संबंधित सामग्रीचा विचार करून आणि अप्रासंगिक विचार टाळून. खटल्यासाठी परवानगी देण्याच्या अधिकाराचे कायदेशीर परिणाम होत असल्याने साहजिकच त्याचा वापर वाजवी कालावधीत होणे आवश्यक आहे. हे तत्त्व आपल्या कायदेशीर रचनेत अंतर्भूत आहे आणि आपली घटनात्मक न्यायालये सत्तेच्या विलंबाने वापराच्या वैधतेचा आणि मालकीचा वारंवार आढावा घेतात.

24२४(२०२३) १ एससीसी ३२९

२९. न्यायप्रशासनात मूलभूत असलेले कायद्याचे राज्य राखण्यावरील जनतेचा विश्वास येथे धोक्यात आला आहे, हे मंजुरी देणाऱ्या अधिकार् याने लक्षात घेतले पाहिजे. मंजुरीच्या विनंतीवर विचार करण्यास उशीर करून, मंजुरी देणारे प्राधिकरण न्यायालयीन छाननीमध्ये अडथळा आणते, ज्यामुळे भ्रष्ट अधिकारी *सुब्रमण्यम स्वामी*(*सुब्रमण्यम स्वामी वि. मनमोहन सिंग*, (२०१२) ३ एससीसी ६४ : (२०१२) १ एससीसी (सीआरआय) १०४१ : (२०१२) २ एससीसी (एल अँड एस) ६६६] . भ्रष्टांवर खटला चालविण्यास उशीर झाल्यास दंडमुक्तीची संस्कृती निर्माण होते आणि सार्वजनिक जीवनात भ्रष्टाचाराचे अस्तित्व चव्हाट्यावर येते. अशा निष्क्रियतेमुळे भावी पिढ्यांना जीवनपद्धती म्हणून भ्रष्टाचाराची सवय लागण्याचा धोका आहे.

३२....सर्वप्रथम, अनिवार्य कालावधीचे पालन न केल्यास फौजदारी कारवाई आपोआप रद्द होऊ शकत नाही आणि होऊ ही शकत नाही कारण भ्रष्टाचारासाठी सरकारी कर्मचाऱ्यावर खटला चालविल्यास *कायद्याच्या राज्यावर थेट परिणाम* करणारा सार्वजनिक हिताचा घटक असतो [*सुब्रमण्यम स्वामी* वि. *मनमोहन सिंग*, (२०१२) ३ एससीसी ६४ : (२०१२) १ एससीसी (सीआरआय) १०४१ : (२०१२) २ एससीसी (एल अँड एस) ६६६. *ए. के. गांगुली, न्या.* : (एससीसी पृ. १०२, परिच्छेद ७६-७७)"७६. न्याय प्रशासनात मूलभूत असलेल्या कायद्याचे राज्य राखण्यावरील जनतेचा विश्वास धोक्यात आला आहे, हे मंजुरी देणाऱ्या अधिकार् यांनी लक्षात घेतले पाहिजे. अशी मंजुरी देण्यास उशीर झाल्याने अनेक वैध खटले बिघडले आहेत आणि मंजुरीच्या विनंतीचा विचार करण्याच्या

नावाखाली एखाद्या भ्रष्ट सरकारी अधिकाऱ्याला सरकारी अधिकाऱ्याने भूतकाळात किंवा भविष्यात केलेल्या सेवेचा मोबदला म्हणून संरक्षण दिले जाते आणि मंजुरी देणारे अधिकारी आणि भ्रष्ट अधिकारी याच गैरकृत्यात भागीदार होते किंवा आहेत, याकडे जनतेच्या मनात विपरीत मत आहे. मंजुरीच्या विनंतीचा विचार करण्यास उशीर होऊन मंजुरी देणारे अधिकारी भ्रष्ट अधिकाऱ्यांवरील आरोपांची न्यायालयीन छाननी आणि निश्चिती करण्यास अडथळा आणतात आणि त्यामुळे न्यायालयीन संस्थांची वैधता नष्ट होते. त्यामुळे फौजदारी कायदा अंमलात आणून नागरिकाला न्याय मिळण्याच्या त्याच्या वैध आणि मूलभूत अधिकारापासून वंचित ठेवले जाते आणि त्यामुळे घटनात्मक दृष्ट्या संरक्षित अधिकार असलेल्या न्यायालयीन उपचारमिळण्याच्या त्याच्या अधिकारावर

गदा येते.'हेही नॉन-सेक्युलर आहे. फौजदारी कारवाई आपोआप रद्द झाल्यास तक्रारदार किंवा पीडितेकडे न्यायालयीन निवारणासाठी दुसरा कोणताही उपाय उपलब्ध नाही, हेही लक्षात घेतले पाहिजे. त्याचबरोबर *डीम्ड मंजूरी* देण्याच्या निर्णयामुळे आरोपींच्या हक्कांवर गदा येऊ शकते, कारण अशा प्रकरणांमध्ये मनाचा वापर ही होत नाही.

(जोर दिला आहे)

३० ***विजय राजमोहन***(सुप्रा) यांनी मंजुरीचा अधिकार न्यायालयीन पुनरावलोकनाच्या मानक तत्त्वाला खुला असणे; तोच आपल्या कायदेशीर रचनेत अंतर्भूत असणे; कायद्याचे उल्लंघन झाल्यास जनतेचा विश्वास धोक्यात येणे, ही तत्त्वे आमच्या मते यूएपीए अंतर्गत निर्बंधांना तितकीच लागू होतील. पीसी कायद्याच्या संदर्भात असे म्हटले आहे की, सक्तीच्या कालावधीचे पालन न

केल्यास फौजदारी कारवाई रद्द होऊ शकत नाही. येथेच पीसी कायदा आणि यूएपीए मध्ये फरक दिसून येतो. या दोन्ही कृत्यांचे सामाजिक आणि कायदेशीर तात्पर्य जितके वेगळे आहे, तितकेच त्याचे गंभीर परिणाम ही होतात. [पहा: ***टी.एन.वि.*** राज्य वि. ***शिवरासन***; [25]***रामभाई नाथाभाई गढवी*** (सुप्रा); आणि ***अशरफखान***(सुप्रा)] यूएपीएमध्ये एक सविस्तर प्रक्रिया आहे जी मंजुरी देताना पाळली जाईल आणि निःसंशयपणे, त्याचे अक्षरशः पालन केले पाहिजे.

२००८ च्या नियमांचे बांधकाम

३१ दंडात्मक कायदे म्हणजे काटेकोरपणे अर्थ लावावे लागणारे कायदे आहेत हे सर्वश्रुत आहे. बांधकामाच्या या तोफेचा वारंवार पुनरुच्चार करण्यात आला आहे. या संदर्भात काही प्राधिकरणांचा उल्लेख करणे येथे उपयुक्त ठरते.

25२५[१९९६] सुप. ८ एससीआर २४३: (१९९७) १ एससीसी ६८२

३१.१ मॅक्सवेलने 'द इंटरप्रिटेशन ऑफ स्टॅट्युट्स' (११ वा आवृत्ती) या ग्रंथात असे निरीक्षण नोंदवले आहे:

> "काटेकोर बांधकामाच्या नियमाचा परिणाम जवळजवळ या विधानात मांडला जाऊ शकतो की, जिथे एखादा अस्पष्ट शब्द किंवा अस्पष्ट वाक्य त्याच्या अर्थाबद्दल वाजवी शंका सोडते ज्याचे निराकरण विवेचनाच्या तोफा करू शकल्या नाहीत, तेथे संशयाचा फायदा त्या विषयाला आणि स्वतःला स्पष्ट करण्यात अपयशी ठरलेल्या विधिमंडळाला दिला पाहिजे. पण प्रत्येक कायद्याचे स्पष्टीकरण त्याच्या व्यक्त किंवा प्रकट हेतूनुसार केले पाहिजे आणि भाषेने परवानगी दिल्यास आपल्या उद्दिष्टातील सर्व प्रकरणे त्याच्या

उपचारात्मक प्रभावाखाली येतात असा सर्वोच्च नियम आहे.

या संदर्भात बाराव्या आवृत्तीतील निरीक्षणेही शिक्षणदेणारी आहेत:

> दंडात्मक कायद्यांची काटेकोर बांधणी चार प्रकारे दिसून येते - गुन्ह्याच्या निर्मितीसाठी अभिव्यक्ती भाषेची आवश्यकता; एखाद्या गुन्ह्याचे घटक ठरवून काटेकोर शब्दांचा अर्थ लावणे; शिक्षा देण्याकरिता वैधानिक अटींच्या पत्राची पूर्तता करणे आवश्यक आहे; आणि फौजदारी प्रक्रिया आणि अधिकारक्षेत्राशी संबंधित तांत्रिक तरतुदींचे काटेकोरपणे पालन करण्यावर भर देणे."

३१.२ स्टँडर्ड चार्टर्ड बँक वि. अंमलबजावणी संचालनालय,[26] घटनापीठाने दंडात्मक कायद्यांच्या स्पष्टीकरणावर चर्चा करताना खालीलप्रमाणे निर्णय दिला:

> "३६.दंडात्मक कायद्यांची काटेकोर बांधणी करणे आवश्यक असलेल्या स्पष्टीकरणाच्या नियमात गुन्हेगाराला पळून जाण्यासाठी पळवाटा शिल्लक राहण्यासाठी तरतुदीच्या संकुचित आणि संकुचित बांधकामाची आवश्यकता नाही (पहा मुरलीधर मेघराज लोया वि. महाराष्ट्र राज्य[(१९७६) ३ एससीसी ६८४ : १९७६ एससीसी (सीआरआय) ४९३]). चूक टाळण्यासाठी आणि उपद्रव दडपण्यासाठी आणि हेडनच्या बाबतीत नियमाच्या प्रकाशात उपाय योजना पुढे नेण्यासाठी दंडात्मक कायद्याचा ही असा अर्थ लावावा लागतो

26२६[२००५] सुप. १ एससीआर ४९:: (२००५) ४ एससीसी ५३०

[(१५८४) ३ को प्रतिनिधी ७ अ : ७६ ईआर ६३७]. दंडात्मक कायद्याच्या अंमलबजावणीचा प्रश्न सोडविण्यासाठी सामान्य ज्ञानाचा दृष्टिकोन कठोर बांधकामाच्या नियमाद्वारे नाकारला जात नाही. (पाहा) *ए.पी. राज्य.वि. बथु प्रकाश राव*[(१९७६) ३ एससीसी ३०१ : १९७६ एससीसी (सीआरआय) ३९५] आणि *जी.पी.सिंग ऑन प्रिन्सिपल्स ऑफ स्टॅच्युटरी इंटरप्रिटेशन*, ९ वी आवृत्ती, २००४, अध्याय ११, सारांश ३ पृष्ठ ७५४ ते ७५६.)"

३१.३ ***झारखंड राज्यात वि. बिहार औद्योगिक प्रोत्साहन धोरण, १९९५ शी संबंधित एका मुद्द्यावर सुनावणी करताना***

अंबाय सिमेंट्स[27] या तीन न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने दंडात्मक

27२७ [२००७] सुप ६ एससीआर १२५: (२००५) १ एससीसी ३६८

कायद्यांच्या बांधकामावर चर्चा केली. न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की:

> "२६.जेव्हा जेव्हा कायद्यात एखादी विशिष्ट कृती विशिष्ट पद्धतीने करायची आहे असे नमूद केले जाते आणि त्या आवश्यकतेचे पालन न केल्यास गंभीर परिणाम होतात असे नमूद केले जाते, तेव्हा अशी आवश्यकता बंधनकारक असेल. जेथे एखादी विशिष्ट गोष्ट करावी , अशी तरतूद कायद्यात आहे, तेथे ती विहित पद्धतीने च व्हावी, इतर कोणत्याही मार्गाने नव्हे, असा विवेचनाचा मूलभूत नियम आहे. जेथे एखादा कायदा दंडनीय स्वरूपाचा असतो, तेथे त्याचा काटेकोर पणे अर्थ लावला पाहिजे आणि त्याचे पालन केले पाहिजे, असा ही विवेचनाचा ठरलेला नियम आहे.

तात्कालिक प्रकरणात पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक असल्याने त्याचे पालन न केल्यास अनुदान देणाऱ्याच्या, प्रतिवादीच्या बाजूने दिलेली सवलत रद्द करावी लागते.

३१.४ कायद्यांमध्ये वापरली जाणारी भाषा लक्षात घेता न्यायालयांनी कोणती कारवाई करावी, हे या न्यायालयाने ***मनजितसिंग विरुद्ध मंजीतसिंग*** या खटल्यात पाहिले आहे.***सीबीआय***,[28]ज्यामध्ये इतर काही प्राधिकरणांचा संदर्भ देत असे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे की जेव्हा एखाद्या तरतुदीची भाषा स्पष्ट असते तेव्हा न्यायालयांना काल्पनिक दृष्टिकोन अवलंबण्यास मोकळे नसते, ज्यामुळे असा वेगळा निष्कर्ष कायद्याच्या उद्देशाशी अधिक सुसंगत असेल या आधारावर वेगळा निष्कर्ष निघतो.

28२८[२०११] १ एससीआर 997: (२०११) ११ एससीसी ५७८

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

३१.५ ***प्रिया इंदोरिया*** वि. ***कर्नाटक राज्य***,[29]कायद्याची स्थिती खालीलप्रमाणे सांगितली गेली:

> "८४. मॅक्सवेल ने आपल्या *'इंटरप्रिटेशन ऑफ स्टॅट्युट्स'* (१० एडि.), पृ. २८४ या ग्रंथात म्हटले आहे की , "एकूणच आधुनिक निर्णयांची प्रवृत्ती कठोर आणि फायदेशीर बांधकामातील फरक भौतिकदृष्ट्या संकुचित करण्याची आहे". सीआरपीसीसारख्या फौजदारी कायद्यांचा अर्थ विधिमंडळाचे उद्दिष्ट आणि हेतू यांच्या संदर्भात तर्कशुद्ध पणे केला जातो. न्यायालयीन मनात एक गोष्ट लक्षात घेतली पाहिजे की सर्व कायद्यांचे विवेचन फौजदारी न्यायाच्या निष्पक्ष आणि प्रभावी प्रशासनाच्या अधीन राहून वैयक्तिक स्वातंत्र्यास अनुकूल असावे."

29२९[२०२३] १५ एससीआर ५२५: (२०२४) ४ एससीसी ७४९

(जोर दिला आहे)

32 वैधानिक अधिकारातून वाहणारे नियम, कायद्याचा प्रभाव असतात. यूएपीएचे कलम ५२ केंद्र सरकारला कायद्यातील तरतुदींची अंमलबजावणी करण्याच्या हेतूने नियम बनविण्याचा अधिकार देते. विशेषतः, कलम ५२ (२) (ई) सध्याच्या परिस्थितीशी संबंधित आहे, म्हणजेच कलम ४५ अन्वये शिफारस आणि मंजुरी देण्यासाठी वेळ निश्चित करण्यास सरकारला सक्षम करते. २००८ चे नियम या दोन्हींमध्ये स्पष्ट आहेत, 'विल'हा शब्द वापरणे तसेच दोन्ही उपक्रमांसाठी एक विशिष्ट कालावधी प्रदान करणे, म्हणजे शिफारस करणे आणि मंजुरी देणे. वर चर्चा केलेल्या उच्च न्यायालयांच्या मतांमध्ये दोघांनी कालमर्यादा निर्देशिका आहेत, तर इतर दोघांनी ती बंधनकारक असल्याचे मत मांडले आहे. पूर्वीच्या

दृष्टीकोनातून 'करू'या शब्दाचा अर्थ 'मे'असा केला जातो. अशा वेळी काही घोषणांचा संदर्भ देणे योग्य ठरेल. त्या प्रश्नात जाण्यापूर्वी आपण फौजदारी कायद्यांच्या सुप्रस्थापित तत्त्वांचाही उल्लेख करू शकतो .

३२.१ ***मॉन्ट्रियल स्ट्रीट रेल्वे कंपनी*** वि. [30]प्रिव्ही कौन्सिलच्या न्यायिक समितीने एखाद्या सार्वजनिक संस्थेवर किंवा प्राधिकरणावर कर्तव्य लादणाऱ्या कायद्यातील विशिष्ट तरतुदी अनिवार्य आहेत की निर्देशिका, या प्रश्नावर विचार केला. न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की:

"... कायद्यातील तरतुदी निर्देशात्मक आहेत की अनिवार्य असा प्रश्न या देशात अनेकदा निर्माण झाला आहे, परंतु असे म्हटले गेले आहे की कोणताही सामान्य नियम घालून देता येत नाही

30३०एलआर (१९१७) एसी १७०

आणि प्रत्येक बाबतीत कायद्याचा हेतू पाहिला पाहिजे. या विषयावरील प्रकरणे मॅक्सवेल ऑन स्टॅट्युट्स, ५ वी आवृत्ती, पृष्ठ ५९६ आणि पुढील पानांवर संकलित आढळतील. जेव्हा एखाद्या कायद्यातील तरतुदी सार्वजनिक कर्तव्याच्या पूर्ततेशी संबंधित असतात आणि प्रकरण असे असते की या कर्तव्याकडे दुर्लक्ष करून केलेली कृत्ये अमान्य ठरविणे गंभीर सामान्य गैरसोयीचे काम करेल किंवा कर्तव्य सोपविलेल्या लोकांवर नियंत्रण नसलेल्या व्यक्तींवर अन्याय करेल आणि त्याच वेळी विधिमंडळाच्या मुख्य उद्देशास प्रोत्साहन देणार नाही, अशा तरतुदी केवळ डिरेक्टरी मानण्याची प्रथा आहे, त्याकडे दुर्लक्ष करणे, दंडनीय असले तरी केलेल्या कृत्यांच्या वैधतेवर परिणाम होत नाही.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

३२.२ उत्तर प्रदेश राज्यातील *पाच विद्वान न्यायमूर्तींचे खंडपीठ. वि. मनबोधनलालश्रीवास्तव*[31] यांनी भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३२० चा अर्थ लावताना 'करू'आणि 'करू'या शब्दांचा अर्थ खालीलप्रमाणे लावला.

"११. ... त्यामुळे कायद्यात 'करू'या शब्दाचा वापर सर्वसाधारणपणे अनिवार्य अर्थाने घेतला जात असला, तरी प्रत्येक बाबतीत त्याचा तो परिणाम होईलच असे नाही, म्हणजे जोपर्यंत कायद्यातील शब्दांचे काटेकोरपणे पालन होत नाही, तोपर्यंत कार्यवाही किंवा कारवाईचा निकाल अवैध ठरेल. दुसरीकडे, जेथे "मे"हा शब्द वापरला गेला आहे, तेथे कायदा केवळ अनुमती किंवा निर्देशिका आहे या अर्थाने हे म्हणणे नेहमीच योग्य नसते की त्या

31३१: [१९५७] एससीसी ऑनलाइन एससी ४

तरतुदींचे पालन न केल्यास कार्यवाही अवैध ठरणार नाही. त्या अनुषंगाने *क्रॉफर्ड ऑन स्टॅच्युटरी कन्स्ट्रक्शन*- कलम २६१ पृष्ठ ५१६ मधील खालील उद्धरण समर्पक आहे:

> कायदा बंधनकारक आहे की नाही, हा प्रश्न विधिमंडळाच्या हेतूवर अवलंबून असतो, हेतू कोणत्या भाषेत घातला जातो यावर नाही. विधिमंडळाचा अर्थ आणि हेतू शासन करणे आवश्यक आहे आणि ते केवळ तरतुदीच्या वाक्प्रचारावरून नव्हे, तर त्याचे स्वरूप, त्याची रचना आणि त्याचा एक ना एक प्रकारे अर्थ लावल्याने होणारे परिणाम

विचारात घेऊन निश्चित केले पाहिजेत....

३२.३ ***उत्तर प्रदेश राज्यात.***वि. ***बाबू राम उपाध्ये***,[32]घटनापीठाने 'विल'या शब्दाचा अर्थ अनिवार्य मानला आणि खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

२९. विवेचनाचे संबंधित नियम थोडक्यात असे सांगता येतील : जेव्हा एखादा कायदा "करेल"हा शब्द वापरतो तेव्हा प्रथमदर्शनी तो अनिवार्य असतो, परंतु न्यायालय कायद्याच्या संपूर्ण व्याप्तीकडे काळजीपूर्वक लक्ष देऊन विधिमंडळाचा खरा हेतू निश्चित करू शकते. विधिमंडळाचा खरा हेतू जाणून घेण्यासाठी न्यायालय इतर गोष्टींबरोबरच कायद्याचे स्वरूप

32३२[१९६१] २ एससीआर ६७९: १९६० एससीसी ऑनलाइन एससी ५

आणि रचना आणि त्याचा एक प्रकारे अर्थ लावल्याने होणारे परिणाम, इतर तरतुदींचा परिणाम ज्यामुळे संबंधित तरतुदींचे पालन करण्याची आवश्यकता टाळली जाते, परिस्थितीचा विचार केला जाऊ शकतो, म्हणजेच, तरतुदींचे पालन न करणे, तरतुदींचे पालन न केल्यास काही दंड होतो किंवा होत नाही, त्यातून होणारे गंभीर किंवा क्षुल्लक परिणाम आणि सर्वांत महत्त्वाचे म्हणजे कायद्याचा हेतू पराभूत होईल की पुढे जाईल, याची कायद्यात तरतूद आहे.

३२.४ ***बचहान देवी*** वि.***नगर निगम, गोरखपूर***[33] या न्यायालयाने या नियमाचा सविस्तर विचार केला. असे निदर्शनास आले:

३३३३[२००८] २ एससीआर ४२४: (२००८) १२ एससीसी ३७२

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

२१. "मे"आणि "करेल"सारख्या सहाय्यक क्रियापदांचा अर्थ लावण्याचा अंतिम नियम म्हणजे कायदेविषयक हेतू शोधणे; आणि "करू"आणि "करेल"या शब्दांचा वापर त्याच्या विवेकाचा किंवा आदेशाचा निर्णायक नाही. "मे"आणि "करेल"या शब्दांचा वापर न्यायालयांना नियंत्रित किंवा निश्चित प्रभाव न देता कायदेविषयक हेतू निश्चित करण्यात मदत करू शकतो. न्यायालयाला पुढे विषय-विषय, तरतुदींचा हेतू, कायद्याने सुरक्षित करण्याचा हेतू असलेला उद्देश आणि प्रत्यक्ष वापरलेले शब्द यांचा विचार करावा लागेल.

जरी या प्रकरणात न्यायालय जमिनीच्या वादाशी संबंधित होते, परंतु 'मे'आणि 'करेल'या शब्दांच्या वापरासंदर्भातील निरीक्षण

वैधानिक बांधकामाची सामान्य तत्त्वे आहेत आणि म्हणूनच सध्याच्या चर्चेशी संबंधित आहेत.

३२.५ *विजय धानुका* वि. *नजीमा ममताज*,[34] या न्यायालयाने सीआरपीसीच्या संदर्भात 'मे' आणि 'करू' या शब्दांचा अर्थ खालीलप्रमाणे लावला:

> "१२. ... "प्रथमदर्शनी" या शब्दाचा वापर केल्यास दंडाधिकाऱ्यांकडून चौकशी किंवा तपास करणे बंधनकारक केले जाईल. "असेल" हा शब्द सामान्यत: अनिवार्य असतो परंतु कधीकधी, संदर्भ किंवा हेतू लक्षात घेता, तो निर्देशिका मानला जाऊ शकतो. सर्व परिस्थितीत "करेल" या शब्दाचा वापर निर्णायक नाही. वरील तत्त्व लक्षात घेऊन विधिमंडळाचा हेतू पाहिल्यास असे लक्षात येते की, निरपराध व्यक्तींना खोट्या तक्रारींपासून

34 ३४ [२०१४] ४ एससीआर १७१: (२०१४) १४ एससीसी ६३८

बेईमान व्यक्तींकडून होणारा छळ रोखणे हा त्यामागचा हेतू आहे. त्यामुळे आमच्या मते, दंडाधिकाऱ्यांच्या कार्यक्षेत्राबाहेर राहणाऱ्या आरोपींविरोधात समन्स बजावण्यापूर्वी चौकशी किंवा तपास करणे बंधनकारक आहे, याबद्दल आमच्या मनात शंका नाही.

३२.६ क्रॉफर्डच्या वैधानिक बांधकामात (१९८९ पुनर्मुद्रण)[35]'अनिवार्य'आणि 'निर्देशिका'शब्दांच्या संदर्भात खालीलप्रमाणे नमूद केले आहे:

"सामान्यत: 'असेल'आणि 'आवश्यक'हे शब्द अनिवार्य असतात आणि 'मे'हे काम डिरेक्टरी असते, जरी ते बर्याचदा कायद्यात परस्पर वापरले जातात. त्यांच्या शाब्दिक अर्थाचा विचार न करता केलेला हा वापर सामान्यत: विधिमंडळाचा खरा

35३५पांडे विरुद्ध भारत सरकार वि. ए. के. पांडे, (२००९) १० एससीसी ५५२ मध्ये उद्धृत

हेतू शोधण्यासाठी न्यायालयांना बांधकामाचा आधार घेणे आवश्यक बनवते. असे असले तरी विधिमंडळाचा हेतू हे शब्द त्यांच्या नेहमीच्या आणि नैसर्गिक अर्थाने वापरण्याचा होता, असे न्यायालयाकडून नेहमीच गृहीत धरले जाईल. तथापि, अशा अर्थामुळे अवास्तवता किंवा मोठी गैरसोय होत असेल किंवा इतर काही कारणास्तव विधिमंडळाच्या स्पष्ट हेतूच्या स्पष्ट हेतूच्या स्पष्ट विरुद्ध असेल, तर जे शब्द सामान्यत: त्यांच्या स्वरूपात अनिवार्य असतात ते डिरेक्टरी किंवा त्याउलट समजले जातील. दुसर् या शब्दांत सांगायचे झाले तर, एकूणच विचारात घेतलेल्या आणि त्याच्या स्वरूपाचा व उद्देशाचा योग्य विचार करून विधिमंडळाने 'असेल'आणि 'आवश्यक'हे शब्द डिरेक्टरी असावेत, असे स्पष्ट केले तर त्यांना

तो अर्थ देण्यात यावा. त्याचप्रमाणे त्याच परिस्थितीत 'मे'या शब्दाला अनिवार्य अर्थ दिला जावा आणि विशेषत: जेथे कायदा जनतेच्या हक्कांशी आणि हितांशी संबंधित असेल, किंवा जिथे तृतीयपंथीयांचा दावा आहे की एखाद्या अधिकाराचा वापर केला जाईल, किंवा जेव्हा न्याय साठी किंवा सार्वजनिक हितासाठी काही तरी करण्याचे निर्देश दिले जातील, किंवा कायद्याची घटनात्मकता टिकवून ठेवण्यासाठी आवश्यक आहे.

तरीही अनिवार्य शब्दांची डिरेक्टरी आणि डिरेक्टरी शब्दांची सक्ती अनिवार्य म्हणून करणे हलकेपणाने स्वीकारता कामा नये. खरा अर्थ म्हणून स्वीकारण्यापूर्वी त्याचा विपरीत अर्थ

<u>स्पष्टपणे सिद्ध केला पाहिजे; अन्यथा, कायदेशीर हेतू पूर्णपणे किंवा अंशतः पराभूत होण्याचा मोठा धोका आहे.</u>

(जोर दिला आहे)

33 काटेकोर बांधकामाच्या बाबतीत, जेव्हा 'विल'या शब्दाच्या वापरासह एक कालमर्यादा प्रदान केली जाते आणि विशेषत: जेव्हा ती यूएपीएसारख्या कायद्याच्या संदर्भात असते, तेव्हा ती केवळ तांत्रिकता किंवा औपचारिकता मानली जाऊ शकत नाही. यावरून विधिमंडळाचा स्पष्ट हेतू दिसून येतो. सक्ती लादण्यात आली असून, त्या सक्तीच्या पालनासाठी कालमर्यादा देण्यात आली आहे. या कायद्याचा उद्देश राष्ट्रीय सुरक्षेस हानिकारक असलेल्या बेकायदेशीर कारवाया

आणि प्रथांना आळा घालणे हा आहे आणि त्याअनुषंगाने सरकारच्या अधिकार् यांना त्या दृष्टीने कायद्याने मान्य असलेल्या सर्व प्रक्रिया आणि प्रक्रिया हाती घेण्याचे आणि पूर्ण करण्याचे पुरेसे अधिकार प्रदान केले आहेत, परंतु त्याच वेळी आरोपी व्यक्तींच्या हिताचे रक्षण आणि संरक्षण देखील केले पाहिजे. राष्ट्रीय सुरक्षेच्या रक्षणाचा आदर्श पुढे नेत कार्यकारी मंडळाकडून ही अपेक्षा आहे की, ती वेगाने आणि पाठवणीने काम करेल. कालमर्यादेचा काटेकोर अर्थ लावल्यास कायद्याचे उद्दिष्ट चव्हाट्यावर येऊ शकते, अशी चिंता मुंबई उच्च न्यायालयाने व्यक्त केली आहे. प्रथमदर्शनी असे विधान आकर्षक असले, तरी दिलेला वेळ हा केवळ स्वतंत्र पुनरावलोकनाद्वारे गोळा केलेल्या साहित्याचा

विचार करण्यासाठी आणि नंतर शिफारस करण्यासाठी आहे, ज्यानंतर मंजुरी देणारे अधिकारी सामग्रीचा विचार करू शकतात तसेच अंतिमतः मंजुरी देण्यास किंवा नाकारण्याची शिफारस करू शकतात, ही वस्तुस्थिती आपण विसरून चालणार नाही. हे तपासाच्या हेतूसाठी नाही, जे बहुविध व्हेरिएबल्स लक्षात घेता वेळखाऊ प्रक्रिया असू शकते. सरकारचे प्रशासकीय अधिकारी आपल्या अधिकारांचा वापर करू शकतील अशा काही मर्यादा असायला हव्यात. अशा मर्यादा न ठेवता सत्ता अनिर्बंधांच्या कक्षेत प्रवेश करेल, हे लोकशाही समाजाच्या विरोधी आहे, असे म्हणायला हरकत नाही. अशा प्रकरणांमध्ये कालमर्यादा, नियंत्रण आणि संतुलनाचे आवश्यक पैलू म्हणून कार्य करतात

आणि अर्थातच, निर्विवादपणे महत्त्वपूर्ण आहेत. मुंबई आणि झारखंड उच्च न्यायालयांचे मत उभे राहू दिले तर ते विधिमंडळाऐवजी न्यायिक शाखेने आपले मत बदलण्यासारखे होईल, जे अधिकारविभाजनाच्या सिद्धांताच्या दृष्टीने अमान्य आहे. *ए. आर. अंतुले* विरुद्ध *घटनापीठाच्या निर्णयात आम्हाला आमच्या मताचे समर्थन मिळते.रामदास श्रीनिवास नायक*,[36]ज्यात डी. ए. देसाई, न्या.

१८. न्यायालयाने हे कलम जसेच्या तसे वाचले पाहिजे आणि आपल्या सोयीनुसार त्याचे पुनर्लेखन करता येणार नाही, ही बांधकामाची सुस्थापित तोफ आहे; तसेच बांधकामाची कोणतीही तोफ न्यायालयाला हे

36३६ [१९८४] २ एससीआर ९१४: (१९८४) २ एससीसी ५००

कलम अशा प्रकारे वाचण्याची परवानगी देत नाही की,

जेणेकरून ते काही प्रमाणात कमी होईल.

[हेही पहा: *भारत संघ* वि. *देवकी नंदन अग्रवाल*;[37] *इन्स्टिट्यूटऑफ चार्टर्ड अकाउंटंट्स ऑफ इंडिया* वि. *किंमत वाटरहाउस*;[38] *आणि *शिवशक्ती सहकारी गृहनिर्माण संस्था* वि. *स्वराज डेव्हलपर्स*[39]]

कायदेविषयक हेतू स्पष्ट आहे. वैधानिक अधिकारांच्या आधारे बनविलेल्या नियमांमध्ये जनादेश आणि कालमर्यादा दोन्ही निश्चित केल्या आहेत. त्याचं पालन करावं लागतं. येथेच आम्ही स्पष्ट करू शकतो की २००८ च्या नियम ३ आणि ४ मध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादेचे काटेकोरपणे पालन करण्यासंदर्भात आम्ही जो निष्कर्ष काढला आहे, त्या अधिकाऱ्यांच्या कोणत्याही

---

37 ३७ [१९९१] ३ एससीआर ८७३ : १९९२ सुप (१) एससीसी ३२३

38 ३८ [१९९७] सुप २ एससीआर २६७: (१९९७) ६ एससीसी ३१२ *सगीर अहमद यांचे असहमत मत, जे.

39 ३९ [२००३] ३ एससीआर ७६२: (२००३) ६ एससीसी ६५९

निर्णयावर परिणाम होणार नाही जेथे या निर्णयाच्या तारखेपर्यंत त्याचे पालन केले गेले असेल किंवा नसेल. पुरेशा स्पष्टतेसाठी, या निर्णयात केलेली निरीक्षणे भविष्यात लागू होतील, असे नमूद केले आहे.

<u>स्वतंत्र समीक्षा</u>

34 या संदर्भातील वादाचा मुद्दा असा आहे की, शिफारस करणारे आणि अनुदान देणारे अधिकारी या दोघांनाही आपापली कामे पार पाडण्यासाठी प्रत्येकी एक दिवस लागत असल्याने दोन्ही प्राधिकरणांनी करावयाच्या स्वतंत्र पुनरावलोकनाची आवश्यकता अपूर्ण राहिली आहे, ज्यामुळे संबंधित मंजुरीत अडथळा निर्माण झाला आहे.

35 स्वतंत्र या शब्दाचा अर्थ, जसे चांगले समजले आहे, असा आहे की कृती, किंवा या प्रकरणात, मूल्यमापन अशा प्रकारे केले जाते जे एकटे उभे आहे किंवा जे त्याच्या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी इतर कोणत्याही घटकावर अवलंबून नाही, जसे की मागील विचार किंवा दुसर्या प्राधिकरणाद्वारे मूल्यांकन.

३५.१ केंब्रिज शब्दकोशात स्वतंत्र या शब्दाची व्याख्या खालीलप्रमाणे केली आहे:-

"इतर लोक, घटना किंवा गोष्टींद्वारे कोणत्याही प्रकारे प्रभावित किंवा नियंत्रित केले जात नाही"

३५.२ मरियम वेबस्टर शब्दकोशात स्वतंत्र या शब्दाची व्याख्या अशी केली आहे:-

"१ : अवलंबून नाही: जसे की

अ(१) : इतरांच्या नियंत्रणाखाली नसणे; (२): मोठ्या नियंत्रक युनिट

बी(१) शी संलग्न नसणे : इतर कशाची आवश्यकता नसणे किंवा त्यावर अवलंबून न राहणे : आकस्मिक नाही; (२) स्वत:च्या मतांसाठी किंवा आचरणातील मार्गदर्शनासाठी इतरांकडे न पाहणे; (३) राजकीय पक्षाशी बांधील किंवा बांधील नसणे

क(१): इतरांची आवश्यकता नसणे किंवा त्यावर अवलंबून न राहणे (काळजी किंवा उपजीविकेसाठी); (२) जगण्यासाठी काम करण्याच्या गरजेपासून मुक्त होण्यासाठी पुरेसे असणे

ड: स्वातंत्र्याची इच्छा दर्शविणे"

३५.३ ब्लॅक लॉ डिक्शनरी परिभाषित करते:

"स्वतंत्र. परावलंबी नाही; दिलेल्या बाह्य स्त्रोताकडून नियंत्रण, निर्बंध, बदल किंवा मर्यादेच्या अधीन नाही."

स्वातंत्र्य, जी स्वतंत्र असण्याची अवस्था आहे, ती देखील आपल्या आकलनात उद्बोधक ठरेल.

"स्वतंत्रता। अवलंबित्व, अधीनता किंवा नियंत्रणापासून मुक्त असण्याची स्थिती किंवा स्थिती. एकदम बेजबाबदारपणाची स्थिती. राजकीय स्वातंत्र्य हे अशा राष्ट्राचे किंवा राज्याचे वैशिष्ट्य आहे जे पूर्णपणे स्वायत्त आहे आणि कोणत्याही बाह्य शक्तीच्या सरकार, नियंत्रण किंवा हुकुमशाहीच्या अधीन नाही.

36 समीक्षा, एक संकल्पना म्हणून समजून घेतली पाहिजे, कारण या दोन पैलूंचे एकत्र येणे म्हणजे

'स्वतंत्र पुनरावलोकन'या शब्दाचे आपले आकलन तयार होईल.

३६.१ केंब्रिज शब्दकोशात समीक्षा या शब्दाची व्याख्या अशी केली आहे:

"एखाद्या गोष्टीचा पुन्हा विचार करणे किंवा बोलणे, त्यात बदल करणे किंवा त्याबद्दल निर्णय घेणे"

३६.२ मरियम वेबस्टर शब्दकोशात पुनरावलोकन या शब्दाचा अर्थ असा आहे:

" ... २: विशेषत: पुन्हा तपासणी करणे किंवा अभ्यास करणे : न्यायालयीन फेरतपासणी करणे

...

४ अ: गंभीरपणे किंवा जाणीवपूर्वक जाऊन तपासणी करणे; ब: याचे टीकात्मक मूल्यमापन करणे"

३६.३ बर्टनच्या लीगल थिसॉरसमध्ये[40] खालील शब्दांची यादी 'पुनरावलोकन'सारखीच आहे - विश्लेषण; टिप्पणी; चिंतन; टीका करणे; टीका करणे; तपास करणे; विचार करणे; सूचना देणे; टीकाकरणे; पुनर्विचार करणे; पुनर्परीक्षण; छाननी; अभ्यास आणि वजन.

37 वरील वरून समजू शकेल अशा स्वतंत्र पुनरावलोकन या शब्दाची आयात म्हणजे इतर कोणत्याही घटकाच्या किंवा प्राधिकरणाच्या नियंत्रणाखाली नसलेल्या किंवा नियंत्रणाखाली नसलेल्या गोष्टीची पुनर्तपासणी, छाननी किंवा टीका होय. सध्याच्या वस्तुस्थितीत, स्वतंत्र पुनरावलोकन म्हणजे यूएपीएच्या तरतुदींनुसार कार्यवाही

40४० तिसरी आवृत्ती; पृष्ठ ४७३

करण्यास परवानगी द्यावी की नाही याचा निष्कर्ष काढण्यासाठी तपास अधिकाऱ्याने गोळा केलेल्या सामग्रीचे चिंतन किंवा अभ्यास करणे. त्याचप्रमाणे, पुढील टप्प्यात, मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने मंजुरी देण्याच्या कृतीत गोळा केलेले साहित्य आणि शिफारस करणार् या प्राधिकरणाने काढलेला निष्कर्ष या दोन्हींचा विचार करणे आणि गंभीरपणे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

38 यूएपीएच्या कलम ४५ अन्वये ३१ डिसेंबर २००८ पासून अंमलात आणलेल्या दुरुस्तीद्वारे स्वतंत्र पुनरावलोकनाचा पैलू आणण्याचा कायदेविषयक हेतू लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

39 गृहमंत्र्यांनी विधेयकांचा मसुदा राज्यपरिषदेसमोर मांडताना खालीलप्रमाणे असे विधेयक सादर करण्यामागचा हेतू अधोरेखित केला.

"सर, सर, आम्ही एक अतिशय अभिमानाची तरतूद समाविष्ट केली आहे. आमच्या माहितीप्रमाणे - मला माहित नाही, मला नंतर कायदा मंत्री किंवा कायदा सचिव सुधारू शकतात - आम्ही प्रथमच हे सादर करीत आहोत. 'यूएपीए'अंतर्गत खटला चालवताना आता कार्यकारी सरकारच पोलिस अधिकाऱ्यामार्फत गुन्हा दाखल करते. कार्यकारी सरकारच तपास यंत्रणेमार्फत म्हणजेच पोलिस खात्यामार्फत या प्रकरणाचा तपास करते. हे कार्यकारी सरकार आहे जे कलम ४५ ला मान्यता देते. त्यामुळे सूडबुद्धीने किंवा चुकीचे

कार्यकारी सरकार गुन्हा दाखल करू शकते, चौकशी करू शकते आणि खटला चालवण्यास परवानगी देऊ शकते, अशी भीती व्यक्त केली जात आहे. एक भीती आहे. कदाचित, ही भीती पूर्णपणे रास्त नाही परंतु ती पूर्णपणे अन्यायकारक आहे असे आपण म्हणू शकत नाही. मग आपण काय करत आहोत? कार्यकारी सरकार गुन्हा दाखल करू शकते कारण इतर कोणीही गुन्हा दाखल करू शकत नाही. कार्यकारी सरकार आपल्या एजन्सीमार्फत या प्रकरणाचा तपास करू शकते. परंतु, ४५ (१) अन्वये परवानगी देण्यापूर्वी आम्ही एक स्वतंत्र प्राधिकरण स्थापन करीत आहोत जे संपूर्ण पुराव्यांचा आढावा घेईल, तपासात गोळा करेल आणि नंतर शिफारस करेल की हे खटल्यासाठी योग्य प्रकरण आहे की नाही. त्यामुळे येथे आम्ही फिल्टर, बफर, एक स्वतंत्र प्राधिकरण आणत आहोत, ज्याला

गोळा केलेल्या संपूर्ण पुराव्यांचा आढावा घ्यावा लागेल आणि मग राज्य सरकार किंवा केंद्र सरकारकडे शिफारस करावी, मंजुरीसाठी योग्य प्रकरण आहे. मला वाटतं, हा अतिशय अभिमानास्पद उपाय आहे. सभागृहातील सर्व घटकांनी त्याचे स्वागत केले पाहिजे. मनमानीविरोधात हा सर्वात मोठा बफर असून अनेक सदस्यांनी याबाबत भाष्य केले. महोदय, विधेयकातील ही वैशिष्ट्ये आहेत.

वर काढलेल्या निवेदनात सरकारला मंजुरी देण्यापूर्वी किंवा नाकारण्यापूर्वी तपास यंत्रणेने गोळा केलेल्या साहित्याची छाननी करण्यासाठी स्वतंत्र प्राधिकरण आणण्यामागील कल्पना, हेतू आणि हेतू स्पष्टपणे मांडण्यात आला आहे. यासंदर्भात कार्यकारिणीच्या अधिकारावर अंकुश ठेवण्यासाठी असे करण्यात आले.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

40 वरीलवरून जे दिसून येते ते असे की, या प्राधिकरणाचे स्वातंत्र्य हे *अनाकलनीय* आहे, त्याशिवाय त्याचा संपूर्ण हेतू चव्हाट्यावर आला असता. एखादी विशिष्ट प्रक्रिया स्वातंत्र्याने चमकली किंवा तीच प्रभावाच्या ढगांनी तडजोड केली, ज्यामुळे तिच्या चारित्र्याशी तडजोड होऊ शकते, हे कसे ठरवता येईल, हा आता विचार करायला हवा.

४०.१ ***सी.एस. कृष्णमूर्ती*** वि. ***कर्नाटक राज्य***,[41]पीसी कायद्यांतर्गत मंजुरी आदेशाच्या संदर्भात बोलताना न्यायालयाने म्हटले:

"९ .त्यामुळे मान्यता आदेश ने स्वत:च बोलले पाहिजे आणि वस्तुस्थिती तशी दिसत नसेल तर सर्व तपशील योग्य रीतीने मंजूर करणाऱ्या

41४१[२००५] २ एससीआर ११६३: (२००५) ४ एससीसी ८१

अधिकार् यांसमोर ठेवला होता, हे पुराव्यानिशी सिद्ध केले पाहिजे. जर मंजुरी स्वत:च बोलत असेल तर आदेश वाचून मंजुरी देणाऱ्या अधिकाऱ्याचे समाधान स्पष्ट होते..."

म.प्र. राज्यातही *याचा उल्लेख करण्यात आला होता.* वि. *हरिशंकर भगवानप्रसाद त्रिपाठी।*[42]

४०.२ *महाराष्ट्र राज्य* वि. *महेश जी. जैन* यांनी[43] सध्याच्या प्रकरणात आधी उद्धृत केलेल्या काही बाबींसह अनेक प्राधिकरणांचा विचार केल्यानंतर खालील बाबी चा विचार करण्यात आला.

"१४.१.मंजुरीसाठी खटला काढल्याचे समाधान झाल्यानंतर मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने वैध

42४२[२०१०]] ९ एससीआर ११४८: (२०१०) ८ एससीसी ६५५

43४३[२०१३] ३ एससीआर ८५०(२०१३) ८ एससीसी ११९

मंजुरी दिली आहे हे सिद्ध करणे अभियोजन पक्षावर बंधनकारक आहे.

१४.२ मंजुरी च्या आदेशात स्पष्टपणे दिसून येते की मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने आपल्यासमोर ठेवलेल्या सामग्रीचा अभ्यास केला आहे आणि परिस्थितीचा विचार करून खटला चालविण्यास परवानगी दिली आहे.

१४.३. अभियोजन पक्ष पुरावे जोडून हे सिद्ध करू शकतो की हे साहित्य मंजुरी प्राधिकरणासमोर ठेवण्यात आले होते आणि त्याच्यासमोर सादर केलेले साहित्य पाहिल्यानंतर त्याचे समाधान झाले होते.

१४.४. मंजुरी देणे हे केवळ प्रशासकीय कार्य आहे आणि मंजुरी देणाऱ्या अधिकार् याने प्रथमदर्शनी

संबंधित तथ्ये गुन्हा ठरेल या समाधानापर्यंत पोहोचणे आवश्यक आहे.

१४.५ मंजुरी च्या आदेशावर अपील करत नसल्याने मंजुरी प्राधिकरणासमोर सादर केलेल्या साहित्याची पर्याप्तता न्यायालय ाला तपासता येत नाही.

१४.६ जर मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने आपल्यासमोर ठेवलेल्या सर्व सामग्रीचा अभ्यास केला असेल आणि त्यातील काही सिद्ध झाले नसतील तर यामुळे मंजुरीच्या आदेशाला धक्का बसणार नाही.

१४.७ मंजुरीचा आदेश ही पूर्वअट आहे, कारण त्याचा हेतू एखाद्या सरकारी कर्मचाऱ्याला निरर्थक आणि निरर्थक पक्षकारांपासून संरक्षण प्रदान

करणे हा आहे, परंतु त्याचवेळी मंजुरीच्या आदेशाचा चुकीचा अर्थ काढू नये आणि त्याची वैधता तपासण्यासाठी अतितांत्रिक दृष्टीकोन असू नये.

त्याच निकालात असे निरीक्षण नोंदवले गेले होते की, "मंजुरी देणे हे एक पवित्र आणि पवित्र कार्य आहे "ज्याचा उद्देश एखाद्या सरकारी कर्मचाऱ्याचे खटल्यापासून संरक्षण करणे आहे. तथापि, जेव्हा मंजुरीचा आदेश (अ) सक्षम अधिकार् याद्वारे आणि (ब) मनाचा योग्य वापर केल्यानंतर केला जातो, तेव्हा तो हलकेपणाने हाताळला जाऊ शकत नाही किंवा दुसर्या शब्दांत, थोडक्यात नाकारला जाऊ शकत नाही.

४०.३ नुकतेच ***न्यायाधीश बीर सिंग*** वि. ***राष्ट्रीय अन्वेषणयंत्रणेने***[44] २००८ च्या नियमांच्या नियम ३ आणि ४ च्या अर्जाची तपासणी करताना असे निरीक्षण नोंदवले:

44 ४४१ [२०२३] ६ एससीआर १: २०२३ एससीसी ऑनलाइन एससी ५४३

"५०. ... आम्ही "आत"या अभिव्यक्तीवर भर देतो पुरावे प्राप्त झाल्यापासून ७ कार्यदिवस सीआरपीसी अंतर्गत तपास अधिकाऱ्याने गोळा केले". नियम २००८ च्या नियम ३ मध्ये विचारात घेतलेला हा पुरावा म्हणजे सीआरपीसीच्या कलम १७३ अन्वये तपास यंत्रणेने दाखल केलेला अंतिम अहवाल आहे. कलम ४५ च्या उपकलम (२) अन्वये तपास अधिकाऱ्याने गोळा केलेल्या पुराव्यांचा समावेश असलेल्या आरोपपत्राचा सखोल अभ्यास न करता शिफारशींचा अहवाल तयार करावा, अशी अपेक्षा कशी करता येईल? याउलट ***नियम २००८ च्या नियम ३ मध्ये स्पष्टपणे स्पष्ट करण्यात आले आहे की, यूएपीएच्या कलम ४५ च्या उपकलम (२) अन्वये प्राधिकरणाला***

तपास अधिकाऱ्याने गोळा केलेल्या पुराव्यांवर आपले मन पूर्णपणे लागू करणे आणि त्यानंतर मंजुरीसाठी केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारला शिफारशींचा समावेश असलेला अहवाल तयार करणे कायद्याने बंधनकारक आहे. मंजुरी देणे ही निव्वळ औपचारिकता नाही. मंजुरी देताना मनाचा योग्य वापर प्रतिबिंबित झाला पाहिजे.

(मूळत भर)

(जोर दिला आहे)

४०.४ *पंजाब राज्य विरुद्ध मो. इक्बाल भट्टी* **यांची**[45] कायद्याची भूमिका अशी होती:

"७.मंजुरीच्या आदेशाची वैधता संबंधित प्राधिकरणाच्या मनाचा वापर आणि त्याच्यासमोर

45४५[२००९] ११ एससीआर ७९०: (२००९) १७ एससीसी ९२

सादर केलेल्या सामग्रीवर अवलंबून असते. अशा सर्व भौतिक तथ्यांचा आणि भौतिक पुराव्यांचा विचार केला पाहिजे. तपासादरम्यान गोळा करण्यात आलेल्या अशा भौतिक तथ्यांवर आणि पुराव्यांवर मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने आपले मन लावायला हवे. मनाचा असा वापरही मंजुरीच्या आदेशातून दिसून येत नाही, त्यादृष्टीने बाह्य पुरावे न्यायालयासमोर मांडले जाऊ शकतात. मान्यता देताना प्राधिकरणला अप्रासंगिक वस्तुस्थिती विचारात घेता येत नाही किंवा वैधानिक आदेश देण्याकरिता बाह्य विचाराने आदेश देता येत नाही. हे ही सर्वमान्य आहे की वरिष्ठ न्यायालये मंजुरी देणाऱ्या अधिकार् याला परवानगी देण्याचे किंवा तसे न करण्याचे निर्देश देऊ शकत नाहीत..."

४०.५ राज्य *(एनसीटी ऑफ दिल्ली)*वि. *नवज्योत संधू* ([५८]) यांनी २००१ च्या संसद वरील हल्ल्यासंदर्भात टाडाकायद्यातील तरतुदी आणि योजनांचा सविस्तर विचार केला. सध्याच्या निर्णयासाठी निर्बंधांसंदर्भात केलेली काही निरीक्षणे समर्पक आहेत. त्यांचा सारांश पुढीलप्रमाणे :-

४०.५.१ या आरोपांना कारणीभूत ठरणारे साहित्य*खरोखरच प्राधिकरणासमोर ठेवण्यात आले होते* का, हा विचार करण्याजोगा आहे.

४०.५.२ एफआयआर किंवा आरोपपत्राच्या मसुद्यातील मजकुराची पुनरावृत्ती करणे म्हणजे विचार करणे किंवा मनाचा वापर करणे नाही. त्यापेक्षा ही काहीतरी पुढे असायला हवं.

४०.५.३ मंजुरी किंवा शिफारस किंवा मंजुरी देण्याचा आदेश, दोघांनीही त्यांच्या चेहऱ्यावर सर्व संबंधित सामग्रीचा विचार दर्शविला पाहिजे.

४०.५.४ मंजुरीच्या आदेशांना 'न्याय'देताना लागू केले जाणारे मानक अर्धन्यायिक संस्थांच्या आदेशांना लागू केले जाणारे मानक नाही कारण ते निव्वळ प्रशासकीय कार्य आहे.

४०.६ बिहार राज्य विरुद्ध पी. पी. शर्मा (५९) *या खटल्यातील या न्यायालयाचे निरीक्षण* उद्बोधक आहे. संबंधित उतारा खालीलप्रमाणे आहे:

> "२७. कलम १९७ सीआरपीसीअंतर्गत मंजुरी ही रिकामी औपचारिकता नाही. त्यातील तरतुदींचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे. मान्यता मिळविण्याचा हेतू असा आहे की संबंधित प्राधिकरणाने अशा परिस्थितीत खटला मंजूर किंवा निषिद्ध असावा या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यापूर्वी तपास अधिकाऱ्यासमोरील सामग्रीचा स्वत: विचार करण्यास सक्षम असावे.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

कलम १९७ मधील तरतुदींचे पालन करणे आवश्यक आहे

58 [२००५] सुप २ एससीआर ७९ : (२००५) ११ एससीसी ६००

५९ १९९२ सुप (१) एससीसी २२२

आरोप केलेल्या गुन्ह्यातील तथ्यांच्या संदर्भात ही परवानगी देण्यात आली होती हे सिद्ध करावे. मंजुरीच्या तोंडावर वस्तुस्थितीचा संदर्भ देणे इष्ट आहे. कलम १९७ नुसार परवानगी कोणत्याही विशिष्ट स्वरूपात असणे आवश्यक नाही. जर आरोप करण्यात आलेल्या गुन्ह्याची वस्तुस्थिती मंजुरीच्या तोंडावर दाखवली गेली नाही, तर त्यास आव्हान दिल्यास ती वस्तुस्थिती मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणासमोर ठेवण्यात आली होती, हे

न्यायालयासमोर सिद्ध करणे सरकारी पक्षाला खुले आहे. मंजुरीच्या स्वरूपावरून हे स्पष्ट झाले पाहिजे की मंजुरी देणाऱ्या प्राधिकरणाने आपल्यासमोर ठेवलेल्या संबंधित सामग्रीचा विचार केला आणि खटल्याच्या सर्व परिस्थितीचा विचार करून अभियोजन पक्षाला मान्यता दिली.

(जोर दिला आहे)

४१. वरीलप्रमाणे कायद्याच्या स्थितीकडे आपले लक्ष दिल्यानंतर आता आपण तात्कालिक वस्तुस्थितीकडे वळूया. सोप्या भाषेत सांगायचे झाले तर, अपीलकर्त्याचा आक्षेप त्याच्याविरुद्ध शिफारस आणि मंजुरी देण्यास लागलेल्या अल्प कालावधीमुळे उद्भवतो, जो तो मनाचा वापर न करणे आणि स्वतंत्र पुनरावलोकनाच्या अभावाचे लक्षण असल्याचा दावा करतो. असा युक्तिवाद आम्ही मान्य करू शकत नाही. संबंधित साहित्य

अधिकाऱ्यांसमोर ठेवण्यात आले नाही, असे काहीही रेकॉर्डवर नाही. कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या कार्यक्षमतेवर प्रश्नचिन्ह निर्माण होत नाही, तसे होऊही शकत नाही. त्यामुळे केवळ लागणारा वेळ तुलनेने कमी होता किंवा इतर आदेशही असेच शब्दबद्ध करण्यात आले होते, या कारणास्तव मंजुरीच्या विश्वासार्हतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करता येणार नाही. ***पोलिस अधीक्षक (सीबीआय)*** वि. ***दीपक चौधरी***, तपासात गोळा झालेली संबंधित वस्तुस्थिती गुन्हा ठरेल की नाही, यावर [46]अधिकाऱ्यांनी प्रथमदर्शनी *समाधान व्यक्त करणे आवश्यक* आहे . आयएन ***महेशजी. जैन***(सुप्रा) यांनी असे म्हटले आहे की अभियोजन पक्षाने वैध परवानगी दिली आहे हे सिद्ध करायचे आहे. हे सांगण्याची गरज नाही की, हे केवळ खटल्यात पुरावे जोडूनच केले जाऊ शकते, जिथे त्यास आव्हान देणाऱ्या बचाव पक्षाला त्याबद्दल प्रश्न विचारण्याची संधी द्यावी लागेल आणि वर

46४४६[१९९५] सुप. २ एससीआर ८१८: (१९९५) ६ एससीसी २२५

तपशीलवार दोन आवश्यक गरजा पूर्ण केल्या गेल्या नाहीत अशी बाजू मांडावी लागेल. शिवाय

मो. *इक्बाल एम. शेख* वि. *टाडा अंतर्गत महाराष्ट्र* राज्य,६१ हा खटला या न्यायालयालाही अशाच परिस्थितीला सामोरे जावे लागले, ज्या दिवशी सक्षम प्राधिकरणाने म्हणजेच बृहन्मुंबईच्या पोलिस आयुक्तांनी त्या संदर्भातील कागदपत्रे प्राप्त केली, त्याच दिवशी त्यांना मंजुरी देण्यात आली. मनाचा वापर न करण्याचा युक्तिवाद न्यायालयाने मान्य केला नाही, असे निरीक्षण नोंदवत असे नमूद केले की जोपर्यंत मंजुरी सक्षम प्राधिकरणाद्वारे आहे आणि सर्व सामग्रीवर आपले मन लावल्यानंतर आणि ते आदेशात प्रतिबिंबित केले जात आहे, तोपर्यंत ही परवानगी वैध राहील. जेव्हा एखादा आदेश तसा सूचित करत नाही, तेव्हा अभियोजन पक्षाला परवानगी देणाऱ्या व्यक्तीचे पुरावे जोडण्याचा अधिकार आहे आणि ते पुरेसे अनुपालन असेल, असेही नमूद करण्यात

आले. त्यानंतर न्यायालय अशा पुराव्यांचा विचार करून मनाचा वापर उपस्थित आहे की अनुपस्थित आहे, या निष्कर्षापर्यंत पोहोचेल. शेवटी, आम्ही असे मानतो की स्वतंत्र पुनरावलोकन तसेच मनाचा वापर हे पुराव्यांद्वारे निश्चित केले जाणारे प्रश्न आहेत आणि म्हणूनच खटल्याच्या टप्प्यावर उपस्थित केले गेले पाहिजेत, जेणेकरून या आधारावर कार्यवाही त्यांच्या तार्किक आणि कायदेशीर निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यास अनावश्यक विलंब होणार नाही याची खात्री होईल. या न्यायालयाने पहिल्या मुद्द्यावर काढलेल्या निष्कर्षाचा परिणाम म्हणून हेही म्हणावे लागेल की, वरील कारणास्तव जर मंजुरीवर आक्षेप घेतला गेला तर तो लवकरात लवकर उठवावा लागेल, उशीरा नव्हे, तथापि, कायदा त्याला नंतरच्या टप्प्यावर आव्हान देण्यास प्रतिबंधीत करत नाही. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की यूएपीएच्या योजनेत पीसी अधिनियम ६२ च्या कलम १९ सारखी तरतूद नाही जी नंतर च्या

वेळी प्रश्न उपस्थित होणार्या निर्बंधांच्या आधारे सुरू केलेल्या कार्यवाहीला संरक्षण देते

६१ [१९९८] २ एससीआर ७३४ : (१९९८) ४ एससीसी ४९४

६२ १९. **खटल्यासाठी पूर्वीची परवानगी आवश्यक:-**

(३) फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ (१९७४ चा २) मध्ये काहीही असले तरी-

(अ) विशेष न्यायाधीशांनी दिलेला कोणताही निष्कर्ष, शिक्षा किंवा आदेश उपकलम (१) अन्वये आवश्यक मंजुरीच्या अनुपस्थिती किंवा त्रुटी, चूक किंवा अनियमिततेच्या कारणास्तव अपील, पुष्टी किंवा पुनरावलोकनात न्यायालयाद्वारे बदलला जाणार नाही किंवा बदलला जाणार नाही, जोपर्यंत त्या

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

न्यायालयाच्या मते, प्रत्यक्षात न्यायाचे अपयश घडले नाही;

(ब) प्राधिकरणाने दिलेल्या मंजुरीत कोणतीही त्रुटी, चूक किंवा अनियमितता असल्याच्या कारणास्तव कोणतेही न्यायालय या अधिनियमांतर्गत कार्यवाहीस स्थगिती देऊ शकत नाही, जोपर्यंत अशी चूक, चूक किंवा अनियमिततेमुळे न्याय मिळाला नाही याची खात्री होत नाही;

(क) कोणतेही न्यायालय इतर कोणत्याही कारणास्तव या अधिनियमांतर्गत कार्यवाहीस स्थगिती देणार नाही आणि कोणतेही न्यायालय कोणत्याही चौकशी, खटला, अपील किंवा इतर कार्यवाहीत दिलेल्या कोणत्याही मध्यस्थी आदेशासंदर्भा पुनरावलोकनाच्याअधिकारांचा वापर करणार नाही.

(४) उपकलम (३) अन्वये अशा मंजुरीची अनुपस्थिती किंवा त्रुटी, चूक किंवा अनियमितता यामुळे न्याय मिळाला आहे की नाही हे ठरविताना सुनावणीच्या आधीच्या टप्प्यावर आक्षेप घेता आला होता का आणि असायला हवा होता का, याचा विचार न्यायालयाने केला पाहिजे.आणि म्हणूनच, न्यायालयांनी विलंबाने आव्हाने स्वीकारताना सावधगिरी बाळगली पाहिजे. मात्र, हा मुद्दा उशीरा उपस्थित होत असेल, तर न्यायालयाने अशा आक्षेपांच्या गुणवत्तेचा विचार करण्यापूर्वी विलंबाच्या कारणांचा विचार करावा. या कारणास्तव आपण असे म्हणू शकतो की या आधारांवर उशीरा येणाऱ्या आव्हानांना खटल्यात अडथळे म्हणून काम करण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही किंवा अन्यथा कायदेशीररित्या चालविल्या गेलेल्या खटले आणि खटल्यांमधून उद्भवलेल्या शिक्षेपासून वाचण्यासाठी शस्त्र म्हणून वापरले जाऊ शकत नाही.

प्रशासकीय प्राधिकरणाने दिलेल्या आदेशाची न्यायालयीन किंवा अर्धन्यायिक आदेशाप्रमाणेच न्यायालयीन पुनरावलोकनाद्वारे चाचणी केली जाऊ शकत नाही. एखाद्या विशिष्ट निर्णयापर्यंत पोहोचण्याची कारणे नोंदविणे उत्तरार्धासाठी आवश्यक आहे, परंतु पूर्वीसाठी असे आदेश देणार् या प्राधिकरणाने संबंधित तथ्ये आणि सामग्रीवर आपले मन लागू केले हे दर्शविणे पुरेसे आहे [पहा: ***पी. पी. शर्मा***(सुप्रा); *नवज्योत संधू* (सुप्रा) आणि *महेश जी. जैन*(सुप्रा)] हे मान्य पद असल्याने ए-१७ विरुद्ध परवानगी देण्याच्या आदेशात आम्हाला कोणतीही कमतरता दिसत नाही. आपल्या निष्कर्षाच्या समर्थनार्थ सविस्तर कारणे नोंदविणे अशा प्राधिकरणावर बंधनकारक नाही आणि म्हणूनच, येथे आव्हान दिलेले आदेश, त्या आधारावर दोष देता येणार नाहीत.

<u>मुद्दा क्रमांक ३ - आरोपांची चुकीची माहिती आणि सीआरपीसीचे</u>

<u>उल्लंघन</u>

42 याचिकाकर्त्याचा असा युक्तिवाद आहे की त्याला आरोपी बनविण्यासाठी आणि मोठ्या कटाचा सदस्य बनविण्यासाठी दोन विसंगत व्यवहार एकत्र घेण्यात आले आहेत. दुसरीकडे प्रतिवादी-संघ असा युक्तिवाद करतो की सर्व व्यवहार (पहिले मॉड्यूल, दुसरे मॉड्यूल, तसेच ज्यासाठी अपीलकर्त्याला आरोपी बनवले गेले होते) एकमेकांशी जोडलेले आहेत आणि पहिल्या मंजुरीपासून प्रवाहित आहेत. तसेच एनआयएकडून अधिकारांचा गैरवापर केला जात असून सीआरपीसीच्या कलम २१८-२२४ चे उल्लंघन होत असल्याचा आरोप याचिकाकर्त्यांनी केला आहे.

43 कलम २१८ मध्ये सीआरपीसीच्या सोळाव्या अध्यायात 'द चार्ज'आणि विशेषतः त्याचा भाग ब समाविष्ट आहे, जो आरोपांशी

जोडलेला आहे. एका अर्थाने, अपीलकर्त्याने अध्यायाच्या संपूर्ण भागाचे उल्लंघन केल्याचा आरोप केला आहे, जो प्रत्यक्षात स्वीकारणे कठीण आहे.

ते स्पष्टीकरण या कलमाच्या उद्देशाने,—

(अ)त्रुटीमध्ये मान्यता देण्याच्या प्राधिकरणाच्या क्षमतेचा समावेश आहे;

(ब)खटला चालविण्यासाठी आवश्यक असलेल्या मंजुरीमध्ये अभियोजन विशिष्ट प्राधिकरणाच्या सांगण्यावरून किंवा विशिष्ट व्यक्तीच्या परवानगीने किंवा तत्सम स्वरूपाच्या कोणत्याही आवश्यकतेसह कोणत्याही आवश्यकतेचा संदर्भ समाविष्ट आहे.

एखाद्या व्यक्तीने एखाद्या कलमाचे किंवा कायद्याच्या भागाचे उल्लंघन केल्याचा आरोप करताना कलमाच्या कोणत्या पैलूचे पालन केले गेले नाही आणि अशा नियमांचे पालन न केल्याने त्याच्यावर कसा प्रतिकूल परिणाम झाला आहे हे दाखवून ते सिद्ध करावे लागेल याची पुनरावृत्ती करण्याची आवश्यकता

नाही. सध्याच्या प्रकरणात मात्र सीआरपीसीच्या तरतुदींचे उल्लंघन होत असल्याच्या व्यापक विधानाला सामोरे जावे लागत असून तसे कसे होऊ शकते, याचे फारसे स्पष्टीकरण नाही.

४३.१ कलम २१८ मध्ये प्रथम, प्रत्येक विशिष्ट गुन्ह्यासाठी स्वतंत्र शुल्क असावे , अशी तरतूद आहे; आणि दुसरं म्हणजे कलम २१९, २२०, २२१ आणि २२३ मध्ये नमूद केलेली चार प्रकरणे वगळता अशा प्रत्येक आरोपासाठी स्वतंत्र खटला चालवावा.

४३.२ कलम २१९ नुसार वर्षभरात केलेल्या एकाच प्रकारच्या तीन गुन्ह्यांचे तीन आरोप एकत्र चालवले जातील. हे कलम केवळ तीन वेगवेगळ्या गुन्ह्यांसाठी संयुक्त खटला चालविण्याचा विचार करते जेव्हा गुन्हे मूलत: साध्या प्रकारचे असतात आणि त्यांना विविध आरोप निश्चित करण्याची आवश्यकता नसते.

४३.३ कलम २२० हे एकाच व्यक्तीने केलेल्या गुन्ह्यांचे आरोप जोडण्याशी संबंधित आहे. हे एखाद्या प्रकरणाला लागू होते, जेव्हा वेगवेगळे गुन्हे एकाच व्यवहाराचा भाग बनतात आणि एकाच व्यक्तीने केले आहेत, तेव्हा त्याच्यावर अशा प्रत्येक गुन्ह्यासाठी आरोप केले जाऊ शकतात आणि एका खटल्यात खटला चालविला जाऊ शकतो.

४३.४ कलम २२१ मध्ये कोणत्या गुन्ह्यात गुन्हा झाला आहे याची शंका आल्यास अशा प्रकरणांची तरतूद आहे. एकच कृत्य किंवा कृतींची मालिका अशा स्वरूपाची असेल की अनेक गुन्ह्यांपैकी कोणता गुन्हा सिद्ध होईल याबद्दल शंका असेल, तर सर्व गुन्ह्यांसाठी आरोप निश्चित केले जाऊ शकतात किंवा पर्यायी आरोप निश्चित केले जाऊ शकतात. खटल्यात आरोपीने गुन्हा केल्याचे सिद्ध

झाल्यास त्याच्यावर गुन्हा दाखल नसला तरी त्याला दोषी ठरवले जाऊ शकते.

४३.५ कलम २२२ अशा प्रकरणांना लागू होते ज्यात आरोप एखाद्या गुन्ह्याचा असतो ज्यात अनेक तपशील असतात, त्यापैकी काहींचे मिश्रण पूर्णपणे किरकोळ गुन्हा ठरते.

४३.६ कलम २२३ नुसार एकाच खटल्यात एकापेक्षा जास्त आरोपींविरुद्ध आरोप सिद्ध करण्याची तरतूद आहे. हे अशा व्यक्तींच्या बहुविधतेशी संबंधित आहे, ज्यांना एकत्र खटला चालविला जाऊ शकतो, दुसर्या शब्दात, एकापेक्षा जास्त व्यक्तींच्या संयुक्त चाचणी.

४३.७ कलम २२४ मध्ये अनेक आरोपांपैकी एका आरोपात दोषी ठरल्यानंतर उर्वरित आरोप मागे घेण्याबाबत तरतूद आहे.

44 कलम २१८ ते २२२ हे एकाच खटल्यात एकाच व्यक्तीविरुद्ध आरोप जोडण्याशी संबंधित आहेत. कलम २२३ मध्ये एकाच खटल्यातील बहुसंख्याक, म्हणजेच एकापेक्षा जास्त आरोपींचा समावेश आहे. या तरतुदींच्या अंमलबजावणीच्या संदर्भात या न्यायालयाचे काही निर्णय आपण पाहू शकतो.

४४.१ बलबीर वि. ***हरयाणा राज्य***,[47]तीन विद्वान न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

> "११. ... वरील दोन्ही कलमांमध्ये प्राथमिक अट अशी आहे की व्यक्तींवर एकाच गुन्ह्याचा किंवा "एकाच व्यवहारादरम्यान घडलेल्या"वेगवेगळ्या गुन्ह्यांचा आरोप असावा. सुचवलेली अभिव्यक्ती "त्याच व्यवहारादरम्यान"आहे. ती अभिव्यक्ती म्हणजे "एकाच विषय-विषयाच्या

47४७[१९९९] सुप ४ एससीआर १२०: (२०००) १ एससीसी २८५

संदर्भात"म्हणण्यासारखे नाही. संहितेच्या कलम २२० (१) मध्येही (जुन्या संहितेच्या कलम २३५ (१) अनुषंगाने) हीच अभिव्यक्ती वापरली जाते, हे नमूद करणे योग्य ठरेल. कलम २२३ मध्ये वापरलेल्या "एकाच व्यवहारादरम्यान"या शब्दाचा अर्थ कलम २२३ (१) [एसआयसी २३५ (१)] मध्ये वापरलेल्या अभिव्यक्तीपेक्षा भौतिकदृष्ट्या वेगळा नाही. ए. पी. विरुद्ध चीमलपती गणेशेश्वर राव [आकाशवाणी १९६३ एससी १८५० : (१९६४) ३ एससीआर २९७] या प्रकरणात या न्यायालयाने हे समजून घेतले आहे. या निर्णयातील खालील निरीक्षण प्रासंगिकदृष्ट्या उद्धृत करण्यासारखे आहे:

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

"व्यवहाराची निर्मिती करणार् या कृतींची मालिका एकमेकांशी जोडली गेली पाहिजे आणि त्यापैकी काही स्वतंत्रपणे उभ्या राहिल्या तर ते एकाच व्यवहाराचा भाग नसतील तर ते भिन्न व्यवहार किंवा व्यवहार तयार करतील. त्यामुळे कलम २३५ (१) मध्ये केवळ 'समान व्यवहार'हा शब्द वापरला असता तर त्याचा अर्थ एकाच कृतीचा किंवा संबंधित कृत्यांच्या मालिकेचा व्यवहार असा झाला असता. कलम २३९ मधील खंड (अ), (क) आणि (ड) तसेच कलम २३५ (१) मध्ये घडणाऱ्या 'समान व्यवहार'या अभिव्यक्तीला कायद्याच्या

बांधकामाच्या सामान्य नियमाप्रमाणे समान अर्थ देण्यात यावा.

१२. अनेक गुन्हे एकाच व्यवहाराचा भाग होण्यासाठी, ते हेतूच्या दृष्टीने किंवा कारण आणि परिणामाच्या दृष्टीने एकमेकांशी इतके संबंधित आहेत की नाही किंवा मुख्य आणि सहाय्यक म्हणून, जेणेकरून एक सतत कारवाई होईल, ही चाचणी लागू करावी लागेल. अशा प्रकारे, जिथे हेतू किंवा डिझाइनमध्ये साम्य आहे, जिथे कारवाईचे सातत्य आहे, तेथे संबंधित सर्व व्यक्तींवर "एकाच व्यवहारादरम्यान केलेल्या"समान किंवा भिन्न गुन्ह्यांचा आरोप केला जाऊ शकतो.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

४४.२ ***आर. दिनेशकुमार*** वि. ***राज्याच्या***[48] या न्यायालयाने 'व्यवहारा'च्या पैलूचा पुढील शब्दांत विचार केला.

> "... १९.३. सीआरपीसी अंतर्गत "समान व्यवहार"या कलमाची व्याख्या केली जात नाही याची दखल घेतल्यानंतर या न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की कलमाचा अर्थ प्रत्येक प्रकरणातील तथ्यांवर अवलंबून असावा. तथापि, या न्यायालयाने असे सूचित केले की जिथे काळ किंवा स्थान किंवा हेतू आणि रचना यांचे ऐक्य किंवा कृतींच्या मालिकेच्या संदर्भात कृतीचे सातत्य आहे, तेथे ते एकाच व्यवहाराचा भाग आहेत असा निष्कर्ष काढणे शक्य आहे . या न्यायालयाने असेही बजावले आहे की, एखाद्या व्यवहाराला "समान व्यवहार"मानण्यासाठी वरील

48४८[२०१५] ५ एससीआर ६०५: (२०१५) ७ एससीसी ४९७

पैकी प्रत्येक घटक एकत्र असण्याची आवश्यकता नाही.

२०. आमच्या मते, गणेश्वर राव प्रकरणात [आकाशवाणी १९६३ एससी १८५० : (१९६३) २ सीआरआय एलजे ६७१] नमूद केलेले तत्त्व असे आहे की जिथे अनेक व्यक्तींनी अनेक वेगवेगळे गुन्हे केल्याचा आरोप आहे, जे पूर्णपणे जोडलेले नाहीत, तर अशा संयुक्त खटल्यामुळे आरोपींना स्वतःचा बचाव करण्यात एकतर लाज किंवा अडचण येण्याची शक्यता नसल्यास संयुक्त खटला चालवला जाऊ शकतो."

४४.३ ***नसीब सिंग*** वि. ***पंजाब राज्य***,[49]डी. वाय. चंद्रचूड, जे (जसे तेव्हा त्यांचे लॉर्डशिप होते) यांनी संयुक्त किंवा स्वतंत्र खटल्यांसंदर्भात खालील तत्त्वे तयार केली:

49४९[२०२१] १३ एससीआर ५६६: (२०२२) २ एससीसी ८९

"५१.१. कलम २१८ मध्ये अशी तरतूद आहे की, एखाद्या व्यक्तीने केलेल्या वेगवेगळ्या गुन्ह्यांसाठी स्वतंत्र खटले चालवले जातील. कलम २१९-२२१ मध्ये या सामान्य नियमाला अपवाद आहेत. जर एखादी व्यक्ती या अपवादांमध्ये मोडत असेल तर एखाद्या व्यक्तीवर ज्या गुन्ह्यांचा आरोप आहे त्याची संयुक्त सुनावणी घेतली जाऊ शकते. त्याचप्रमाणे कलम २२३ अन्वये तरतुदीतील कोणतेही कलम स्वतंत्रपणे किंवा एकत्रित पणे पूर्ण झाल्यास विविध गुन्ह्यांत आरोपी असलेल्या व्यक्तींसाठी संयुक्त सुनावणी घेतली जाऊ शकते.

५१.२ कलम २१८-२२३ मध्ये संयुक्त व स्वतंत्र खटले चालविण्याबाबत सांगितलेली तत्त्वे लागू करताना कनिष्ठ न्यायालयाने एक द्विसूत्री चाचणी

लागू करावी, ती म्हणजे, (१) संयुक्त/स्वतंत्र खटला चालवल्यास आरोपीच्या बचावाला बाधा येईल का; आणि/किंवा (२) संयुक्त/स्वतंत्र खटला चालवल्यास न्यायालयीन विलंब होईल का?

५१.३ संयुक्त चाचणी घेण्याची शक्यता चाचणीच्या सुरुवातीलाच ठरवावी लागेल, चाचणीच्या निकालाच्या आधारे चाचणीनंतर नाही. खटल्याने आरोपीच्या किंवा फिर्यादीच्या अधिकारावर गदा आणली आहे की नाही यावरूनच स्वतंत्र/संयुक्त खटला व्हायला हवा होता या युक्तिवादाची वैधता अपीलीय न्यायालय ठरवू शकते.

५१.४ अपवाद असलेल्या तरतुदींमध्ये संयुक्त खटला चालविण्याच्या संदर्भात "मे"हा शब्द वापरला जात असल्याने, न्यायाचा भंग झाल्याचे सिद्ध झाल्याशिवाय संयुक्त खटला चालविला जात असला तरी स्वतंत्र खटला सहसा कायद्याच्या विरोधात नसतो.

५१.५ केवळ संयुक्त किंवा स्वतंत्र खटल्याची शक्यता असल्याच्या कारणास्तव आरोपींची शिक्षा किंवा निर्दोष मुक्तता रद्द करता येत नाही. दोषसिद्धी किंवा दोषमुक्तीचा आदेश रद्द करायचा असेल, तर संयुक्त किंवा स्वतंत्र खटल्यामुळे पक्षकारांच्या हक्कांवर पूर्वग्रह निर्माण झाला आहे, हे सिद्ध झाले पाहिजे.

अपीलकर्त्याचे प्रकरण, रेकॉर्डवरून स्पष्ट होते, नंतरच्या श्रेणीत येते, म्हणजे एकाच खटल्यातील अनेक व्यक्ती (अपीलकर्ता एकूण २० आरोपींपैकी ए -१७ आहे). असे मानले गेले आहे की संयुक्त किंवा स्वतंत्र खटला म्हणजे (अ) पूर्वग्रहाची शक्यता विचारात घेऊन खटल्याच्या प्रारंभी विद्वान ट्रायल जजने घ्यायचा निर्णय; आणि ब) न्यायालयीन दिरंगाई झाल्यास कारणीभूत ठरणे. शिवाय, कलम २२३ ची भाषा डिरेक्टरी स्वरूपाची आहे, जी 'मे'या शब्दाच्या वापराने दर्शविली जाते.

45 ***नसीब सिंग*** (सुप्रा) यांचे म्हणणे आहे की, जोपर्यंत न्यायाची पायमल्ली होत नाही, तोपर्यंत स्वतंत्र खटला कायद्याच्या विरोधात जाणार नाही. त्याचप्रमाणे वर दिलेल्या दोन बाबींचा विचार करून संयुक्त सुनावणी घेतली तर ती पक्षकारांना घातक ठरेल, असे म्हणता येणार नाही, असे आमचे मत आहे.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

46 पीएलएफआयचा प्रमुख दिनेश गोप (ए-६) हा विविध व्यक्तींकडून पैसे उकळतो आणि या कंपनीचा (ए-२०) वापर ज्याचा सध्याचा अपीलकर्ता संचालक आहे , अशा बेकायदेशीर कृत्यांचे उत्पन्न वैध करण्यासाठी केला जातो, असा आरोप आहे. तथापि, अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला आहे की ए-६ वर आकारले जाणारे शुल्क आणि ज्या व्यवहारांमुळे त्याला आरोपी बनविण्यात आले आहे त्यामध्ये कोणताही संबंध नाही, तर अभियोजन पक्षाचा युक्तिवाद आहे की ए -६ आणि ए -१७ हे दोन्ही समान, चालू असलेल्या व्यवहारांचा भाग आहेत. प्रत्यक्षात खटला आहे की नाही, हा प्रश्न या न्यायालयाने या टप्प्यावर नव्हे, तर खटल्यात सादर केलेल्या पुराव्यांच्या आधारे ठरवायचा आहे. ***उत्तर प्रदेश राज्यात.*** वि. ***पारसनाथ सिंह***,[50] न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले:

---

50 ५०[२००९] ८ एससीआर ८५: (२००९) ६ एससीसी ३७२

"८. ... या तरतुदीतच सक्षम अधिकारक्षेत्रातील न्यायालयाचा कोणताही शोध, मंजुरी किंवा आदेश अवैध ठरत नाही, जोपर्यंत आरोपातील त्रुटी, चूक किंवा अनियमिततेमुळे न्यायाचे अपयश आले नाही, तर साहजिकच प्रत्यक्षात न्यायाचे अपयश आले आहे, हे दाखविण्याची जबाबदारी आरोपीवर असते.

त्यामुळे हा मुद्दा ट्रायल जजसमोर मांडण्याची जबाबदारी आम्ही अपीलकर्त्यांवर सोडतो, जे असा प्रश्न उपस्थित झाल्यास योग्य वेळी त्यावर त्वरित निर्णय घेतील.

<u>मुद्दा क्रमांक ४ - कलम २२ अ अपीलकर्त्याला लागू होते का?</u>

47 यूएपीएचे कलम २२ अ खालीलप्रमाणे आहे:

"२२ अ. कंपन्यांकडून होणारे गुन्हे.-

1 या कायद्यान्वये एखाद्या कंपनीने गुन्हा केलेला असेल, तर प्रत्येक व्यक्ती (कंपनीच्या प्रवर्तकांसह)

जी गुन्हा घडला त्या वेळी कंपनीच्या व्यवसायाची जबाबदारी सांभाळणारी आणि त्यास जबाबदार असणारी व्यक्ती त्या गुन्ह्यासाठी दोषी मानली जाईल आणि त्यानुसार त्याच्यावर कारवाई व शिक्षा केली जाईल:

परंतु या उपकलमातील कोणतीही गोष्ट अशा कोणत्याही व्यक्तीला (प्रवर्तकांसह) या कायद्यात दिलेल्या कोणत्याही शिक्षेस पात्र ठरणार नाही, जर त्याने सिद्ध केले की गुन्हा त्याच्या नकळत केला गेला आहे किंवा त्याने असा गुन्हा होऊ नये म्हणून वाजवी काळजी घेतली आहे.

2 उपकलम (१) मध्ये काहीही असले तरी, या कायद्यांतर्गत गुन्हा एखाद्या कंपनीने केलेला असेल आणि तो गुन्हा कंपनीच्या कोणत्याही प्रवर्तक,

संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर अधिकारी, अशा प्रवर्तकाच्या संमतीने किंवा संगनमताने झाला आहे किंवा त्यास कारणीभूत आहे हे सिद्ध झाले आहे, संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा अन्य अधिकारी देखील त्या गुन्ह्यासाठी दोषी मानले जातील आणि त्यानुसार त्यांच्यावर कारवाई करून शिक्षा केली जाईल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या उद्देशाने:- (अ) "कंपनी"म्हणजे कोणतीही संस्था कॉर्पोरेट आणि त्यात फर्म किंवा व्यक्तींची इतर संघटना समाविष्ट आहे ; आणि (ब) फर्मच्या संदर्भात "संचालक"म्हणजे फर्ममधील भागीदार."

48 कलम २२ अ लागू होण्यासाठी :- (अ) गुन्हा एखाद्या कंपनीने करावा लागतो; (ब) गुन्ह्याच्या वेळी कंपनीच्या

कारभारावर नियंत्रण ठेवणार् या किंवा जबाबदार असलेल्या सर्व व्यक्ती दोषी मानल्या जातील; (क) अशी व्यक्ती खालीलप्रमाणे अपराधीपणापासून वाचेल (ब) जर त्यांनी असे कृत्य (१) त्यांच्या माहितीत नव्हते हे दाखवून दिले; (२) असे गुन्हे घडू नयेत यासाठी त्यांनी योग्य ती काळजी घेतली होती. या कलमात पुढे अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, जर कंपनीने केलेला गुन्हा (१) संमतीने होता हे सिद्ध करता आले; (२) संगनमताने; (३) कंपनीच्या कोणत्याही प्रवर्तक, संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याने दुर्लक्ष केल्यास त्यांना दोषी धरण्यात येईल.

49 अपीलकर्त्याने सादर केलेले प्रकरण असे आहे की तो कथितपणे ए -२० चा संचालक आहे ज्याला वैधानिक भाषेने वाचवले आहे ज्यात अशी तरतूद आहे की जर एखादी व्यक्ती त्याच्या नकळत गुन्हा केल्याचे दर्शवू शकते आणि सिद्ध करू

शकते तर त्याला खटल्यातून सूट दिली जाईल. ही सूट इतर कायद्यांमध्येही मान्य आहे. निगोशिएबल इन्स्ट्रुमेंट्स ॲक्ट, १८८१ च्या कलम १३८ आणि १४१ च्या संदर्भात आपण या न्यायालयाच्या निकालांचा आधार घेऊ शकतो[51] कारण नंतरचे शब्द ही असेच शब्दबद्ध आणि शब्दबद्ध आहेत.

"१४१. **कंपन्यांकडून होणारे गुन्हे**.-

1 कलम १३८ अन्वये गुन्हा करणारी व्यक्ती कंपनी असेल, तर गुन्हा घडला त्या वेळी कंपनीच्या तसेच कंपनीच्या व्यवसायासाठी जबाबदार असलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला त्या गुन्ह्यासाठी दोषी मानले जाईल आणि त्यानुसार त्याच्यावर कारवाई व शिक्षा केली जाईल:

51५१थोडक्यात 'एनआय कायदा'

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

परंतु या उपकलमातील कोणतीही गोष्ट एखाद्या व्यक्तीने त्याच्या नकळत गुन्हा केल्याचे सिद्ध केल्यास किंवा त्याने असा गुन्हा घडू नये म्हणून सर्वतोपरी दक्षता घेतली असेल तर त्याला शिक्षेस पात्र ठरणार नाही:

परंतु केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकार किंवा केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकारच्या मालकीच्या किंवा नियंत्रित वित्तीय महामंडळात कोणतेही पद किंवा नोकरी धारण केल्यामुळे एखाद्या व्यक्तीचे संचालक म्हणून नामनिर्देशित केले गेले असेल तर तो या अध्यायांतर्गत खटल्यास जबाबदार राहणार नाही.

2 उपकलम (१) मध्ये काहीही असले तरी, या कायद्यांतर्गत कोणताही गुन्हा एखाद्या कंपनीने केलेला असेल आणि तो गुन्हा कंपनीच्या

कोणत्याही संचालक, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर अधिकारी, अशा संचालकाच्या संमतीने किंवा संगनमताने झाला आहे किंवा त्यास कारणीभूत आहे हे सिद्ध झाले आहे, व्यवस्थापक, सचिव किंवा इतर अधिकारी देखील त्या गुन्ह्यासाठी दोषी मानले जातील आणि त्यानुसार त्यांच्यावर कारवाई आणि शिक्षा केली जाईल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या उद्देशाने, —

(अ) "कंपनी"म्हणजे कोणतीही संस्था कॉर्पोरेट आणि त्यामध्ये फर्म किंवा व्यक्तींची इतर संघटना समाविष्ट आहे; आणि

(ब) फर्मच्या संदर्भात "डायरेक्टर"म्हणजे फर्ममधील भागीदार."

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

४९.१ ***एस.एम.एस. फार्मास्युटिकल्स लि.*** वि. ***नीता भल्ला***[52] या तीन न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने म्हटले आहे की, कंपनीच्या कारभाराची जबाबदारी असणारी व्यक्ती, म्हणजे संचालक, व्यवस्थापक किंवा सचिव आणि त्यासोबत गुन्हेगारी कृत्याशी संबंधित व्यक्तीच या कलमांतर्गत जबाबदार असेल. त्यातील संबंधित भाग पुढीलप्रमाणे आहे:

"१०. ... गरज आहे ती अशी की, ज्या व्यक्तींना कलम १४१ अन्वये फौजदारी उत्तरदायी बनवण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, तो गुन्हा घडला त्या वेळी कंपनीचा व्यवसाय चालविण्यासाठी कंपनीचा प्रभारी आणि जबाबदार असावा. कंपनीशी संबंधित प्रत्येक व्यक्ती तरतुदीच्या कक्षेत येणार नाही. गुन्हा

52५२[२००७] २ एससीआर ८६२ (२००५) ८ एससीसी ८९

घडला तेव्हा कंपनीच्या व्यवसायाची जबाबदारी आणि जबाबदारी असलेल्या व्यक्तीच फौजदारी कारवाईस जबाबदार असतील. यावरून असे दिसून येते की, एखाद्या कंपनीचा संचालक जो संबंधित वेळी कंपनीच्या व्यवसायाची जबाबदारी सांभाळत नव्हता आणि जबाबदार नव्हता, तर तो तरतुदीनुसार उत्तरदायी राहणार नाही. गुन्हा घडला तेव्हा संबंधित वेळी कंपनीच्या व्यवसायाची जबाबदारी आणि जबाबदारी असणे हे दायित्व उद्भवते आणि केवळ कंपनीत पद किंवा पद धारण करण्याच्या आधारावर नाही. याउलट, एखाद्या कंपनीत कोणतेही पद किंवा पद धारण न करणारी व्यक्ती संबंधित वेळी एखाद्या कंपनीच्या व्यवसायाच्या संचालनासाठी प्रभारी आणि जबाबदार असण्याची मुख्य आवश्यकता पूर्ण

केल्यास जबाबदार असू शकते. दायित्व एखाद्या कंपनीच्या कामकाजात एखाद्याच्या भूमिकेवर अवलंबून असते, पदनाम किंवा स्थितीवर नाही. संचालक किंवा व्यवस्थापक किंवा सचिव असणे गुन्हेगारी जबाबदारी टाकण्यासाठी पुरेसे असते, तर या कलमाने तसे म्हटले असते. "प्रत्येक व्यक्ती"ऐवजी "कंपनीतील प्रत्येक संचालक, व्यवस्थापक किंवा सचिव जबाबदार आहे"..., इत्यादी विभाग ने म्हटले असते. हे फौजदारी दायित्वाचे प्रकरण आहे याचा अर्थ ज्या व्यक्तीला जबाबदार बनवण्याचा प्रयत्न केला जातो त्या व्यक्तीच्या बाबतीत गंभीर परिणाम होतात याची विधिमंडळाला जाणीव आहे. त्यामुळे संबंधित वेळी गुन्ह्याशी संबंधित असलेल्या व्यक्तींवरच कारवाई करण्यात आली आहे.

४९.२ ही कायद्याची ठरलेली स्थिती आहे ज्याचा पुनरुच्चार नंतर या न्यायालयाच्या अनेक निर्णयांमध्ये केला गेला आहे. *सुसेला पद्मावती अम्मा विरुद्ध सुसेला पद्मावती अम्मा*या *खटल्याचा नुकताच निकाल.भारती एअरटेल लि.*[53]*एस.एम.एस. फार्मास्युटिकल्स*(सुप्रा) यांनी त्यातील अपीलकर्त्याला कलम १३८ एनआय कायद्यातील गुन्ह्यांतून मुक्त केले. गवई, न्या.

२१. केवळ एखादी व्यक्ती एखाद्या कंपनीची संचालक आहे म्हणून त्याला कंपनीच्या दैनंदिन कामकाजाची माहिती असणे आवश्यक नाही, असे मत व्यक्त करण्यात आले . एखाद्या कंपनीच्या संचालकाकडे दैनंदिन कामकाजाची जबाबदारी असते, असा सार्वत्रिक नियम नाही,

---

53५३[२०२४] ३ एससीआर ६४७: २०२४ एससीसी ऑनलाइन एससी ३११

असे मत या न्यायालयाने व्यक्त केले. त्यामुळे कंपनीच्या दैनंदिन कामकाजाची जबाबदारी कंपनीच्या संचालकाकडे कशी असते किंवा कंपनीच्या कारभाराची जबाबदारी कशी असते, याचा विचार करणे आवश्यक होते. मात्र, कंपनीत व्यवस्थापकीय संचालक किंवा सहव्यवस्थापकीय संचालकाचे पद वेगळे असू शकते, असे न्यायालयाने स्पष्ट केले. या न्यायालयाने पुढे असे म्हटले आहे की, या व्यक्ती, त्यांच्या कार्यालयाच्या पदनामानुसार, एखाद्या कंपनीचे प्रभारी आहेत आणि कंपनीच्या व्यवसायाच्या संचालनासाठी जबाबदार आहेत. जबाबदारीपासून वाचण्यासाठी त्यांना हे सिद्ध करावे लागेल की जेव्हा गुन्हा घडला तेव्हा त्यांना गुन्ह्याची कोणतीही माहिती नव्हती

किंवा त्यांनी गुन्हा घडू नये म्हणून सर्व कसोशीने प्रयत्न केले.

[हेही पहा: *एन. रंगाचारी* विरुद्ध *बीएसएनएल*;[54] *सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया* वि. *एशियनग्लोबल लि.*;[55] *गुणमाला सेल्स (प्रा.) लि.* वि. *अनु मेहता*;[56] आणि ***राजेश वीरेन शहा*** वि. ***रेडिंग्टन इंडिया लि.***[57]]

50 सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थितीकडे पुन्हा एकदा लक्ष वेधले असता असे दिसून येते की, आपण संचालक आहोत या भूमिकेला विरोध करताना अपीलकर्ता असा युक्तिवाद करतो की, तो खरे तर एक अशिक्षित व्यक्ती आहे जो मुन्शी आहे आणि ज्याची ओळख ए-७ आणि ए-१४ ने चोरली आहे. तसे असेल तर हे न्यायालय या टप्प्यावर अपीलकर्त्याला

54५४ [२००७] ५ एससीआर ३२९: (२००७) ५ एससीसी १०८

55५५ [२०१०] ७ एससीआर ६९४: (२०१०) ११ एससीसी २०३

56५६ [२०१४] १० एससीआर १११७: (२०१५) १ एससीसी १०३

57५७ (२०२४) ४ एससीसी ३०५

कलम २२ अ लागू होते की नाही याचा निर्णय घेऊ शकत नाही. हा पुन्हा एकदा पुराव्याचा विषय आहे.

निष्कर्ष

51 वर केलेल्या चर्चेच्या अनुषंगाने या न्यायालयाने आपल्या विचारार्थ असलेल्या कायद्याच्या प्रश्नांसंदर्भात काढलेले निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत.

५१.१ मंजुरीच्या वैधतेला लवकरात लवकर ट्रायल कोर्टात आव्हान देण्यात यावे. जर असे आव्हान अपीलीय टप्प्यावर उभे केले गेले तर ते आव्हान देणार् या व्यक्तीवर ते आणण्यामागील कारणे योग्य ठरविणे आवश्यक आहे

उशीरा झालेला टप्पा. अशा कारणांचा स्वतंत्रपणे विचार करावा लागेल जेणेकरून कार्यवाही थांबविण्याच्या किंवा विलंब करण्याच्या उद्देशाने आव्हानाच्या अधिकाराचा गैरवापर होणार नाही.

५१.२ २००८ च्या नियमावलीतील नियम ३ व ४ मध्ये नमूद केलेल्या कालमर्यादा अनिवार्य भाषेत आहेत आणि म्हणूनच त्यांचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे. यूएपीए हा दंडात्मक कायदा असल्याने त्याचे काटेकोर बांधकाम होणे गरजेचे आहे. वैधानिक नियमांद्वारे लादलेली कालमर्यादा ही कार्यकारी अधिकारांवर नियंत्रण ठेवण्याचा एक मार्ग आहे जो आरोपी व्यक्तींच्या अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी आवश्यक स्थिती आहे. मंजुरीची शिफारस करणारे प्राधिकरण आणि मंजुरी देणारे प्राधिकरण या दोघांकडून स्वतंत्र पुनरावलोकन हे यूएपीएच्या कलम ४५ च्या अनुपालनाचे आवश्यक पैलू आहेत.

डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल

५२. पुढील दोन प्रश्नांसाठी, जे त्यांच्या निष्कर्षांसाठी वस्तुस्थितीच्या विश्लेषणावर अवलंबून असतात, त्यांची उत्तरे खालीलप्रमाणे आहेत -

५२.१ कलम २१८-२२२ , सीआरपीसीचे उल्लंघन होत नाही. कलम २२३ च्या संदर्भात कायद्याचे स्थान ***पारस नाथ सिंह***(सुप्रा) यांनी घेतले आहे. त्यामुळे असा मुद्दा उपस्थित केल्यास त्याचा निर्णय ट्रायल कोर्टावर सोपवण्याचे काम हे न्यायालय विवेकाने सोडते.

५२.२ कलम २२ अ अन्वये सूट लागू होते की नाही, हा पुराव्याद्वारे सिद्ध होणारा विषय आहे कारण अशा सवलतीचा दावा करणाऱ्या व्यक्तीला एकतर तो गुन्हा केलेल्या कंपनीच्या कारभाराचा प्रभारी नव्हता किंवा त्याने गुन्हा होऊ नये म्हणून वाजवी प्रयत्न केले होते हे सिद्ध करावे लागते. हा पुन्हा एकदा ट्रायल कोर्टाने विचार

करण्याचा विषय आहे, खटला सुरू आहे आणि मोठ्या प्रमाणात पुढे गेला आहे हे लक्षात घेऊन या न्यायालयाने या टप्प्यावर निर्णय घ्यायचा नाही.

53 वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे, अपीलात गुणवत्तेचा अभाव आहे आणि त्यानुसार तो फेटाळला जातो. प्रलंबित अर्ज असल्यास त्यांचा निपटारा केला जाईल.

खटल्याचा निकाल : अपील फेटाळले .

†*तयार केलेल्या हेडनोट्स :* निधी जैन

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x